

บทที่ 2

วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง "พัฒนาการของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาในประเทศไทย" นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนที่เป็น เอกสารขั้นต้นและชั้นรอง ได้แก่หนังสือเรียน สิ่งพิมพ์ ตำรา รายงานผลการวิจัย วิทยานิพนธ์ทางสังคมศึกษาของนักการศึกษาทั้งในประเทศและต่างประเทศ รวมทั้งข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้อง และได้สรุปประเด็นสำคัญนำมาเรียบเรียงไว้เป็น 2 เรื่องใหญ่ ๆ ดังต่อไปนี้

1. วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

1.1 ความหมาย และลักษณะของหนังสือเรียน

1.2 หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา

1.2.1 ลักษณะของเนื้อหา

1.2.2 วิธีการนำเสนอเนื้อหา

2. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 งานวิจัยในประเทศ

2.2 งานวิจัยในต่างประเทศ

1. วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

1.1 ความหมาย และลักษณะของหนังสือเรียน

แนวปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้และการควบคุมการใช้หนังสือสำหรับนักเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษาแนบท้ายคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการที่ วก. 419/2522 กำหนดไว้ว่า

หนังสือเรียนคือหนังสือที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดให้สำหรับการเรียนการสอน มีสาระตรงตามที่ระบุไว้ในหลักสูตรอย่างถูกต้อง อาจมีลักษณะเป็นเล่ม เป็นแผ่น หรือเป็นชุดก็ได้และอาจมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันคือ แบบเรียน แบบสอนอ่าน หนังสืออ่าน หนังสือ

ส่วนแบบเรียนบางที่เรียกว่า "หนังสือเรียน" หมายถึงหนังสือที่เขียนขึ้นตามแนวของหลักสูตรแต่ละระดับใช้เป็นหลักในการเรียนการสอนวิชาต่าง ๆ ระหว่างครูกับนักเรียนแบบเรียนจะไม่มีรายละเอียดมากเหมือนตำรา แบบเรียนมีใช้มากในระดับประถมศึกษา และมีมัธยมศึกษาในประเทศไทยแบบเรียนจะจัดพิมพ์จำหน่ายได้ต้องได้รับการตรวจและอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ

ปัจจุบัน "หนังสือเรียน" จึงเป็นคำเรียกสำหรับหนังสือทั่วไปที่ใช้ในการเรียนการสอน เหตุที่เปลี่ยนมาใช้คำว่าหนังสือเรียนแทน เพราะประสงค์จะเปลี่ยนทัศนคติเรื่องหนังสือที่ใช้ในห้องเรียนว่า ไม่จำเป็นต้องเป็นแบบอย่าง เพราะอาจมีผู้อื่นเห็นต่างไปจากสิ่งที่ปรากฏในหนังสือนั้นและสิ่งที่อยู่ในหนังสือนั้นอาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ ถ้าคำว่าแบบเรียนเป็นคำซึ่งถึงแบบแผนตายตัวเกินไป (บุญเหลือ เทพยสุวรรณ อ้างถึงในปราชญ์ อินธสสะอาด 2523: 2) ดังนั้นจะเห็นว่า เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นมาใช้หลักสูตรใหม่ พ.ศ. 2521 ก็มีการเปลี่ยนแปลงการใช้คำว่า "หนังสือแบบเรียนหรือแบบเรียน" มาเป็น "หนังสือเรียน" ทั้งสิ้น ทั้งนี้กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดว่าหนังสือเรียนเป็นเพียงหนังสือที่ทางโรงเรียนให้นักเรียนจัดหาไว้ประกอบการเรียนตามรายวิชาเท่านั้น

เนื่องจากกระทรวงศึกษาธิการกำหนดว่าหนังสือที่จะบังคับใช้ในโรงเรียนทุกราชการจะต้องผ่านการตรวจตามระเบียบของกระทรวงศึกษาธิการเสียก่อน จึงจะอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนได้ ดังนั้นลักษณะของหนังสือที่กระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนจึงมีดังต่อไปนี้ (มาลีณี มโกลประการ และสุระ คามาพงษ์ มมป: 10-11)

1. หนังสือเรียนฉบับที่กระทรวงศึกษาธิการจัดทำ และมอบให้องค์การค้ำของคุรุสภาจัดพิมพ์จำหน่าย ที่หน้าปกจะมีตรากระทรวงศึกษาธิการซึ่งเป็นรูปเสมาธรรมจักร และมีข้อความว่า "กระทรวงศึกษาธิการ" พิมพ์ไว้ให้เห็นอย่างชัดเจน ภายในเล่มจะมีประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องอนุญาตให้ใช้หนังสือในโรงเรียน และมีตัวเลขแสดงจำนวนกำกับอยู่ที่เครื่องหมายขององค์การค้ำของคุรุสภาที่ปกหลังทุกเล่ม
2. หนังสือเรียนของสำนักพิมพ์เอกชนซึ่งกระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนได้แล้วนั้นจะต้องมีลักษณะดังต่อไปนี้
 - ก. มีใบอนุญาตของกระทรวงศึกษาธิการพิมพ์ไว้ให้เห็นชัดเจน ซึ่งจะครบถ้วนในใบอนุญาตว่าให้ใช้เป็นหนังสือเรียนหนังสือประเภทใด สำหรับชั้นหรือระดับใดและตามหลักสูตรฉบับใด

ประกอบการ เรียน เป็นต้น หนังสือเรียนเป็นหนังสือบังคับใช้ที่โรงเรียนอาจกำหนดให้นักเรียนทุกคนจัดทำมาไว้ใช้ประจำตัวได้

ตามความหมายข้างต้นจะเห็นว่า หนังสือเรียน เป็นหนังสือที่เขียนขึ้นเพื่อใช้ในการเรียนการสอน จึงต้องมีเนื้อหาสาระที่ตรงตามหลักสูตร สำหรับประเทศไทยหนังสือเรียนที่ใช้ในโรงเรียนได้จะต้องได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการก่อน หนังสือเรียนของไทยนอกจากจะมีรูปร่างลักษณะแตกต่างกันแล้วยังมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันด้วย ซึ่งลักษณะดังกล่าวของหนังสือเรียนมีนักการศึกษาหลายท่านได้อธิบายเพิ่ม เติมดังนี้

พรทิพย์ สิริสมบูรณ์เวช (2528 : 13) อธิบายถึงคำว่า คำรา แบบเรียน และหนังสือแบบเรียนไว้ว่า

ในวงการศึกษไทยนั้น นับได้ว่าการใช้คำว่า คำรา แบบเรียน และหนังสือแบบเรียนมานานแล้ว เมื่อตรวจสอบจากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ปรากฏว่ามีแต่คำว่าคำราแต่ไม่มีคำว่าแบบเรียน ในพจนานุกรมฉบับนี้ให้ความหมายคำว่า คำราว่า หมายถึงแบบแผนที่ว่าด้วยวิชาการต่าง ๆ ดังนั้นอาจจะสรุปได้ว่าคำว่าคำราควรจะเป็นคำที่ใช้กันมาก่อนคำว่าแบบเรียน

ซึ่งทัศนะดังกล่าวสอดคล้องกับความคิดเห็นของ เบญจวรรณ สุนทรากุล (2523 : 1) ที่กล่าวไว้ในหนังสือเรียนความเป็นมาของแบบเรียนไทยไว้ดังนี้

คำรา เป็นคำที่ใช้ในสมัยก่อนที่จะใช้ แบบเรียน หรืออีกนัยหนึ่งก็คือคำว่าคำรา เป็นคำที่เก่ากว่าคำว่าแบบเรียน ต่อมาคำทั้งสองนี้ได้ใช้ปะปนกัน คือจะใช้คำว่าคำรา หรือแบบเรียนก็ได้ แต่ในปัจจุบันนี้คำว่าคำราและแบบเรียนความหมายแตกต่างกัน คำราหมายถึงหนังสือที่ว่าด้วยกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เช่น คำราโหราศาสตร์ คำราหลักภาษา คำรายา ส่วนแบบเรียนหมายถึงหนังสือที่ให้นักเรียนในชั้นเรียนต่าง ๆ

นอกจากนี้ วิชัย ราษฎร์ศิริ (2525 : 138) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า

แบบเรียน (Textbook) แต่เดิมเคยเรียกว่า สมุด สมุดคำราเรียน สมุดแบบเรียน คำรา ฯลฯ ปัจจุบัน "คำรา" และ "แบบเรียน" มีความหมายแตกต่างกันไป คำราหมายถึงหนังสือที่ใช้ค้นคว้าอ้างอิงเกี่ยวกับหลักการ ทฤษฎี กฎเกณฑ์ และแนวปฏิบัติ ส่วนใหญ่ใช้ในระดับอุดมศึกษา หรือใช้ศึกษาเกี่ยวกับวิชาชีพและกิจกรรมต่าง ๆ เช่น คำราวิทยาศาสตร์ คำราพิชัยสงคราม คำราแก่เครื่องยนต์ คำราอาหารคาวหวาน ฯลฯ

ข. มีตราบนูนรูปเสมาธรรมจักร หรือมีตราเสมาธรรมจักรกับตัวเลขแสดงจำนวนอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่บนปกหน้าหรือปกหลังของหนังสือ

๓. หนังสือเรียนทุกเล่มที่ได้รับอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนจะต้องมีรายชื่อปรากฏในคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง การกำหนดหนังสือเรียนสำหรับเลือกใช้ในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยระบุชื่อผู้แต่ง และชื่อของสำนักพิมพ์ของหนังสือนั้น ๆ ไว้ด้วย

ทั้งนี้กระทรวงศึกษาธิการได้มีคำสั่งที่ วก. 133/2528 ลงวันที่ 1 มีนาคม 2528 เรื่อง การกำหนดหนังสือเรียนสำหรับเลือกใช้ในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และคำสั่งที่ วก. 179/2529 ลงวันที่ 26 มีนาคม 2529 เรื่อง แก้ไขเพิ่มเติมคำสั่งกำหนดหนังสือเรียนสำหรับเลือกใช้ในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ซึ่งได้กำหนดแนวปฏิบัติในการเลือกใช้นักเรียนและสื่อการเรียนอื่น ๆ ในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โดยให้ดำเนินการดังนี้

1. โรงเรียนในส่วนกลาง ให้อธิบดีหรือหัวหน้าส่วนราชการระดับกรม เป็นผู้พิจารณา กำหนดหนังสือเรียน เพื่อใช้ในโรงเรียนในสังกัด

2. โรงเรียนในส่วนภูมิภาค ให้จังหวัดแต่งตั้งคณะกรรมการ ซึ่งประกอบด้วย ศึกษาธิการจังหวัดเป็นประธาน ผู้บริหารโรงเรียน ครู และผู้แทนกลุ่มโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นทุกกลุ่มในจังหวัดนั้น ๆ จำนวนไม่น้อยกว่า 7 คน เป็นผู้พิจารณา กำหนดหนังสือเรียน เพื่อใช้ในโรงเรียนในจังหวัด

คณะกรรมการอาจพิจารณากำหนดหนังสือเรียนให้เหมือนกันทั้งจังหวัด หรือให้เหมาะสมกับแต่ละกลุ่มโรงเรียนก็ได้

ในกรณีที่โรงเรียนมีความจำเป็นและมีความประสงค์จะใช้หนังสือเรียนแตกต่างจากบัญชีรายชื่อหนังสือเรียนที่คณะกรรมการกำหนด ให้ขออนุญาตต่อคณะกรรมการเป็นราย ๆ ไป

๓. ในการกำหนดหนังสือเรียนดังกล่าวตามข้อ 1 และข้อ 2 จะต้องเลือกหนังสือจากบัญชีหนังสือเรียนและสื่อการเรียนอื่น ๆ ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนแล้ว และบัญชีหนังสือเรียนและสื่อการเรียนอื่น ๆ ที่ได้รับอนุญาตซึ่งกระทรวงศึกษาธิการประกาศเพิ่มเติมเป็นคราว ๆ ไป ทั้งนี้ต้องไม่เกินจำนวนที่ระบุไว้ในรายชื่อหนังสือของกลุ่มวิชานั้น ๆ

4. ให้ผู้มีอำนาจพิจารณาที่กำหนดตามข้อ 1 และ 2 รับผิดชอบการให้เสร็จเรียบร้อย โดยเร็ว และส่งรายชื่อหนังสือเรียนและสื่อการเรียนที่ได้กำหนดให้โรงเรียนใช้ เพื่อให้กรมวิชาการทราบภายในเดือนมีนาคมของทุกปี

สำหรับระดับมัธยมศึกษาตอนปลายได้มีคำสั่งที่ วก 134/2528 ลงวันที่ 1 มีนาคม 2528 เรื่องการกำหนดหนังสือเรียนสำหรับเลือกใช้ในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ซึ่งได้กำหนดแนวปฏิบัติในการเลือกใช้นักเรียนและสื่อการเรียนอื่น ๆ ในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยให้ดำเนินการดังต่อไปนี้

1. ให้โรงเรียนพิจารณากำหนดหนังสือเรียนสำหรับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ทั้งนี้ด้วยความเห็นชอบของคณะกรรมการกลุ่มโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย ซึ่งโรงเรียนสังกัดอยู่
2. ในการกำหนดหนังสือดังกล่าวตามข้อ 1 จะต้องเลือกหนังสือจากบัญชีหนังสือเรียนและสื่อการเรียนอื่น ๆ ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนแล้ว และมีบัญชีหนังสือเรียนและสื่อการเรียนอื่น ๆ ที่ได้รับอนุญาต ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการประกาศเพิ่มเติมเป็นคราว ๆ ไป ทั้งนี้ต้องไม่เกินจำนวนที่ระบุไว้ในรายชื่อหนังสือของกลุ่มวิชานั้น ๆ
3. ให้โรงเรียนรับดำเนินการให้เสร็จเรียบร้อยโดยเร็ว และส่งรายชื่อหนังสือเรียนและสื่อการเรียนที่คณะกรรมการกลุ่มโรงเรียนพิจารณาเห็นชอบให้โรงเรียนใช้ เพื่อให้กรมวิชาการทราบภายในเดือนมีนาคมของทุกปี

ตามคำสั่งดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่า เมื่อจำแนกตามวิธีใช้หนังสือเรียนเป็นหนังสือบังคับใช้เฉพาะที่ระบุไว้ในคำสั่ง/ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการกำหนดหนังสือเรียนสำหรับเลือกใช้ในโรงเรียนแต่ละปีการศึกษาว่าเป็นหนังสือบังคับใช้เท่านั้น โดยที่หนังสือที่จะบังคับใช้ในโรงเรียนทุกเล่มจะต้องผ่านการตรวจสอบระเบียบของกระทรวงศึกษาธิการเสียก่อน จึงจะอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนได้ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสื่อการเรียนการสอนมีหลายประเภท ทั้งที่เป็นฉบับของกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับของสำนักพิมพ์เอกชน ตลอดจนสื่อการเรียนการสอนแต่ละประเภทก็มีวิธีการใช้แตกต่างกันออกไป หากสถานศึกษา ครูผู้สอนหรือนักเรียนใช้สื่อการเรียนการสอนประเภทนั้น ๆ ผิดแผกไปจากจุดมุ่งหมายที่ควรจะเป็น ก็อาจจะทำให้การเรียนการสอนไม่เป็นไปตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตร

ดังนั้นหนังสือเรียนจึงเป็นสิ่งสำคัญและมีประโยชน์ในการเรียนการสอนที่อาจกล่าวได้ว่าการเรียนการสอนทุกวิชาขาดหนังสือเรียนไม่ได้ ซึ่งหนังสือเรียนโดยทั่วไปมักจะมีรูปแบบเฉพาะเป็นวิชา ๆ สำหรับใช้ในโรงเรียน เช่น อาจเป็นหนังสือเล่มเดียว หรือเป็นชุดที่สัมพันธ์ต่อเนื่อง

กันก็ได้ หนังสือเรียนที่ได้มาตรฐานมักจะมีแบบฝึกปฏิบัติที่จัดเตรียมไว้สำหรับการฝึกปฏิบัติตามหัวข้อเรื่องที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเรียนเพิ่มเติมขึ้นด้วย และเพื่อให้การใช้หนังสือเรียนมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น จึงมักจะมีคู่มือครูประกอบเพื่อให้คำแนะนำในการสอน และใช้วัสดุประกอบการสอนตามหนังสือเรียนด้วย (ธีรบุรุษี เสนียงวงศ์ ๗ อุดมศึกษา 2525: 71)

เนื่องจากหนังสือเรียนเป็นหนังสือที่เขียนขึ้นเพื่อการเรียนการสอน ทำให้มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากหนังสือสารคดีทั่วไปดังที่ลาวัญญ์ วิทยาวิฑูริกุล และปราณี โพธิ์สุข 2526: 173-174) กล่าวไว้ดังนี้

1. ด้านเนื้อหา

1.1 ขอบเขตของเนื้อหา หนังสือเรียนเป็นการวิเคราะห์และตีความจากคำอธิบายรายวิชาและจุดมุ่งหมายของรายวิชา ดังนั้นหนังสือเรียนจึงมีการเรียบเรียงเนื้อหาที่สอดคล้องกับแนวทางที่กำหนดไว้ในหลักสูตร

1.2 การคัดเลือกเนื้อหา เนื้อหาสาระที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเรียน เป็นการคัดเลือกเฉพาะเนื้อหาที่จำเป็น ซึ่งได้แก่การกำหนดคอนมิตพื้นฐานและหลักการเบื้องต้นแล้วอธิบายและยกตัวอย่างประกอบให้เข้าใจชัดเจนถึงการใช้ เนื้อหาเหล่านั้นให้เป็นประโยชน์

1.3 การเสนอเนื้อหา หนังสือเรียนใช้แนวการเขียนในลักษณะที่ง่าย พอเหมาะกับความต้องการ ความสนใจ และวุฒิภาวะของผู้เรียนในระดับนั้น ๆ สำหรับหนังสือเรียนที่ใช้กับผู้เรียนในระดับสูงขึ้นไปในวิชาเดียวกัน ก็จะเป็นการเสนอเนื้อหาในศาสตร์เดิม แต่มีความละเอียดซับซ้อนมากขึ้นและเป็นการนำพื้นฐานความรู้ตอนต้นมาใช้

2. ด้านการใช้

หนังสือเรียนเป็นหนังสือที่ใช้เป็นพื้นฐานในการเรียนการสอนของนักเรียนและครู เช่น ใช้อ่านประกอบคำบรรยาย ใช้เป็นแหล่งค้นคว้าของนักเรียน ใช้คำถามและกิจกรรมที่เสนอแนะตอนท้ายให้เกิดความเข้าใจบทเรียนในหัวข้อต่าง ๆ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

3. ด้านการควบคุมคุณภาพและราคา

หนังสือที่จะใช้ เป็นหนังสือเรียนได้นั้นจะต้องผ่านการตรวจสอบจากกระทรวงศึกษาธิการเสียก่อนว่า มีคุณภาพถูกต้องตามหลักวิชาการและมีราคาพอสมควร ซึ่งประชาชนระดับต่าง ๆ ซื้อหาได้โดยไม่เดือดร้อนนัก

ซึ่งสรุปได้ว่า หนังสือเรียนนอกจากจะมีคุณสมบัติทางด้านวิชาการคือ มีเนื้อหาสาระที่จำเป็นสอดคล้องกับแนวทางที่กำหนดไว้ในหลักสูตร มีการยกตัวอย่าง มีคำอธิบายที่ชัดเจนและ

มีความยากง่ายเหมาะสมกับวัยและความสนใจของผู้เรียนในแต่ละระดับแล้ว ยังมีคุณสมบัติที่เหมาะสมในด้านการใช้ คือ เป็นอุปกรณ์ขั้นพื้นฐานในการเรียนการสอนที่ช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในบทเรียนได้ดียิ่งขึ้น ทั้งนี้หนังสือเรียนสามารถใช้ได้กับทุกยุทธวิธีการสอนตั้งแต่ขั้นนำเข้าสู่บทเรียนจนถึงขั้นประเมินผล นอกจากนี้หนังสือเรียนที่ได้มาตรฐานจะต้องผ่านการควบคุมคุณภาพและราคาจากกระทรวงศึกษาธิการอีกด้วย ลักษณะเฉพาะดังกล่าวของหนังสือเรียนนี้ได้มีนักการศึกษาหลายท่านอธิบายไว้ดังนี้

จินตนา ไบกาชยี่ (2520 : 20-23) ได้อธิบายถึงลักษณะการเขียนของหนังสือเรียนไว้ว่า

หนังสือแบบเรียน คือหนังสือที่รวบรวมวิชาความรู้ในหมวดวิชาใดวิชาหนึ่ง ซึ่งมีเนื้อเรื่องตรงตามหลักสูตรที่กำหนดไว้อย่างถูกต้องและครบถ้วน หนังสือแบบเรียนมีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้ในการเรียนการสอนโดยเฉพาะจึงมีลักษณะการเขียนเป็นพิเศษ เช่นเขียนเป็นรายวิชาสำหรับเรียนตามระดับชั้นต่าง ๆ มีความยากง่ายตามวัยของผู้เรียน ลักษณะการเรียบเรียงเป็นพิธีการเชิงวิชาการ แต่ให้ข้อเท็จจริงเที่ยงธรรม เมื่อจบบทเรียนแต่ละบท ท้ายเล่มมักจะมีกิจกรรมเสนอแนะการเรียนการสอน

เฉลิม มลิลลา (2521 : 92) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า

แบบเรียน หมายถึงหนังสือหลักที่ใช้เรียนในชั้นต่าง ๆ หนังสือส่วนใหญ่เป็นหนังสือที่กระทรวงกำหนดให้ เช่น แบบเรียนสังคัมศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 เป็นต้น แบบเรียนเป็นอุปกรณ์อย่างหนึ่งที่ครูจะต้องใช้มาก คือ ใช้ในการทำไคองการสอน ใช้สอน สิ่งสำคัญอย่างยิ่งคือครูจะต้องไม่สรุปเอาว่าเนื้อหาในแบบเรียนนั้นคือความรู้ทั้งหมดที่ครูจะให้แก่นักเรียน แต่ครูจะต้องมีความรู้ลึกซึ้งกว้างขวางกว่านักเรียนมาก ซึ่งจะเสาะแสวงหาได้จากการอ่านตำราและหนังสืออ่านประกอบต่าง ๆ

จรรุวรรณ ลินตุโสภณ (2521 : 46) ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า หนังสือตำราไว้ในวิทยานุกรมบรรณารักษศาสตร์ว่า

หนังสือตำรา (Textbook) เป็นหนังสือที่แต่งเพื่อการสอน แนวเนื้อเรื่องเป็นไปตามหลักสูตร รูปลักษณะของส่วนประกอบในเนื้อเรื่องแตกต่างไปจากหนังสือสารคดีโดยทั่วไป โดยอาจมีบทสรุปแต่ละบท คำถามทบทวน แบบฝึกหัด โครงการฝึกฝนหรือทดลอง ส่วนวนการ เรียนมุ่งให้ เหมาะแก่ระดับผู้อ่านใช้ตำรานั้นสำหรับการเรียน

นอกจากนี้ วารี ธีระจิตร (2530: 113) ได้อธิบายความหมายของหนังสือเรียนที่ชัดเจนขึ้นไปอีก คือ "แบบเรียน คือหนังสือที่ได้รับการคัดเลือกแล้วโดยครูนำมาใช้เป็นหลักในการสอน และข้อเท็จจริงตามที่ระบุไว้ในหลักสูตรทั้งในด้านความรู้ เจตคติ และทักษะ เพราะการจัดทำแบบเรียนได้คำนึงถึงหลักการสอน ความสามารถของเด็กแต่ละวัย"

ส่วนโกชัย สาริกบุตร และสมพร สาริกบุตร (2521: 4) ได้สรุปความหมายของหนังสือเรียนไว้ว่า "แบบเรียน คือหนังสือที่ได้รับการคัดเลือกแล้วโดยครูนำมาใช้เป็นหลักในการสอน และนักเรียนจำเป็นต้องใช้นั้นเอง" ในพจนานุกรมทางการศึกษาของ โนอา เวสเตอร์ (Webster Noah 1955: 2614) ได้กล่าวไว้เช่นกันว่า "หนังสือเรียน คือหนังสือที่บรรจุเนื้อหาตามหลักวิชาการ และใช้เป็นหลักในการเรียนการสอนระหว่างครูกับนักเรียน"

จากพจนานุกรมการศึกษาของ คาร์เตอร์ วี กู๊ด (Good, Carter V. 1973: 605) ได้ให้ความหมายของหนังสือเรียนไว้ว่า

1. เป็นหนังสือใด ๆ ก็ตามที่ใช้สอน
2. เป็นหนังสือที่เกี่ยวข้องกับวิชาที่เรียนโดยเฉพาะ มีการจัดเรียบเรียงเนื้อหาไว้อย่างมีระบบระเบียบ โดยมุ่งที่จะใช้ในการสอนเฉพาะระดับใดระดับหนึ่ง และใช้เป็นอุปกรณ์การเรียนที่สำคัญสำหรับวิชาที่กำหนดให้

ลี ซี เดตัน (Deighton, Lee C. 1971: 209) ได้อธิบายความหมายของหนังสือเรียนไว้ดังนี้

หนังสือเรียน เป็นการเสนอข้อมูลในวิชาต่าง ๆ ในด้านความคิดรวบยอด กฎ และหลักการต่าง ๆ หนังสือเรียนนั้นจะอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลที่อาจเกี่ยวกับเวลา ขนาด เหตุผล ความเหมือน ความแตกต่าง การจัดความสัมพันธ์ของความรู้ อาจจะมีกว้าง และลึกซึ้งเพียงใด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวุฒิภาวะของผู้เรียนในแต่ละระดับชั้นและการกำหนดของหลักสูตรแต่ละวิชา

จึงสรุปได้ว่า คามทัศนคติของนักการศึกษาไทยและต่างประเทศข้างต้นหนังสือเรียนมีลักษณะเฉพาะในด้านเนื้อหาและแนวการเขียนดังนี้

1. มีเนื้อหาสาระถูกต้อง และตรงตามหลักสูตร
2. ลำดับเนื้อหาสอดคล้องกับวุฒิภาวะของเด็ก

3. มีวิธีเขียนที่ชวนอ่าน เข้าใจง่าย เหมาะกับวัยและระดับชั้นของเด็ก
4. ให้ข้อเท็จจริงหรือแนวความคิดที่ถูกต้องแก่ผู้เรียน
5. มีส่วนประกอบต่าง ๆ ของหนังสือที่ช่วยให้เข้าใจสาระของเรื่องได้เร็ว

และสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรทั้งในด้านความรู้ เจตคติ และทักษะ เช่น มีบทสรุป คำถาม และกิจกรรมเสนอแนะในตอนท้าย เป็นต้น

ดังนั้น หนังสือเรียนที่ได้มีการจัดระบบเนื้อหาตามความคิดรวบยอด ข้อสรุปพื้นฐาน หรือหลักการ เบื้องต้นของวิชานั้นอย่าง เป็นระเบียบดีแล้วย่อมมีคุณค่าต่อการ เป็น เครื่องมือทางการสอน ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนมีโอกาสพัฒนาความคิดรวบยอด เหล่านั้นได้ นั่นเอง ประเด็นสำคัญ จึงอยู่ที่ว่าครูผู้สอนจะนำมา ใช้ได้อย่างเหมาะสมหรือไม่

เนื่องจากหนังสือเรียนที่จะใช้ได้ ใน โรงเรียนนั้นจะต้องผ่านการตรวจสอบจากคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิแล้วว่ามีคุณภาพถูกต้องตามหลักวิชาการ ดังนั้น ในการศึกษาถึงคุณสมบัติในด้านต่าง ๆ ของหนังสือเรียนจึงอาศัยหลักเกณฑ์การรับตรวจหนังสือและหรือคู่มือที่ใช้ในการเรียน การสอนของเอกชน ซึ่งแนบท้ายประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง การรับตรวจหนังสือ และหรือคู่มือที่ใช้ในการเรียนการสอนของเอกชน ลงวันที่ 22 กันยายน 2525 ประกอบการพิจารณาได้อีกทางหนึ่ง ซึ่งมีหลักเกณฑ์การรับตรวจดังปรากฏในภาคผนวกท้ายเล่ม

ตามหลัก เกณฑ์ดังกล่าวนี้ ลักษณะของหนังสือเรียนที่ได้รับอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียน จะต้องเป็นหนังสือรายวิชาที่ระบุไว้ในหลักสูตร ต้องมีคู่มือควบคู่กับหนังสือเรียน ซึ่งมีเนื้อหาสาระ กิจกรรมการเรียนการสอนสอดคล้องกับจุดประสงค์และคำอธิบายรายวิชาตามหลักสูตร ทั้งนี้ เนื้อหาสาระจะต้องถูกต้องตามหลักวิชา มีการเรียงลำดับขั้นตอนของการเรียนรู้ ปริมาณเนื้อหา เมื่อเทียบกับเวลาเรียน เหมาะสม มีความยากง่ายของเนื้อหาเหมาะสมกับระดับชั้น นอกจากนี้ กิจกรรมการเรียนการสอนที่เสนอแนะจะต้องเหมาะสมภาษาที่ใช้ถูกต้อง ชัดเจน มีจำนวนภาพ ตาราง แผนภูมิ แผนที่ ในปริมาณที่เพียงพอ เป็นต้น ส่วนในด้านการจัดพิมพ์จำหน่ายหนังสือเรียนที่ได้รับอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียน กำหนดให้มีอายุการจัดพิมพ์จำหน่ายประมาณ 3 ปี นอกจากกระทรวงศึกษาธิการจะพิจารณาเห็นสมควรอนุญาตให้ใช้ต่อไปอีกเมื่อครบ 3 ปีแล้ว หรือปรับปรุงเพื่อความเหมาะสม

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า นอกจากหนังสือเรียนจะมีเนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับหลักการ โครงสร้าง และจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ในหลักสูตรและตรงตามจุดประสงค์ของรายวิชาแล้ว รายละเอียดของเนื้อหาและการนำเสนอ เนื้อหาจะต้องถูกต้องตามหลักวิชา และเหมาะสมกับ ผู้เรียนเป็นสำคัญ หนังสือเรียนจะต้องมีรูปภาพ แผนที่ แผนภูมิ สถิติ กิจกรรมเสนอแนะ แบบฝึกหัดอย่างเพียงพอ และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของวิชานั้น ๆ มีคู่มือเพื่อแนะนำการใช้ หนังสือเรียนแก่ครูด้วย รวมทั้งเป็นฉบับที่พิมพ์ครั้งล่าสุด หรือได้รับการปรับปรุงเมื่อครบ 3 ปีแล้ว เป็นต้น ซึ่งนอกจากจะปรับปรุงเนื้อหาสาระให้ทันสมัยขึ้นแล้ว ยังมีคุณภาพในการพิมพ์อีกด้วย ซึ่งจะช่วยให้หนังสือเรียนน่าอ่าน น่าสนใจสำหรับผู้เรียนนั่นเอง ซึ่งได้แก่รูปเล่มกระทัดรัด สวยงามและคงทน การพิมพ์ชัดเจนทั้งตัวอักษรและภาพประกอบ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะเฉพาะของหนังสือเรียนในด้านเนื้อหา ด้านการใช้ และด้านการควบคุมคุณภาพ และราคาดังกล่าวมาแล้วข้างต้น จะพบว่า นอกจากครู นักเรียนจะเกี่ยวข้องกับหนังสือเรียนในฐานะผู้ใช้ และมีหน่วยงานของรัฐทำหน้าที่ควบคุมการใช้ซึ่งล้วนแต่มีส่วนเป็นตัวกำหนดคุณสมบัติของหนังสือเรียนดังกล่าวแล้วนั้น ยังมีผู้แต่งหนังสือเรียนซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อคุณสมบัติต่าง ๆ อันเป็นลักษณะเฉพาะของหนังสือเรียน ทั้งนี้ เพราะผู้แต่งจะต้องเป็นผู้ชำนาญการ เขียน เป็นผู้ชำนาญการในเรื่องหลักสูตรแต่ละระดับการศึกษา ผู้ชำนาญการสอนในระดับนั้น ๆ เป็นต้น ซึ่งจะส่งผลให้หนังสือเรียนมีคุณสมบัติครบถ้วนสำหรับการเรียนการสอน

หนังสือ พุทธชะวัน (2521 : 54-57) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับแนวการจัดทำหนังสือเรียน ในยุคปัจจุบันว่า ควรจัดทำเป็นคณะ ร่วมด้วยครูผู้ชำนาญการสอน เพื่อใช้แนวของต้นฉบับมาทดลอง ใช้สอนในโรงเรียน ทาทางแก้ไขข้อผิดพลาด ข้อบกพร่องต่าง ๆ การเขียนเป็นคณะนี้มักจะจัดแบ่งกันเขียนตามความถนัด หรือความชำนาญเป็นบทเป็นตอนไป สำหรับการจัดตั้งกลุ่มหรือคณะ ผู้เขียน ควรประกอบด้วยบุคคลหลายฝ่าย ได้แก่

1. ผู้ชำนาญการ เขียน หรือนักเขียนอาชีพ
2. ผู้ชำนาญในเรื่องหลักสูตรแต่ละระดับการศึกษา
3. ผู้ชำนาญการสอนในระดับนั้น ๆ
4. นักภาษาศาสตร์ ซึ่งเกี่ยวข้องในการตรวจสอบการใช้ภาษา การใช้ประโยคและอื่น ๆ
5. นักวาดภาพ จัดภาพ

บุคคลทั้ง 5 ประเภทนี้จะต้องมีการปรับหาหรือกันอย่างใกล้ชิดในการดำเนินการผลิต ค้นคว้าหนังสือเรียน หรือหนังสือต่าง ๆ และสิ่งที่สำคัญที่จำเป็นต้องอาศัยเป็นหลักในการพิจารณา วางแนวในการเขียนได้แก่ เป้าประสงค์ทางการศึกษา (Educational Goal) ซึ่งส่วนใหญ่ จะถือเป็นหลักสากลในการ เขียนหนังสือ เรียนทั่วไป ได้แก่

1. มุ่งฝึกอบรมให้ เป็นผู้มีอุดมการณ์ตามความต้องการของสังคม
2. มุ่งเสริมสร้างทักษะพื้นฐานการ เป็นพล เมืองดี
3. มุ่งความจงรักภักดีในชาติ
4. มุ่งสนองความต้องการของเด็ก
5. มุ่งให้เกิดความภูมิใจในวัฒนธรรมของชาติ
6. มุ่งเสริมสร้างความเป็น เอกลักษณ์และค่านิยม
7. มุ่งเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี

นอก เหนือจากนี้ก็จำเป็นต้องพิจารณาพื้นฐานความต้องการ เฉพาะประเทศชาตินั้น ๆ เช่น ทักษะการทำงานกลุ่ม เน้นหนักใน เรื่องการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระ มหาษัตริย์ เป็น ประมุข บางชาติก็เน้นหนักความเป็นชาตินิยม ด้ทธิการปกครอง ระบบสหกรณ์ และอื่น ๆ ตามความจำเป็นและความต้องการของชาตินั้น ๆ เพราะถือว่าหนังสือ เรียนอัน เป็นส่วนหนึ่งของ หลักสูตร จะต้องสนองความต้องการของชาติเป็นสำคัญ

ดังนั้น เมื่อ เริ่มจะเขียนหนังสือเรียน จะต้องคำนึงถึงสิ่งเหล่านี้ คือ

1. กำหนดจุดประสงค์ของหนังสือให้แน่นอนว่า เด็กผู้อ่านจะได้ประโยชน์ในด้านใด บ้าง เพราะจุดประสงค์ของหนังสือจะต้องสนองจุดหมายของ หลักสูตรและ เป้าประสงค์ของ การศึกษา
2. กำหนดระดับชั้นและวัยของผู้เรียน
3. แบบ เรียนจะต้องสนองความสนใจของผู้เรียน
4. แบบ เรียนจะต้องพอเหมาะกะระยะเวลาในรอบปีการศึกษาที่กำหนดที่จะ เป็นแนว ที่ครูจะดำเนินไปได้พอสมควร

5. สิ่งที่จะต้องพิจารณาคือ ลักษณะเรื่องราวที่เขียนว่า เหมาะสมที่จะใช้ในเมือง หรือชนบท หรือต้องการให้ใช้ได้ทั้งในเมืองและชนบท

6. เลือกหรือกำหนดวิธีที่จะนำเสนอ เรื่องราวแต่ละบท เรียนซึ่งครู ให้นักที่จะใช้วิธีสอน แบบนั้น เรื่องราวนำเสนอ เรื่อง อาจมีหลายแบบหลายวิธีด้วยกันที่ครูจะนำมาใช้ หรือ เด็กผู้เรียน อ่านแล้ว เข้าใจถึงสิ่งที่นำเสนอได้ดี เช่น

- 6.1 นำเสนอโดยวิธีพรรณนาถึงสภาพแวดล้อมทั่วไปที่เกี่ยวข้อง
- 6.2 นำเสนอโดยกิจกรรมการเล่นของเด็ก
- 6.3 นำเสนอโดยนิทานที่สมมุติขึ้น
- 6.4 นำเสนอโดยวิธีให้คำจำกัดความของเรื่อง หรือหัวข้อคำศัพท์ที่จะกำหนด

วิธีการที่จะนำเสนอ เรื่องนี้ นับว่าเป็นรูปแบบการเขียนแบบเรียนทั่วไป มักจะใช้วิธีการนำเสนอโดยการให้คำจำกัดความเป็นอันมาก เพราะจะทำให้บทเรียนแต่ละบทสั้น รวบรวมแบบเรียนไม่หนา และก็ย่อมจะผูกพันกับราคาสลิตที่ถูกลงด้วย

7. ต้องพิจารณาถึงวัสดุที่กล่าวไว้ในแบบเรียน หรือแต่ละบทเรียนด้วยว่า จะมีหรือหาได้ทั่วไปก็ยิ่งเป็นการดี วัสดุที่กล่าวถึงนี้ รวมถึงเครื่องมือ เครื่องใช้ที่กล่าวอ้างในแบบเรียนด้วย

นอกจากจะกำหนดแนวหรือขอบข่ายการเขียนตามที่กล่าวมาแล้ว สิ่งที่สำคัญมากอีกอย่างหนึ่งก็คือ จุดมุ่งหมาย แนวคิดที่ปลูกฝัง หรือประโยชน์ที่เด็ก ผู้อ่านจะได้รับ ซึ่งอาจจะมีจุดมุ่งหมายหลายข้อด้วยกัน เช่น

1. มุ่งที่จะพัฒนาทักษะการอ่าน
2. มุ่งที่จะพัฒนาความเข้าใจในการอ่าน
3. มุ่งที่จะพัฒนาทัศนคติที่ดีต่อสิ่งที่กล่าวถึง เช่น สภาพแวดล้อม อาชีพ ชนบประเพณี วัฒนธรรม ซึ่งจะสอดคล้องกับทุก ๆ ไปทุกแบบเรียน
4. มุ่งที่จะสำนึกในคุณค่าของคุณธรรม ศีลธรรม ด้วยเช่นกัน

จากสี่หัวข้อที่กล่าวมาแล้ว นับเป็นจุดมุ่งหมายที่จะต้องพิจารณาประกอบในการ เขียน โดยการสอดแทรกเพื่อให้เกิดผลพลอยได้ ซึ่งเป็นส่วนที่คณะผู้เขียนต้องตระหนักอยู่ตลอดเวลา อาจจะสามารถกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะสากลที่ต้องพิจารณา และอีกส่วนหนึ่งก็คือ จุดมุ่งหมายเฉพาะ บทเรียนที่สัมพันธ์กับจุดประสงค์เฉพาะวิชานั้น ๆ ซึ่งลักษณะที่ต้องการจะเน้นแตกต่างกันออกไป เช่น

1. ขยายประสบการณ์เฉพาะบทเรียน เฉพาะเรื่อง
2. พัฒนาทักษะการคิดแก้ปัญหา การประดิษฐ์การทดลอง การใช้วัสดุท้องถิ่น และ ความคล่องแคล่วในการใช้เครื่องมือต่าง ๆ และอื่น ๆ
3. พัฒนาความสามารถเฉพาะ หรือแนวคิดในเชิงเปรียบเทียบ การวิเคราะห์ ความสัมพันธ์ การประเมินคุณค่าของสิ่งที่เรียนนั้น

ทั้งสามส่วนหลังนี้ เสริมจุดประสงค์ทั่วไปแห่งวิชา จะเป็นแนวในการวางพื้นฐาน การเรียนรู้จากการอ่าน การปฏิบัติกิจกรรม ที่วางแนวต่อเนื่องแห่งประสบการณ์ระหว่างบทเรียน ได้ดีอีกด้วย จึงอาจสรุปได้ว่า ก่อนที่จะลงมือเขียนแบบเรียนนั้นจะต้องมีสิ่งที่พร้อมแล้ว ดังต่อไปนี้

1. เป้าประสงค์ทางการศึกษา และจุดประสงค์ทั่วไปของวิชา
2. จำนวนบทเรียน หัวเรื่อง ขอบข่ายของเรื่อง
3. จุดมุ่งหมายเฉพาะบทเรียน เน้นหนักให้ผู้เรียนได้อะไรบ้าง ระบุชัดเจน
4. วิธีการนำเสนอเรื่อง อาจแบ่งแต่ละบท หรือใช้แบบเดียวกันทั้งหมด ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับวัยของผู้เรียน ซึ่งต้องนำมาประกอบการพิจารณาด้วย
5. กิจกรรม หรือแบบฝึกหัด แบบฝึกทักษะ เฉพาะบทเรียนที่มุ่งไปสู่ หรือสนองจุดประสงค์เฉพาะบทในข้อ 3

และในที่สุดก็ถึงขั้นปฏิบัติการ เขียนแบบเรียน ซึ่งมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ผู้ชำนาญการ เขียน หรือนักเขียนอาชีพ แล้วแต่กรณี ดำเนินเรื่องโดย เขียน ร่างเรื่องราวแต่ละบทเรียน จนครบจำนวนบทเรียนที่ได้กำหนดไว้
2. ฝ่ายศิลป์ จัดทำภาพประกอบตามที่ผู้เขียนกำหนด

3. เมื่อผ่านงานการยกร่างต้นฉบับพร้อมทั้งงานศิลป์แล้ว ก็เป็นงานที่จะต้องประชุมคณะผู้เขียนทั้งหมด พร้อมทั้งฝ่ายศิลป์ เพื่อพิจารณารายละเอียดของต้นฉบับที่ยกร่างมาแล้ว อันมีส่วนที่จะต้องพิจารณาความถูกต้องกันไป ดังนี้

- 3.1 การดำเนินเรื่องของแต่ละบทเหมาะสม
- 3.2 ภาพประกอบสอดคล้อง ให้ความกระจ่างในสาระที่กล่าวถึง
- 3.3 ภาษาที่ใช้เหมาะสม
- 3.4 กิจกรรมที่ระบุไว้นั้น ครูหรือเด็กจะสามารถดำเนินการได้เอง
- 3.5 จุดหมายเฉพาะบทเรียน มีทางประสบความสำเร็จสอดคล้องกับ

จุดประสงค์ทั่วไป และเป้าหมายทางการศึกษา

3.6 ความต่อเนื่องของการเรียนรู้ ทักษะความสามารถ พื้นฐานสัมพันธ์กันดี ระหว่างบทเรียนทุกบทเรียนมีความสัมพันธ์เป็นอันดี

- 3.7 ภาพปกควรจะเป็นอย่างไร ถ้าฝ่ายศิลป์ดำเนินการแล้วก็ตรวจสอบ

แก้ไข

จะเห็นว่า กรรมวิธีในการพิจารณาต้นฉบับนั้น มีรายละเอียดมากมาย ซึ่งคณะผู้เขียนจะต้องพิจารณาอย่างสุขุมรอบคอบจนเป็นที่พอใจ

จากขั้นตอนการเขียนหนังสือเรียนที่กล่าวมาแล้วข้างต้น สรุปได้ว่า หนังสือเรียนจะต้องเขียนโดยผู้เชี่ยวชาญในวิชานั้น ซึ่งอาจจะประกอบด้วยคณะบุคคลและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น ผู้เชี่ยวชาญในด้านหลักสูตร ด้านการสอน ด้านการใช้ภาษา ด้านการจัดภาพ เป็นต้น ซึ่งอาศัยเป้าประสงค์ทางการศึกษา จุดหมายของหลักสูตร ระดับชั้น ความสนใจ และวัยของผู้เรียน เวลาเรียน เรื่องราวและการนำเสนอเรื่อง แนวคิด ตลอดจนจุดมุ่งหมายเฉพาะบทเรียน เป็นต้น เป็นแนวทางในการเขียน ทั้งนี้ เพื่อให้หนังสือมีลักษณะของเนื้อหา และแนวการเขียนถูกต้อง และตรงตามหลักสูตรและจุดมุ่งหมายของรายวิชา รวมทั้งสัมพันธ์กับวุฒิภาวะและวัยของผู้เรียน ซึ่งวิธีการนำเสนอ เรื่องราวของแต่ละบทเรียนจะต้องสอดคล้องกับวิธีสอนที่ครูจะนำมาใช้ รวมทั้งสัมพันธ์กับจุดมุ่งหมายเฉพาะบทเรียนและจุดประสงค์ของรายวิชา

1.2 หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา

1.2.1 ลักษณะของเนื้อหา

เนื่องจากหนังสือเรียน เป็นหนังสือที่ตีความจากคำอธิบายรายวิชาที่ปรากฏอยู่ในหลักสูตร ดังนั้นการศึกษาเนื้อหาของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาจึงต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะธรรมชาติของวิชาว่า มีขอบข่ายเนื้อหาสาระและจุดมุ่งหมายประการใด ซึ่งจะศึกษาได้จากทศณะต่าง ๆ ที่มีผู้กล่าวไว้ดังนี้

ราล์ฟ ซี เพรสตัน (Preston Ralph, C.1960: 1-4) กล่าวว่า สังคมศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาวิชาสังคมศาสตร์ที่เลือกเฟ้นมา เพื่อใช้ในการสอนเด็ก โดยเฉพาะในระดับประถมศึกษา ซึ่งประกอบด้วยแขนงวิชาดังต่อไปนี้

1. ภูมิศาสตร์ เป็นวิชาที่ศึกษาถึงลักษณะความสัมพันธ์ของมนุษย์กับแผ่นดินที่อาศัยอยู่
2. ประวัติศาสตร์ เป็นวิชาที่ศึกษาถึงความ เป็นมาของเหตุการณ์ในอดีตที่ เกี่ยวกับมนุษย์
3. หน้าที่พลเมือง เป็นการศึกษา เรื่องสิทธิและหน้าที่ของมนุษย์
4. สังคมวิทยา เป็นการศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมของบุคคลและสถาบันต่าง ๆ ในสังคม
5. จริยศาสตร์ เป็นวิชาที่ศึกษาถึงพฤติกรรมของมนุษย์ในแง่ของความถูกต้องชีวิต
6. มานุษยวิทยา เป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในด้านวัฒนธรรม การปรับตัว เข้ากับสิ่งแวดล้อม
7. เศรษฐศาสตร์ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการผลิตและการแจกจ่าย ตลอดจนปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดจากกิจกรรมดังกล่าว

มอริส พี มอฟเฟต (Moffatt Maurice P. 1963: 10) ได้อธิบายถึงวิชาสังคมศึกษาในความหมายที่กว้างขวางออกไปอีก กล่าวคือ นอกเหนือจากการฝึกฝนความรู้ต่าง ๆ ให้แก่ผู้เรียนแล้ว วิชาสังคมศึกษายังเสริมสร้างอุปนิสัยและเจตคติให้แก่ผู้เรียน ประการที่สำคัญที่สุดก็คือ ช่วยพัฒนาสมรรถภาพของผู้เรียนให้เป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบ มีความกระตือรือร้นในการดำรงชีวิตในสังคมประชาธิปไตย

ส่วน จอห์น ยู ไมเคิลลิส (Michaclis, John U. 1968: A) ได้ให้ความหมายของวิชาสังคมศึกษาในอีกประเด็นหนึ่งว่า เป็นวิชาที่ช่วยให้ผู้เรียนมีความรู้เกี่ยวกับสังคมมนุษย์ เศรษฐกิจ กิจกรรมการ เมืองทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ตลอดจนสิ่งแวดล้อม ที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ การเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมและการนำมาใช้ประโยชน์ การแก้ปัญหา

ตลอดจนการวางแนวทางในอนาคต ซึ่งสอดคล้องกับ ไคโรอี เจ. สคิล (Skeel, Dorothy J. 1970: 4) ที่กล่าวว่า วิชาสังคมศึกษาเป็นวิชาที่มุ่งให้การศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมมนุษย์ มีเป้าหมาย เพื่อให้ผู้เรียนนำเอาความรู้ไปแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันได้

นอกจากนี้ เอกการ์ บี เวสเลย์ และสแตนเลย์ พี รอนสกี (Wesley, Edgar B. and Wronski, Stanley P. 1973:1) ได้ให้ความหมายวิชาสังคมศึกษาไว้ว่า เป็นวิชาสังคมศาสตร์ที่ได้รับการดัดแปลงหรือทำให้ง่ายขึ้น เพื่อสะดวกแก่การเรียนการสอนในระดับประถมและมัธยมศึกษา

จึงสรุปได้ว่า วิชาสังคมศึกษามีความหมายและขอบข่ายที่ครอบคลุมถึง เนื้อหาสาระสำคัญจากสาขาสังคมศาสตร์ เช่น ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา มนุษยวิทยา มนุษยวิทยา ฯลฯ ซึ่งได้เลือกสรรให้เหมาะกับผู้เรียนในระดับประถมและมัธยมศึกษา โดยมี จุดมุ่งหมายทั้งในด้านให้ความรู้และปลูกฝังนิสัยที่ดีงามให้แก่ผู้เรียน ซึ่งผู้เรียนจะได้นำไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันต่อไป ซึ่งความหมายดังกล่าว ตามพจนานุกรมทางการศึกษาของ คาร์เตอร์ ี กูด (Good, Carter V. 1973: 509) ได้สรุปไว้ดังนี้

สังคมศึกษาเป็นส่วนต่าง ๆ ของเนื้อหาสาระของสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา และภูมิศาสตร์ โดยเลือกแล้วว่าเหมาะสมแก่ การศึกษาในระดับประถมและมัธยมศึกษา และมีการพัฒนาขึ้นเป็นรายวิชาต่าง ๆ เพื่อการศึกษา ไม่ว่าจะ เป็นบูรณาการแล้วหรือไม่ และต้องมีทั้งเนื้อหาสาระและจุดหมายที่เกี่ยวกับสังคม แต่ต้อง ไม่สับสนกับวิชาในสังคมศาสตร์ หรือวิชาอื่นที่มีจุดมุ่งหมายทางสังคม แต่เนื้อหาไม่เกี่ยวข้องกับสังคม (อย่างเช่นวิชาภาษาอังกฤษ ความซาบซึ้งในศิลปะและสุขวิทยาแห่งตน) หรือไม่อยู่ในขอบข่ายที่แคบไปหรือแน่นอนตายตัวของการศึกษาในแบบผสมผสาน

ดังนั้นวิชาสังคมศึกษาที่จะมีความหมายชัดเจนครบถ้วน จะต้องหมายรวมถึง 3 สิ่ง ต่อไปนี้ คือ เนื้อหาสาระวิชา ความต้องการของสังคม และความต้องการของผู้เรียน (สุนทิพย์ บุญสมบัติ 2525: 6) ทั้งนี้เพราะสังคมศึกษาเป็นวิชาที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และทางสังคม ทั้งกล่าวถึงวิธีที่มนุษย์จะใช้สิ่งแวดล้อมเพื่อสนองความต้องการของคนในการดำรงชีวิต (Jarolimek John 1967: 4)

ดังนั้นตามความหมายข้างต้น เนื้อหาสาระในวิชาสังคมศึกษาจึงต้องเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของสังคม ยิ่งเวลาผ่านไปเท่าใด เนื้อหาความรู้ต่าง ๆ ยิ่งเพิ่มพูนมากขึ้นตามลำดับ ดังนั้นเนื้อหาวิชาที่เหมาะสมสำหรับผู้เรียน จึงควรประกอบด้วยความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับสังคมที่คนอาศัยและค่านิยม ทักษะต่าง ๆ ที่ผู้เรียนสามารถนำไปปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวันของตน อาทิเช่น ความรู้เกี่ยวกับดินแดนที่อยู่อาศัยของตน ความเชื่อทางศาสนา พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นด้วยอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ การกระทำของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อม การรวมกลุ่ม การพึ่งพาอาศัยกัน เป็นต้น ซึ่งลักษณะของเนื้อหาวิชาดังกล่าว เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ของสังคม การปรับตัวของมนุษย์ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่ตนมีส่วนเกี่ยวข้องกับนั่นเอง

การเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระของวิชาสังคมศึกษาตามแนวสาขานั้น เริ่มต้นในประเทศยุโรปตะวันตก และในประเทศสหรัฐอเมริกา ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 การสอนวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษาในเวลานั้น มีวิชาสอนอยู่เป็นหลักเพียง 2-3 วิชา คือ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และหน้าที่พลเมือง ทั้ง 3 วิชา นี้ จะมีการสอนควบคู่ไปกับวิชาแม่บทอื่น ๆ คือ ภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และภาษาต่างประเทศ

ครั้นในเวลาต่อมา ราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 จึงได้มีสายวิชาสังคมศึกษาใหม่ ๆ เกิดขึ้นในโรงเรียนมัธยมศึกษา อาทิ เช่น เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา ในระยะต้น ๆ ก่อน ค.ศ. 1890 การเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษาจะเน้นอยู่ที่วิชาประวัติศาสตร์ โดยมีเป้าหมายเพื่อฝึกฝนผู้เรียนด้านศีลธรรม และศาสนาความเป็นพลเมืองดี ความเป็นชาตินิยม และฝึกจิตใจให้เข้มแข็ง

นับตั้งแต่ ค.ศ. 1890 ถึง 1920 ประเทศต่าง ๆ ในยุโรปตะวันตก และสหรัฐอเมริกา มีการพัฒนาอุตสาหกรรม และความเป็นเมืองมากขึ้น มีปัญหาของสังคมที่เกิดขึ้น มีปัญหาของสังคมที่เกิดขึ้น เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมที่สลับซับซ้อนยิ่งขึ้น จึงมีการเน้นการเรียนวิชาสังคมศึกษาเพื่อฝึกเยาวชนให้เป็นสมาชิกที่มีประสิทธิภาพของสังคม โดยคาดหวังว่า สังคมศึกษาจะเป็นเครื่องมืออย่างดีในการพยายามแก้ปัญหาของสังคม ดังนั้นจึงมีวิชาใหม่ ๆ เกิดขึ้น ซึ่งเกี่ยวข้องกับหน้าที่ และการทำงานของรัฐบาลแบบประชาธิปไตย ตลอดจนปัญหาในทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมที่สลับซับซ้อน

ในช่วงเวลาต่อมา ระหว่าง ค.ศ. 1940 ได้มีการเน้นการจัดการศึกษา เพื่อปรับปรุงชีวิต เพื่อให้ผู้เรียนสำนึกในหน้าที่ของความเป็นพลเมือง และมีประสบการณ์ตรงกับการใช้ชีวิตในสังคมแบบประชาธิปไตย มีการเน้นในสิ่งที่ผู้เรียนต้องการมากขึ้น ซึ่งแนวการจัดเนื้อหาสาระและกระบวนการเรียนการสอนทางวิชาสังคมศึกษาตามแนวคิดใหม่นี้จะต้องมีการบูรณาการ (Integration) ร่วมกับวิชาอื่น ๆ ที่มีสอนในโรงเรียน

ต่อมาในระหว่าง ค.ศ. 1950 เป็นช่วงที่สหรัฐอเมริกาเพิ่มจะผ่านวิกฤตการณ์ในสงครามโลกครั้งที่ 2 มาได้ไม่นานเท่าไร และความทารุณโหดร้ายของสงครามก็ยังเป็นที่หวาดวิตกอยู่ทุกคนจึงเรียกร้องให้ทำการอบรมสั่งสอนเยาวชนให้มีทั้งความรู้ ทักษะและค่านิยมที่จะช่วยให้พวกเขาได้มีส่วนร่วมในสังคมแบบประชาธิปไตยอย่างมีประสิทธิภาพ ในช่วงเวลานี้จึงได้มีการเน้นวิชาประวัติศาสตร์มากขึ้น โดยที่มีการขยับถึงข้อเท็จจริงที่สำคัญ ๆ ที่ควรจะเน้น กล่าวคือเป็นการถ่ายทอด และปลูกฝังค่านิยมด้านวัฒนธรรมที่เลือกสรรว่าเหมาะสม โดยวิธีการสอนแบบบังคับนั่นเอง

ในช่วงเวลาต่อมา หลังยุคสบูตนิค ถึงหลัง ค.ศ. 1950 มีแนวคิดใหม่เกิดขึ้นว่า การพัฒนาด้านสังคมและความเป็นพลเมืองดีไม่อาจเกิดขึ้นได้ ถ้าไม่มีการพัฒนาด้านสติปัญญาขั้นพื้นฐานเสียก่อน คือมุ่งสอนเกี่ยวกับวิชาต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาพัฒนาสติปัญญา เป็นเกณฑ์ เช่น คณิตศาสตร์ ฟิสิกส์ เศรษฐศาสตร์ และได้มีการปฏิรูปแผนการสอนสังคมศึกษา เสียใหม่ในระหว่าง ค.ศ. 1960 ที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้วิธีการคิดแบบมีระเบียบ

สังคมศึกษาแนวใหม่ที่เกิดขึ้นมาในช่วงเวลานับตั้งแต่ ค.ศ. 1960 ถึง 1970 เศษนั้น มีจุดเน้นที่โครงสร้างของวิชา มีการขยับถึงความคิดรวบยอด (Concepts) หลักการต่าง ๆ (Generalizations) และทฤษฎีต่าง ๆ (Theories) ของวิชาทางสังคมศาสตร์ ซึ่งนำมาสร้างเนื้อหาเฉพาะ เพื่อการสอน โดยใช้ควบคู่กับวิธีการสอนแบบสืบสวนสอบสวน ซึ่งเห็นว่าเป็นการเน้นพัฒนาการทางด้านสติปัญญาแต่อย่างเดียว ด้วยเหตุผลนี้ นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1970 เป็นต้นไป จึงได้มีผู้สนใจกระบวนการใหม่ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับค่านิยม และจริยธรรมที่ควรสร้างเสริมเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายของการสอนสังคมศึกษา คือการสร้างความเป็นพลเมืองที่มีประสิทธิภาพแก่สังคม (สุนทรพิทย บุญสมบัติ 2525: 9-15)

จากการศึกษาประวัติความเป็นมาของวิชาสังคมศึกษาของประเทศไทยตลอดมา แล้วข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า แนวความคิดของการสอนวิชาสังคมศึกษามีที่มาจากสภาพแวดล้อมทางสังคมทั้งสิ้น ในยุคต้น ๆ จะพบว่า เนื้อหาสาระของวิชาเกี่ยวข้องกับศาสนาและการเมือง เพราะสภาพสังคมในขณะนั้นต้องการพลเมืองดีที่ได้รับการฝึกฝนจิตใจให้เข้มแข็ง และความรู้สึกชาตินิยม ซึ่งเนื้อหาวิชาประวัติศาสตร์จะช่วยตอบสนองเป้าหมายนี้ได้ดี ต่อมาสภาพสังคมที่สลับซับซ้อนยิ่งขึ้น ทำให้มีวิชาใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นมาจากสาขาวิชาสังคมศาสตร์ ซึ่งรวมถึงปัญหาต่าง ๆ ในสังคม โดยมีจุดมุ่งหมายให้ผู้เรียนพัฒนาความคิด สติปัญญาได้ด้วยตนเอง เนื้อหาสาระในวิชาสังคมศึกษาจึงพัฒนาจากรายวิชาที่แยกเป็นเอกเทศ คือ ภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมือง ศิลปกรรม มาสู่ความคิดรวบยอดในวิชาสังคมศาสตร์ ตลอดจนมีปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นในปัจจุบันซึ่งลักษณะของเนื้อหาวิชาดังกล่าว นับว่าตอบสนองเป้าหมายของวิชาที่พัฒนาผู้เรียนทั้งในด้านความรู้ เจตคติ และทักษะ ทำให้ผู้เรียนรู้จักแก้ปัญหาและรู้จักปรับตัวเข้ากับสภาพสังคมได้

สำหรับวิชาสังคมศึกษาของไทย ก็มีลำดับขั้นของการพัฒนาในทำนองเดียวกัน กล่าวคือ ในยุคสมัยที่ยังไม่มีระบบโรงเรียนเกิดขึ้น การถ่ายทอดความรู้ และทักษะในการประกอบอาชีพให้แก่ผู้เรียนมักเกิดขึ้นตามบ้านและวัดวาอาราม และเป็นที่น่าสนใจว่า จุดมุ่งหมายของการให้การศึกษา ก็คือ การปลูกฝังความเป็นพลเมืองดี และให้มีความสามารถที่จะเลี้ยงชีพด้วยตนเองได้ ครั้นต่อมา เมื่อมีระบบโรงเรียนเกิดขึ้นอย่างมีระเบียบแบบแผน เช่นเดียวกับตะวันตก จึงได้มีวิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และหน้าที่พลเมืองเกิดขึ้นตามลำดับ การจัดการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาตั้งแต่อดีตจนถึงปี พ.ศ. 2503 นั้นมักไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระ และกระบวนการเรียนการสอนเท่าใดนัก เพราะจุดมุ่งของการศึกษา คือ การสร้างพลเมืองดี และให้การศึกษาตามควรแก่อัธยาศัย

ต่อมาแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ได้เปลี่ยนแปลงจุดมุ่งหมายทางการศึกษาออกไปบ้าง คือ เน้นการจัดการศึกษาให้แก่ผู้เรียนตาม เอกภพภาพ นอกเหนือจากการสร้างเสริมความเป็นพลเมืองดีแก่สังคม ซึ่งนับว่ามีการสนับสนุนพัฒนาการด้านสติปัญญาของผู้เรียนแต่ละคนมากยิ่งขึ้น โดยจะเห็นได้ว่า การจัดวิชาต่าง ๆ ได้มีการแบ่งออกเป็นหลายหมวดวิชา อาทิ เช่น หมวดวิชาสังคมศึกษา หมวดวิชาคณิตศาสตร์ หมวดวิชาวิทยาศาสตร์ เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพื่อ

ให้ผู้เรียนได้มีโอกาสศึกษาค้นคว้า เล่าเรียนในสิ่งที่ตนถนัด สนใจ และตรงกับความสามารถ ของคนได้มากขึ้น

ครั้นเมื่อไม่นานมานี้ วิชาสังคมศึกษาในระดับมัธยมศึกษาได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม อีกครั้งหนึ่ง เพื่อสนองตอบหลักการและจุดมุ่งหมายของแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 ดังจะเห็นได้จากหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ได้วางหลักการ จุดมุ่งหมาย และโครงสร้างของวิชาสังคมศึกษาเสียใหม่ เหตุที่เป็น เช่นนี้อาจเพราะพัฒนาการของวิชาความรู้ในทางสังคมศาสตร์ที่ใช้สอนแก่ผู้เรียนระดับอุดมศึกษา ได้เพิ่มพูนขึ้นประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง อาจเป็นเพราะนักการศึกษาได้พยายามจัดโครงสร้างของเนื้อหาสาระ และวิธีการสอนสังคมศึกษาเสียใหม่ ให้เหมาะสมกับตัวผู้เรียน และการให้ผู้เรียนได้นำไปใช้กับชีวิตจริง โดยปรับปรุงจากปณวของสากลที่เน้นการบูรณาการเนื้อหาสาระ และกระบวนการสืบสวนสอบสวนให้เหมาะสมกับสภาพของสังคมไทย วิชาสังคมศึกษาที่ปรากฏใน โรงเรียนมัธยมศึกษาในปัจจุบัน จึงมีอยู่มากมายทั้งที่เป็นวิชาบังคับและวิชาเลือก อาทิเช่น เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ ประชากรและสิ่งแวดล้อม หน้าที่พลเมือง จริยธรรม ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ กฎหมาย ฯลฯ

จากความหมายและความเป็นมาของวิชาสังคมศึกษาในต่างประเทศ รวมทั้งในประเทศไทยที่กล่าวมาแล้ว ทำให้พอจะมองเห็นขอบข่าย เนื้อหาสาระของวิชาสังคมศึกษาในระดับมัธยมศึกษาได้ว่า มีที่มาจากแหล่งต่าง ๆ มากมาย ซึ่งในเรื่องนี้ จงูญ ญณมี (2520: 58) ได้กล่าวไว้ว่าเนื้อหาวิชาสังคมศึกษาได้มาจากแหล่งต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. คำราสังคมศาสตร์สาขาต่าง ๆ
2. การจำแนกและการจัดหมวดหมู่ กฎเกณฑ์และข้อสรุปของทฤษฎีวิชาสังคมศาสตร์
3. การแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างความคิกรวบยอด ข้อเท็จจริงตามลายลักษณะอักษรและความคิดเห็น ซึ่งถือว่าเป็นเป้าหมายที่คาดว่าจะได้รับ
4. ความคิด เห็นของผู้เชี่ยวชาญทางสังคมศาสตร์แต่ละแขนง นับว่ามีความสำคัญต่อการคัด เลือกคำราหรือการแต่งแบบเรียนวิชาสังคมศึกษา
5. สังคมศาสตร์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวิชาสังคมศึกษามาก ได้แก่ วิชามานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ ภูมิศาสตร์ รัฐศาสตร์ จิตวิทยาสังคม และสังคมวิทยา ตลอดจนวิชาที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานต่าง ๆ ของมนุษย์

6. การคัดเลือกเนื้อหาวิชาสังคมศึกษา ควรได้รับความร่วมมือจากทั้งฝ่ายบริหาร การศึกษา ฝ่ายวิชาการ และฝ่ายปฏิบัติงาน คือผู้สอนวิชาสังคมศึกษา

นอกจากนี้สุนทร สุนันท์ชัย (2524: 67-70) ได้กล่าวไว้เช่นกันถึงที่มาของเนื้อหาของวิชาสังคมศึกษาว่า อาจได้มาจากแหล่งต่อไปนี้

1. หลัก เกณฑ์และความคิดรวบยอดในวิชาต่าง ๆ ได้แก่ ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ รัฐศาสตร์ จริยธรรม สังคมวิทยา มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ จิตวิทยา ปรัชญา

2. ปัญหา รวม ๆ กัน กฎเกณฑ์ที่มีอยู่ร่วมกันในวิชาต่าง ๆ ซึ่งมีได้ใช้ความรู้จากวิชาใดวิชาหนึ่งเข้าไปวิเคราะห์ แต่จำเป็นต้องใช้ความรู้ร่วมกันหลาย ๆ วิชา ได้แก่

2.1 การหน้าที่ (Social Function) หรือกระบวนการของสังคม (Social Process) ได้แก่งกิจกรรมขั้นมูลฐานของมนุษย์ที่กระทำกันมาจากอดีตจนถึงปัจจุบันจะพบว่าไม่ว่าในชุมชนใดทั่วโลก ได้แก่การผลิต การแจกจ่าย การบริโภค หรือการใช้สอยสินค้าและบริการ การขนส่งผู้คนและสินค้า การติดต่อสื่อความคิดความรู้สึกับผู้อื่น การสงวนทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างเครื่องมือและวิธีการใหม่ ๆ

2.2 ความมุ่งหมายที่ถือว่าเป็นพื้นฐานของหลักสูตรและควรจะมีในทุก ๆ ชั้น ได้แก่ การเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ความเป็นพลเมืองดี การใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ มีศีลธรรม การสร้างความคิดรวบยอดในเรื่องสำคัญ ๆ ทักษะขั้นพื้นฐานของมนุษย์

2.3 หัวข้อและความเข้าใจกว้าง ๆ เช่น การปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การใช้ทรัพยากรเพื่อประโยชน์ในการสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์

2.4 ความต้องการที่มีอยู่เสมอของมนุษย์ ได้แก่ความจำเป็นที่จะต้องใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ความจำเป็นที่จะต้องรักษาสุขภาพอนามัย ความจำเป็นที่จะต้องเข้าใจและใช้คุณค่าทางศีลธรรมเพื่อการตัดสินใจ การสร้างให้เกิดทักษะขั้นพื้นฐาน

2.5 ปัญหาในปัจจุบันที่มีความสำคัญเป็นพิเศษ เช่น การดำรงไว้ซึ่งคุณค่าแห่งประชาธิปไตย และกระบวนการของประชาธิปไตย ความรับผิดชอบในหน้าที่พลเมืองดี การใช้แหล่งวิชาอย่างฉลาด การใช้ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อส่งเสริมสวัสดิการของบุคคลและคณะ การเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจการของหมู่คณะ การสงวนทรัพยากรธรรมชาติ

2.6 สถานการณ์ในชีวิตซึ่งจะต้องพบปะอยู่เสมอ ได้แก่

- สถานการณ์ที่เกี่ยวกับความสามารถของบุคคล ได้แก่ การบำรุงรักษาสุขภาพ การใช้ทักษะในการอ่าน การเขียน และทักษะอื่น ๆ การตัดสินใจภายในกรอบแห่งกฎหมายมาตรฐานและคุณค่า การแสดงออก และความซาบซึ้งในสุนทรียะ

- สถานการณ์ที่เกี่ยวกับการเข้าไปมีส่วนร่วมในสังคม ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคล การเป็นสมาชิกในกลุ่ม และความสัมพันธ์ในระหว่างกลุ่ม

- สถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับปัจจัย และพลังงานจากสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติรวมทั้งอากาศ พืช ชีวิต สัตว์และแหล่งทรัพยากร เทคโนโลยี เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ การคมนาคมขนส่ง โครงสร้างทางสังคม และเศรษฐกิจ ได้แก่ การธุรกิจ การปกครอง การศึกษา และชีวิตในครอบครัว

2.7 ความคิดรวบยอดและกฎเกณฑ์สำคัญ ๆ ที่มีอยู่ร่วมกันในวิชา เช่น

- มนุษย์ได้เปลี่ยนสถานะเป็นสัตว์สังคม โดยการเข้ามาอยู่รวมเป็นหมู่คณะ และมีประสบการณ์ร่วมกัน (สังคมวิทยา มานุษยวิทยา)

- มนุษย์ทุกยุคทุกสมัยได้พยายามต่อสู้เพื่อการดำเนินชีวิตที่ดีขึ้นอยู่เรื่อย ๆ มา (ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ มานุษยวิทยา)

- ความแตกต่างของดินและพืชพรรณทำให้เกิดความแตกต่างทางสังคมมนุษย์ ด้วย (ภูมิศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา)

2.8 วัฒนธรรมหรือชุมชนเปรียบเทียบ หมายถึงการนำวัฒนธรรมหรือชุมชนที่มีลักษณะเด่นชัดอย่างใดอย่างหนึ่งมาให้เด็กเรียน เพื่อเป็นการ เปรียบเทียบกับชุมชนของคนกับชุมชนอื่น ๆ อันจะเป็นทางให้เกิดความเข้าใจในแบบหรือวิธีการครองชีพของมนุษย์ในดินแดนต่าง ๆ ทั่วโลกได้ดียิ่งขึ้น

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า เนื้อหาสาระในวิชาสังคมศึกษาซึ่งมีที่มาจากสาขา วิชาสังคมศาสตร์ และความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญทางสังคมศาสตร์แต่ละแขนง เช่น มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ ภูมิศาสตร์ รัฐศาสตร์ จิตวิทยาสังคม และสังคมวิทยา เป็นต้น เป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตพื้นฐานของมนุษย์ ประกอบด้วย ความรู้ลึกที่ร่วมกันหลาย ๆ วิชา อาทิเช่น การผลิต การบริโภค การใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ การสงวนรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ ความรู้ต่าง ๆ เหล่านี้จะช่วยให้ผู้เรียน เกิดความเข้าใจและรับผิดชอบในหน้าที่ของพลเมืองดี อันเป็นความมุ่งหมายพื้นฐานของหลักสูตรนั่นเอง

เมื่อได้เนื้อหาวิชาที่จะจัดในหลักสูตรแล้ว การจัดลำดับเนื้อหาวิชาให้สอดคล้องและเหมาะสมกับเด็ก และลักษณะของเนื้อหาวิชาแต่ละระดับชั้นนั้น เป็นสิ่งสำคัญมาก สุนทร สุนันท์ชัย (2524: 72-73) ได้เสนอวิธีการลำดับเนื้อหาวิชาไว้หลายแนวทางดังนี้

1. ตั้งต้นจากสิ่งง่ายไปหาเรื่องยากตามลำดับ สิ่งง่ายก็คือ สิ่งที่มีกฎเกณฑ์ไม่ซับซ้อน เช่น การเรียน เรื่องชุมชนย่อมง่ายกว่าการเรียน เรื่องประเทศทั้งประเทศ

2. ตั้งต้นจากสิ่งที่เป็นกฎเกณฑ์เบื้องต้นไปสู่หลักเกณฑ์ขั้นต่อไป จัดให้เชื่อมโยงกันไปตามลำดับประจวบจุลชีพ

3. ตั้งต้นจากส่วนรวมไปหาว่าน้อย เช่น เรียนลักษณะของโลกทั้งโลกแล้วจึงมาเรียนเน้นประเทศ เรียนประเทศทั้งประเทศแล้วจึงมาเรียน เบื้องจังหวัด หรือเป็นภาค

4. ตั้งต้นจากอดีตมาหาปัจจุบันตามลำดับของปฏิทิน เช่น เรียนประวัติศาสตร์จากยุคสุโขทัยแล้วจึงเรียนยุคศรีอยุธยาตอนต้น ตอนกลาง และตอนปลายตามลำดับ

ในการจัดลำดับ เนื้อหาวิชานั้น นาคยา ภัทรแสงไทย (2525: 6) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบที่ผู้วางหลักสูตรจะต้องคำนึงถึงและนำไปใช้ประกอบการพิจารณาดังต่อไปนี้

1. วุฒิภาวะของเด็ก
2. ประสบการณ์เดิมซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำหรับการก่อให้เกิดการเรียนรู้ต่อเนื่องกันไป
3. อายุสมองของเด็กจะช่วยในการพิจารณาว่าควรจะบรรจุเรื่องใด คอนใดไว้ในชั้นใด เพื่อความเหมาะสมและความสามารถของเด็ก
4. ความสนใจซึ่งขึ้นอยู่กับวุฒิภาวะของเด็ก เพราะความสนใจของเด็กนั้นจะเปลี่ยนแปลงไปตามวัย
5. ประโยชน์ซึ่งเป็นผลปัจจุบันอันจะเกิดขึ้นแก่เด็กในวันหนึ่ง ๆ และเป็นประโยชน์ที่จะนำไปใช้ได้ทันทีทันใด
6. ความยาก เนื้อหาวิชาควรจะมีระดับความยากง่ายเป็นขั้น ๆ ไป ซึ่งจำเป็นจะต้องคำนึงถึงวุฒิภาวะ ความสนใจ ความสามารถ และประสบการณ์เดิมของเด็กด้วย

ดังนั้นจะเห็นว่า การจัดขอบข่ายและลำดับ เนื้อหาวิชาสังคมศึกษาให้เหมาะสมกับผู้เรียนในระดับมัธยมศึกษาชั้น เป็น เรื่องที่ค่อนข้างยาก และอาจจัดได้หลายแนวทางตามพื้นฐานทางปรัชญา ประวัติศาสตร์ จิตวิทยา และสภาพสังคมของแต่ละประเทศที่แตกต่างกัน แต่อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะจัดแบบไหนก็จะต้องมีลักษณะสำคัญร่วมกันอยู่ 2 ประการ คือ

1. มุ่งให้ความรู้แก่เยาวชน โดยมีการถ่ายทอด อบรมให้เกิดความศรัทธามอดชื่น พื้นฐานทางสังคมซึ่งรวมถึงประสบการณ์ต่าง ๆ ของมนุษย์ในทางที่เป็นจริงและอธิบายได้ ได้แก่ วัฒนธรรม การกระทำของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติ กลุ่มสังคม การจัดระบบ และองค์การทางเศรษฐกิจ การจัดระบบและองค์การทางการเมืองและการปกครอง เศรษฐกิจ การพึ่งพาอาศัยกัน และกระบวนการทางวิทยาศาสตร์

2. มุ่งฝึกฝนเขาาชนให้เกิดทักษะ และค่านิยม โดยมีการถ่ายทอดอบรมทักษะ และค่านิยมพื้นฐานทางสังคม ซึ่งจะหมายรวมถึงการสร้างเจตคติที่ดีและถูกต้อง การรู้จักปรับตัว ในสังคมได้อย่างมีความสุข และการรู้จักแก้ไขปัญหาย่างมีแผนและขั้นตอน

จึงสรุปได้ว่า เนื้อหาวิชาตามแนวคิดดังกล่าวแล้วข้างต้น ประกอบได้ 2 ส่วน คือ เนื้อหาที่ต้องสอนให้ผู้เรียน เกิดการ เรียนรู้ และเนื้อหาที่ต้องการปลูกฝังให้แก่ผู้เรียน ได้แก่ ความรู้ แนวทางความประพฤติ ซึ่งประกอบไปด้วยศีลธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงงาม ในสังคม และความเชื่อต่าง ๆ (สุนทิมย์ บุญสมบัติ 2525: 6-8) ซึ่งลักษณะของการจัด เนื้อหาดังกล่าวจะต้องสนองความมุ่งหมายที่ได้ตั้งไว้ มีความต่อเนื่องตามลำดับ ตั้งต้นจากสิ่ง ที่ใกล้เคียงกับสิ่งไกลตัวจากสิ่งที่ไม่รู้ ไปหาสิ่งที่ไม่รู้ และเนื้อหาควรมีลักษณะรวมกัน เป็นกลุ่มก้อน เพื่อให้เด็ก เห็นความสัมพันธ์ระหว่างข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่ขึ้น ซึ่งในอดีตนั้นใช้วิธีการแยกเนื้อหาออก จากกัน เป็นส่วน ๆ นอกจากนี้ยังมีวิธีการจัดเนื้อหาอีกหลายวิธี เช่น พิจารณาเลือกความคิด รวบรวมยอด (Concept) ที่เห็นว่าเด็กจะต้องรู้ เช่น ประชาธิปไตย การพึ่งพาอาศัยกัน การเห็นคุณค่าของแรงงาน ฯลฯ แล้วจึงคิดในภายหลังว่า เพื่อให้เกิดความคิดรวบยอดอย่าง นั้น ๆ จะใช้เนื้อหาอะไรหรือพิจารณาเลือกกระบวนการของสังคม (Social Process) เช่น การสงวนทรัพยากร การผลิต การแจกจ่าย การใช้ การปกครอง ฯลฯ แล้วจึงคิดใน ภายหลังว่าเพื่อให้เข้าใจกระบวนการนั้น ๆ จะใช้เนื้อหาอะไร ซึ่งวิธีการทั้งสองอย่างนี้มีใช้ อยู่ในสหรัฐอเมริกา ข้อดีก็คือ เป็นวิธีรวมเนื้อหาวิชาต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เช่น เมื่อเรียน เรื่อง การผลิต ก็อาจเรียนเรื่องการผลิตในชุมชนใกล้ตัว ใกล้ตัวได้ในคราวเดียวกัน แต่อย่างไร ก็ตาม วิธีการเหล่านี้หากครูผู้สอนยังไม่พร้อมและยังไม่ เข้าใจดีพอ ก็ย่อมทำให้การเรียนการสอน ไม่บรรลุเป้าหมายที่ต้องการได้

แต่โดยหลักการ ครูสังคมศึกษามักจะประสบปัญหาในการสอนว่าจะสอนไปเพื่ออะไร ทั้งนี้ เพราะสังคมศึกษา เป็นวิชาที่อาศัย เนื้อหาจากวิชาสังคมศาสตร์ เข้ามาผสมผสานกัน ทำให้ เป็นวิชาที่หลวมหลวม เอาความรู้ ความคิด เห็นของนักวิชาการหลายสาขามารวมกัน ทำให้ครู สังคมศึกษาต้องพิจารณาว่า สิ่งที่ครูสังคมศึกษาได้ เรียนรู้นั้น จะทำให้เกิดประโยชน์และมีคุณค่า ตามความมุ่งหมายของการศึกษาวิชาสามัญโดยทั่วไปได้อย่างไร เพื่อว่าจะได้ไม่ต้องสอนผู้เรียน ให้เป็นนักวิชาการ หรือนักวิชาชีพตามสาขา ดังเช่นนักประวัติศาสตร์ได้ศึกษา

สำหรับความมุ่งหมายของสังคมศึกษาในฐานะที่เป็นวิชาสามัญก็คือ การศึกษา เรื่องความเป็นพลเมืองดี ดังนั้นการสอนสังคมศึกษาจึงควร เป็นการ เตรียมผู้เรียนให้มีความรับผิดชอบ คำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีคุณค่า เพื่อให้เป็นกำลังสำคัญของสังคมต่อไปในอนาคต จากความคิดรวบยอดนี้เองทำให้เห็นว่าสังคมศึกษาเป็นวิชาสำหรับทุก ๆ คน ที่จำเป็นต้องเรียน (นาคยา ภัทรแสงไทย 2525: 146)

วิชาต่าง ๆ ในวิชาสังคมศาสตร์นั้น มีข้อจำกัดลักษณะหนึ่งคือ ขากการบูรณาการในแต่ละรายวิชา จะเห็นว่ามีเนื้อหาที่เชื่อมกันอยู่มากจนไม่อาจแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด ไม่ว่าจะเป็นนักสังคมวิทยา และนักมานุษยวิทยาต่างก็ศึกษาขอบข่ายของมนุษย์และสังคม นักเศรษฐศาสตร์และนักรัฐศาสตร์ต่างก็ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปกครองและลักษณะทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้รายวิชาในรัฐศาสตร์ยัง เกี่ยวข้องกับระบบการเมือง เปรียบ เทียบและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยความรู้ในขอบข่ายของภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์เข้าประกอบด้วย และในลักษณะที่คล้ายคลึงกันนักภูมิศาสตร์ก็ต้องอาศัยความรู้ทางประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยา วัฒนธรรม เศรษฐศาสตร์และสังคมวิทยา เพื่ออธิบายคุณลักษณะเฉพาะอย่างของภูมิภาค ในส่วนต่าง ๆ ของโลกด้วย (นาคยา ภัทรแสงไทย 2525: 185)

ด้วยเหตุนี้ทำให้นักการศึกษาจึงเกิดความคิดว่า วิชาต่าง ๆ ในสังคมศาสตร์น่าจะนำมาผสมผสาน เข้า เป็นแนวเดียวกันในการศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ ทั้งนี้เกิดจากสมมุติฐานว่า สังคม วัฒนธรรม และอารยธรรม มีลักษณะที่ร่วมกันอยู่ ดังนั้นวิชาที่มีส่วนสร้างความเข้าใจในวัฒนธรรม และสังคมโดยทั่วไป ควรนำมาสัมพันธ์เข้าด้วยกัน และจะช่วยจูงใจผู้เรียนให้ เข้าใจในความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของเนื้อหาวิชาในสังคมศาสตร์มากยิ่งขึ้น และพัฒนาให้ผู้เรียนมองเห็นและเข้าใจสภาพของสังคมปัจจุบันได้อย่างกว้างขวางในหลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม

การบูรณาการเนื้อหาวิชาต่าง ๆ ดังกล่าวช่วยให้เกิดความยึดหยุ่นในการวางแผนหลักสูตร การจัดหัวข้อและวัสดุการสอนสามารถเลือกใช้ได้อย่างกว้างขวางและสะดวก และเนื่องจากการเรียนสังคมศึกษาจำเป็นที่จะต้องให้ผู้เรียนเข้าใจในเหตุการณ์ปัจจุบัน การศึกษาเหตุการณ์ปัจจุบันจะได้ผลดียิ่ง เมื่อใช้วิธีแบบบูรณาการ ปัญหาสำคัญจึงมีอยู่ว่าจะจัดลำดับหัวข้อ

และมีปัญหาที่จะสอนก่อน-หลังของวิชา ดังนั้นความรับผิดชอบของครูสังคัมศึกษาก็คือ การเลือกเนื้อหาจากวิชาในสังคัมศาสตร์นั่นเอง ซึ่งเป็นเรื่องที่ครูสังคัมศึกษาจะต้องศึกษาทำความเข้าใจหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกให้ถูกต้อง ดังที่มีผู้ให้ทัศนะไว้ดังต่อไปนี้

สุนทร สุนันท์ชัย (2514: 59-67) ได้ให้หลักเกณฑ์ในการคัดเลือกเนื้อหาวิชาซึ่งยึดจุดมุ่งหมายของหลักสูตร สภาสังคัมและผู้ใช้เรียนไว้ว่า

1. เนื้อหาที่คัดเลือกมาให้เรียนจะต้องถูกต้องและมีสาระสำคัญเพียงพอ
2. เนื้อหาที่คัดเลือกมาให้เรียนจะต้องสอดคล้องกับภาวะอันแท้จริงของสังคัม เพื่อมุ่งให้ผู้เรียนมีประสบการณ์ในการพิจารณาหาวิธีการที่เหมาะสมมาแก้ปัญหาสังคัม
3. เนื้อหาที่คัดเลือกมาให้เรียนจะต้องมีทั้งความกว้างและความลึก คือ เด็กจะได้รู้กว้าง ๆ แต่ขณะเดียวกันก็รู้อย่างชัดเจนในบางสิ่งบางอย่างซึ่งจะนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง ๆ
4. เนื้อหาที่คัดเลือกมาให้เรียน รวมทั้งประสบการณ์ที่จัดขึ้นควรสนองความมุ่งหมายของหลักสูตรได้โดยกว้างขวาง
5. เนื้อหาที่คัดเลือกมาให้เรียน ควรจะเหมาะสมแก่ความสามารถของผู้เรียน
6. เนื้อหาที่คัดเลือกมาให้เรียน ควรจะเหมาะสมแก่ความต้องการและความสนใจของผู้เรียน นอกจากนี้ยังต้องช่วยให้ผู้เรียนสามารถนำเอาประสบการณ์ที่ได้รับในวิชาสังคัมศึกษาไปใช้ในวิชาอื่น ๆ เนื้อหาของสังคัมศึกษาจึงควรมีค้ำยันได้พอสมควร

ส่วน นาดยา ภัทรแสงไทย (2525: 67-68) ได้เสนอเกณฑ์ในการเลือกเนื้อหาวิชาที่นำความคิดรวบยอดมาเป็นหลัก ซึ่งสัมพันธ์กับการนำมาใช้ในชีวิตประจำวันของผู้เรียนไว้ดังนี้

1. หัวข้อเรื่องนั้นนำไปสู่การสอนความคิดรวบยอดที่สำคัญ ๆ ในวิชาสังคัมศาสตร์หรือไม่
2. หัวข้อเรื่องนั้นมีนัยสำคัญ มีคุณประโยชน์ต่อชีวิตในโลกปัจจุบันหรือไม่ สัมพันธ์กับปัญหาสังคัมหรือไม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาที่เกี่ยวกับความขัดแย้งในค่านิยมในสังคัม หัวข้อนั้นสัมพันธ์กับแนวโน้มความเป็นไปของโลกในปัจจุบันและอนาคตหรือไม่ ถ้าหัวข้อเรื่องนั้นเกี่ยวข้องกับสถานที่ใดสถานที่นั้นมีความสำคัญต่อโลกในปัจจุบันหรือไม่

๓. หัวข้อนั้นตรงกับความสนใจ ความต้องการของผู้เรียนในแต่ละระดับชั้นหรือไม่ ได้มีส่วนที่ทำให้ผู้เรียนมีโอกาสได้ตรวจสอบค่านิยมของตนเอง หรือ เตรียมตัวให้ผู้เรียนสามารถแก้ปัญหาส่วนตัวของคนได้หรือไม่

4. หัวข้อนั้นสอดคล้องกับจุดมุ่งหมาย เชิงพฤติกรรมที่กำหนดไว้ได้หรือไม่

5. หัวข้อนั้นช่วยให้เกิดการพัฒนาทักษะที่จำเป็น เฉพาะอย่างตามที่ระบุไว้ในเป้าหมายของหลักสูตรหรือไม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทักษะที่สัมพันธ์กับวิธีการสืบสวนสอบสวน

6. หัวข้อนั้นสอดคล้องกับระดับวุฒิภาวะ และความสามารถของผู้เรียนในแต่ละระดับชั้นหรือไม่ ถ้าเมื่อนำหัวข้อนั้นมาสอนในระดับชั้นนั้น การสอนเช่นนั้นคุ้มค่างบเวลาที่เสียไปหรือไม่ จะสามารถสอนให้ดีขึ้น และเร็วขึ้นในอีกระดับชั้นหนึ่งได้หรือไม่ ยังมีหัวข้ออื่นที่สำคัญอีกหรือไม่ที่สามารถทำให้ผู้เรียนเข้าใจได้ง่ายขึ้นในระดับชั้นนั้น เนื่องจากความยากของหัวข้อ เรื่องในแต่ละระดับชั้นจะสัมพันธ์กับประสบการณ์ของผู้เรียนที่เคยมีมาก่อนในแต่ละระดับชั้น ดังนั้น จะสามารถจัดหาประสบการณ์ที่จำเป็น เพื่อนำมาใช้เป็นพื้นฐานสำหรับที่จะเรียนหัวข้อนั้น ในระดับชั้นที่เร็วกว่าที่กำหนดไว้ได้หรือไม่

7. หัวข้อนั้นสัมพันธ์กับความสนใจของผู้เรียนในระดับชั้นนั้นหรือไม่ ถ้าผู้เรียนยังไม่พร้อมที่จะสนใจคือหัวข้อนั้น เป็นการง่ายหรือไม่ที่จะพัฒนาหรือสร้างความสนใจให้เกิดขึ้นในตัวผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนได้ศึกษาหัวข้อนั้น และการสอนจะช่วยเสริมให้ผู้เรียนสนใจในหัวข้อนั้นหรือไม่

8. หัวข้อนั้นสอดคล้องกับหัวข้ออื่น ๆ ในระดับชั้นนั้นหรือไม่

ซึ่งตามหลักเกณฑ์ดังกล่าวข้างต้นจะประกอบด้วย ความสนใจของผู้เรียน วุฒิภาวะ และความสามารถ ความสำคัญที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และการนำไปใช้ประโยชน์กับวิชาอื่น ๆ ได้ รวมทั้งการส่งเสริมการพัฒนาทักษะเฉพาะอย่าง

แต่อย่างไรก็ตาม ปัญหาของการจัดรวบรวมเนื้อหาวิชา มี 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก เกี่ยวข้องกับรายวิชาต่าง ๆ ที่จะนำมาจัดรวบรวมเข้าด้วยกัน ซึ่งอาจจะเป็นในรูปแบบของการแยกรายวิชาออกจากกัน การศึกษาแบบสัมพันธ์ระหว่างวิชา ซึ่งอาจจะเป็น Interdisciplinary หรือ Multidisciplinary ส่วนลักษณะที่สอง เกี่ยวข้องกับแนวทางในการนำวัสดุต่าง ๆ มาจัดรวบรวมเข้าไว้ในรายวิชา เช่น วิธีการค้นพบ (Discovery) วิธีการจัดเรียงตามกำหนดเวลา (Chronology) การจัดเป็นหน่วย การจัดเป็นปัญหา การสืบสวนสอบสวน หรือวิธีอื่น ๆ อีก

ด้วยเหตุนี้ จึงมีการจัดรายวิชาออกเป็น 2 ประเภท คือ วิธีการเน้นเนื้อหาวิชา และวิธีการที่เน้นประสบการณ์ของผู้เรียน วิธีการที่เน้นเนื้อหาวิชาได้แก่ การแยกแต่ละเนื้อหาวิชาที่เรียนออกจากกัน การแยกหน่วยการสอนออกจากกัน และการนำหน่วยรายวิชาต่าง ๆ เข้ามาสัมพันธ์เข้าด้วยกัน สำหรับวิธีการเน้นประสบการณ์ของผู้เรียน ได้แก่ วิธีการจัดหน่วย สังคมศึกษาแบบ เข้มข้น (Comprehensive)

นาคยา วัชรแสงไทย (2525: 79-81) ได้แบ่งประเภทของหนังสือเรียนตาม ลักษณะของเนื้อหาตั้งกล่าวข้างต้นไว้ดังนี้

1. หนังสือเรียนสำหรับแต่ละรายวิชา (Textbook for each Subject) เป็นแบบเรียนเฉพาะวิชา ได้แก่แบบเรียนวิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่ศีลธรรม แบบเรียนชนิดนี้จะเป็น เครื่องกำหนดขอบข่ายของโปรแกรมการจัดลำดับเนื้อหา ยึดถือความที่ปรากฏอยู่ในแบบเรียน ผู้เรียนถูกกำหนดให้เรียนตามแบบเรียน เรียนแบบท่องจำ ให้ผู้เรียนจดจำสิ่งที่ปรากฏอยู่ในแบบเรียนให้ได้

2. หนังสือเรียนสำหรับหน่วยการสอนที่แยกรายวิชา (Separate-Subject Units) แบบเรียนแบบที่ 2 นี้ เคลื่อนไหวต่อเนื่องมาจากแบบเรียนแบบแรก โดยดัดแปลงเสียใหม่ เป็นแบบหน่วยการสอนที่แยกออกจากกัน แบ่งวิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่ศีลธรรม แต่ละวิชาออกเป็นหน่วย ๆ อุปกรณ์การสอนจะไม่ผูกขาดอยู่ที่แบบเรียนอย่างเดียว แต่จะใช้หนังสืออ้างอิงอื่น ๆ รูปภาพและวัสดุอื่น ๆ ประกอบด้วยเนื้อเรื่องในแต่ละหน่วยแสดงในรูปปัญหาในแต่ละวิชา และอาจมีเนื้อหาที่สัมพันธ์กันระหว่างรายวิชาในสังคมศึกษา แต่การสอนมักสอนแยกออกจากกัน การจัดลำดับหน่วยการสอน เป็นไปตามที่มีระบุไว้ในรายละเอียดของวิชา ครูเป็นผู้กำหนดกิจกรรมการเรียนของผู้เรียน ขาดความสัมพันธ์กับรายวิชาอื่น

3. หนังสือเรียนสำหรับความสัมพันธ์ระหว่างรายวิชาหรือภายในวิชาเดียวกัน (Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies) จะแบ่งเป็น 2 ลักษณะย่อย ๆ คือ

3.1 หนังสือเรียนอย่างสหสัมพันธ์ (Correlation) เป็นแบบเรียนที่รายวิชาต่าง ๆ ในหมวดวิชาสังคมศึกษาสัมพันธ์กัน แบบเรียนชนิดนี้จะมีการนำสื่อการสอนต่าง ๆ มาใช้ แต่ความสัมพันธ์ระหว่างวิชาสังคมกับวิชาอื่นมีน้อย

3.2 หนังสือเรียนแบบบูรณาการ Integration แบบเรียนชนิดนี้เป็นการรวมเอาเนื้อหาวิชาจากสังคมศึกษาและจากสาขาอื่น ๆ มาผสมกัน มักจัดเป็นหน่วยการสอนแบบกว้าง ๆ แล้วพยายามดึงเอาเนื้อหาวิชาจากสาขาต่าง ๆ มาสอน เช่น ชุมชนของเรา การคมนาคมขนส่ง การบริโภค จุดมุ่งหมายของการจัดแบบเรียนชนิดนี้ก็เพื่อสนองความต้องการและความสนใจของผู้เรียน ตลอดจนส่งเสริมการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น ใช้การวางแผนและการประเมินผลร่วมกันเป็นกลุ่ม การประเมินผลจะใช้หลายวิธี เช่น การอภิปราย การประเมินผลตนเอง และการประเมินผลอื่น ๆ

1.2.2 ลักษณะของการเขียน

Babara Allen และ Delia Goetz (1959 อ้างถึงใน ปราณี โทธิสุข 2527: 64-65) ได้เสนอแนะวิธีการเขียนหนังสือเรียน ซึ่งเกี่ยวข้องกับหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาดังนี้

. . . ก่อนที่จะลงมือเขียน หรือรวบรวมเนื้อหาข้อมูลต่าง ๆ ผู้แต่งควรตอบคำถามเกี่ยวกับลักษณะของหนังสือที่จะแต่งว่า หนังสือนี้เป็นหนังสือที่พัฒนาทักษะหรือความเข้าใจหรือทั้งสองประการ หรือเป็นหนังสือที่ใช้ควบคู่กันไปกับหนังสือคู่มือครูหรือสมุดแบบฝึกหัดของเด็ก . . . ถ้าเป็นหนังสือที่เกี่ยวกับความเป็นพลเมืองดีของเด็ก จัดว่าเป็นวิชาที่มุ่งหนักในการพัฒนาความเข้าใจ ทักษะคิด ค่านิยม ให้แก่ผู้เรียน ส่วนหนังสือในวิชาภูมิศาสตร์นั้น เป็นหนังสือที่เน้นทั้งทักษะความเข้าใจและเจตนาคิด การเขียนหนังสือเช่นนี้ จะต้องเตรียมแบบฝึกหัดเพื่อพัฒนาทักษะในการอ่านแผนที่ การอ่านการตีความจากภาพ และเสนอเนื้อหาที่จะช่วยในการทำความเข้าใจ เห็นอกเห็นใจประชาชนที่อยู่ในดินแดนต่าง ๆ ไว้ด้วย ในกรณีที่มีได้ใช้ควบคู่กันไปกับหนังสือแบบฝึกหัดของนักเรียน การเรียบเรียงอาจต้องมีหัวข้อเกี่ยวกับการมอบหมายงานให้ทำ การประเมินผล เรียบเรียงในลักษณะที่ผู้อ่านช่วยแก้ปัญหาในการวางแผนการเรียนการสอน แต่ถ้าเป็นหนังสือเรียนที่ใช้ควบคู่กันไปกับหนังสือคู่มือครู และหนังสือแบบฝึกหัด การเรียบเรียงหนังสือชุดนี้จะต้องนำมาวางแผนร่วมกัน ผู้แต่งไม่จำเป็นต้องเสนอหัวข้อกิจกรรมอื่น ๆ ลงไว้ในหนังสือเรียน

ความทักษะดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่าวิธีการเขียนหนังสือเรียนนั้นจะต้องสัมพันธ์กับจุดมุ่งหมายของรายวิชา เป็นอันดับแรก และตอบสนองต่อการใช้ประโยชน์สำหรับครูและผู้เรียนเป็นอันดับต่อไป

เมื่อพิจารณาถึงจุดประสงค์ทั่วไป หรือ เป้าหมายของวิชาสังคมศึกษา จะพบว่ามุ่งพัฒนาความรู้ เจตคติ ค่านิยม และทักษะของผู้เขียนอันเป็นเป้าหมายหลักของการศึกษาทั่วไปดังที่ เอ็ดวิน เฟนตัน (Fenton, Edwin 1967: 20) ได้กล่าวไว้ดังนี้

1. ด้านความรู้ เพื่อให้สามารถจดจำความคิด หรือปรากฏการณ์ที่ฝึกเรียนเคยประสบในรูปแบบเดียวกันหรือคล้ายคลึงกันได้
2. ด้านความสามารถ หรือทักษะ เพื่อให้สามารถแสวงหาข้อมูลที่เหมาะสมและสามารถแก้ปัญหาโดยใช้ความรู้เดิม หรือสามารถสร้างประสบการณ์ใหม่ได้ เน้นการให้ผู้เรียนรู้จักการเรียนด้วยตนเอง
3. ด้านคุณค่า เพื่อพัฒนาทัศนคติ ความเข้าใจและค่านิยม ซึ่งจะช่วยสร้างเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย และปรัชญาชีวิตของนักเรียนแต่ละคน

ส่วนไมเคิลลิส และเนลสัน (Michaelis และ Nelson 1980 อ้างถึงใน
สุนทรีย มุญสมบัติ 2525: 29) ได้เสนอแนะว่าวัตถุประสงค์ทั่วไปของวิชาสังคมศึกษา
ควรมีดังต่อไปนี้

1. เพื่อให้สามารถปฏิบัติคามฐานะหน้าที่ของพลเมืองดี และมีประสิทธิภาพซึ่งพร้อมด้วย
ค่านิยมของการยกย่อง ความเป็นเอกัตบุคคล ความเสมอภาค ความยุติธรรม และความ
อยู่ดีกินดี
2. เพื่อพัฒนาความรู้ความเข้าใจในการกระทำค้ำกันและความสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ
ของกลุ่มคนในสังคม โดยการศึกษาข้อมูล ความคิดรวบยอดและหลักการทางด้านสังคมศาสตร์
3. เพื่อให้รู้จักกระบวนการคิด กระบวนการตัดสินใจ กระบวนการสืบสวนสอบสวนและ
กระบวนการพัฒนาค่านิยม
4. เพื่อพัฒนาและสร้างสรรค์ทักษะการทำงาน เป็นกลุ่มที่เหมาะสมตามความสามารถ
ของคน
5. เพื่อพัฒนาทักษะและ เจตคติ เกี่ยวกับการ เรียนรู้
6. เพื่อให้มีความ เข้าใจ และความสามารถแสดงออกถึงค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับสังคม
และที่ เป็นของคนเอง
7. เพื่อให้มีความสามารถในการร่วมทำกิจกรรม เป็นกลุ่มในสังคมได้

ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า สังคมศึกษาแนวใหม่เน้นการ
พัฒนาทักษะของผู้เรียนว่า เป็นส่วนสำคัญ กล่าวคือ ให้สามารถคิดอย่างมีเหตุผลและสามารถแก้
ปัญหาได้อย่างมีระบบ

เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าทางวิชาการขยายตัวรวดเร็วลักษณะการ เสนอ เนื้อหา
สาระในหลักสูตรสังคมศึกษาในปัจจุบัน จึงไม่นิยมที่จะ เสนอเรื่องราวหรือข้อเท็จจริงของวิชา
ต่าง ๆ ในหมวดวิชาสังคมศึกษาโดยเอกเทศ แต่จะใช้วิธีการกำหนดความคิดรวบยอดขั้นพื้นฐาน
ทางสังคมศาสตร์แทน เพื่อช่วยให้ผู้ใช้หลักสูตรมีความคล่องตัวในการขยายเรื่องราวและค้นคว้า
ข้อมูลเพิ่มเติมได้อย่างกว้างขวาง การนำเสนอเนื้อหาสาระของหลักสูตรสังคมศึกษาในปัจจุบัน
จึงมีลักษณะและวิธีการที่สำคัญดังนี้ (พิบูลศรี วาสนสมบัติ 2525: 87,97)

1. การจัดเนื้อหาสาระโดยใช้อาศัยความคิดรวบยอดของวิชาในกลุ่มวิชาสังคมศาสตร์
เป็นแนวทาง เพื่อส่งเสริมวัตถุประสงค์ของการพัฒนาความเป็นพลเมืองดี โดยการนำข้อเท็จจริง

จาก เกือบทุกวิชา ในหมวดสังคมศาสตร์มาประสานหรือสัมพันธ์กัน จุดลำดับความคิดรวมยอดให้ต่อเนื่องกันตั้งแต่ระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา กล่าวคือ เรื่องราวที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับตัวผู้เรียนแล้วขยายวงกว้างไปสู่ชุมชน ประเทศชาติ ภูมิภาค และโลก เช่นการกำหนดหัวข้อเรื่องสำหรับวิชาสังคมศึกษา ตามหลักสูตรสังคมศึกษาของไทยระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 ว่า ประเทศของเรา เพื่อนบ้านของเรา และโลกของเราในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1, 2 และ 3 ตามลำดับ โดยใช้ความคิดรวมยอดของวิชาประวัติศาสตร์เป็นแกน คือ เสนอเรื่องราวจากอดีตไปหาปัจจุบัน

2. การนำเสนอ เนื้อหาที่มีลักษณะที่ส่งเสริมและเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาตลอดจนข้อขัดแย้งที่ปรากฏในสังคมปัจจุบัน ซึ่งปัญหาและข้อขัดแย้งเหล่านี้อาจนำมาจาก เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ หรือจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของผู้เรียน โดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความเข้าใจสภาพแวดล้อมทางสังคมของตน และสามารถเผชิญปัญหาต่าง ๆ ในฐานะที่เป็นพลเมืองดีของสังคมนั้น ๆ

3. การจัดเนื้อหาสาระของวิชาสังคมศึกษาที่เอื้อต่อกระบวนการสืบสวนสอบสวนนั้น จะต้องมีการ เลือกและเรียบเรียง เนื้อหา ให้สนองความสนใจของผู้เรียน และสอดคล้องกับสภาพของสังคม เป็นสำคัญ

4. การจัดลำดับเนื้อหาสาระมีลักษณะสัมพันธ์และต่อเนื่องในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ซึ่งช่วยให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ ความเข้าใจจากการเรียน เรื่องราว ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นมาเป็นพื้นฐาน ในการศึกษาเรื่องราวที่ยากและสลับซับซ้อนเพิ่มขึ้นในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายได้

5. การกำหนดหัวข้อของ เนื้อหาให้ท้าทายความสนใจของผู้เรียนซึ่งเป็นวัยรุ่นและช่วยให้ผู้สอนสามารถพัฒนาพฤติกรรมของผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การตั้งหัวข้อในรูปของปัญหา หรือแนวคิดที่ขัดแย้ง เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าลักษณะของการนำเสนอเนื้อหาสาระในวิชาสังคมศึกษา มีหลายรูปแบบ และแสดงให้เห็นแนวคิดของการสอนสังคมศึกษาในแนวใหม่ที่เป็นหลัก ซึ่งเน้นให้ผู้เรียนได้มีโอกาสวิเคราะห์ปัญหา เลือกปัญหาและเลือกทางแก้ต่าง ๆ ที่เป็นของตนเอง วิธีการที่ใช้ก็คือ การฝึกฝนทักษะในการสืบสวนสอบสวน

ดังนั้นแนวคิดเกี่ยวกับวิชาสังคมศึกษาซึ่งเป็นแนวทางในการจัดหลักสูตร เนื้อหาสาระ และกิจกรรมการเรียนการสอน ในวิชาสังคมศึกษานั้นจึงมี 3 รูปแบบด้วยกัน ดังที่ บาร์ บาซ และเชอมีส (Barr, Barth and Shemis 1977 อ้างถึงในสุนนทิพย์ บุญสมบัติ 2525: 17-23) ได้ศึกษาและสรุปไว้ดังนี้

1. การสอนสังคมศึกษาในลักษณะของการสร้างพลเมืองดี
2. การสอนสังคมศึกษาในลักษณะของสังคมศาสตร์
3. การสอนสังคมในลักษณะของกระบวนการสืบสวนสอบสวน

สำหรับแนวคิดแรกนั้นมีมานานแล้ว เป็นการสอนที่เน้นเนื้อหาสาระเกี่ยวกับมโนคติ สำคัญทางสังคมที่ทำให้ผู้เรียนเกิดความคุ้นเคยกับเหตุการณ์ ผู้คน ความนึกคิด และปรากฏการณ์ ต่าง ๆ ซึ่งถือว่าผู้เรียนควร เรียนรู้ ลักษณะสำคัญของแนวความคิดนี้จึงอยู่ที่เนื้อหาทางวัฒนธรรม และบทบาทในการสอนของครู เพราะเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การสร้างพลเมืองดีจะต้องเรียนรู้และ เชื่อมโยง เนื้อหาที่จะต้องสอนจึงมี 2 ส่วน คือ ความรู้ แนวทางความประพฤติ ซึ่งประกอบด้วย ศิลธรรมจริยธรรม ค่านิยมที่ดีทางสังคม และความเชื่อต่าง ๆ ดังนั้นวิธีการสอนจึงนิยมใช้การ บรรยาย ชักจูง และการผสมผสานทั้งบรรยายและชักจูงเกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ ในสังคมและ หน้าที่ของความ เป็นพลเมืองดี เพื่อการอนุรักษ์ และถ่ายทอดวัฒนธรรมในสังคม

ส่วนแนวคิดในลักษณะสังคมศาสตร์ คือ ต้องการให้ผู้เรียนได้ความรู้ และวิธีการทาง สังคมศาสตร์เสมือนกับการ เตรียมผู้เรียนให้เป็นนักสังคมศาสตร์รุ่นเยาว์ หลักสูตรจึงสนับสนุนค้นคว้า หาความรู้ด้วยตนเอง โดยใช้เนื้อหาและกระบวนการทางสังคมศาสตร์ แต่ไม่ต้องการ เป้าหมาย ของการสร้างพลเมืองดี เพราะการที่ผู้เรียนมีความรู้ มีเจตคติทางสังคม และรู้วิธีแสวงหา ความรู้ด้วยตนเองได้นั้น ก็คือการพัฒนาตนเองให้เป็นพลเมืองที่ฉลาดรอบรู้ หรือการ เป็นพลเมือง ดีอยู่แล้วนั่นเอง ดังนั้นทุกวิชาในสังคมศาสตร์จะมีโครงสร้างที่เป็นของตนเองจะมี เนื้อหาที่ครอบคลุม ถึงความคิดรวบยอดสำคัญ ๆ ประเด็นต่าง ๆ และปัญหาใด ๆ เฉพาะที่น่าสนใจในทางสังคมศาสตร์ วิธีการสอนจึงใช้วิธีการเดียวกันที่นักสังคมศาสตร์ใช้ คือ มุ่งให้ผู้เรียนรู้จักกระบวนการตัดสินใจปัญหา ต่าง ๆ ที่ได้จากเนื้อหา ซึ่งจัดไว้ให้แล้ว

สำหรับแนวคิดในการสอนสังคมศึกษาในลักษณะของการสืบสวนสอบสวนนั้น เนื้อหาอาจไม่ใช่สิ่งสำคัญเท่าวิธีการ คือ เน้นกระบวนการซึ่งมีปัญหา และแสวงหาคำตอบที่เป็นของตนเอง คือ พัฒนาทักษะในการตัดสินใจ เนื้อหาจะเกี่ยวข้องกับปัญหาต่าง ๆ ที่เลือกแล้วและนำมาใช้ได้ ในชีวิตประจำวันของผู้เรียน กล่าวคือ เป็นปัญหาสังคมที่มีการชี้บ่งอย่างมีวัตถุประสงค์ และเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในชีวิตประจำวัน

ด้วยเหตุนี้ลักษณะของการ เขียนหนังสือเรียนสังคมศึกษาจึงต้อง เปลี่ยนแปลงไปให้สัมพันธ์กับแนวคิดเกี่ยวกับการ เรียนการสอนสังคมศึกษา ในแต่ละช่วงสมัย แต่อย่างไรก็ตามสิ่งสำคัญที่จะเป็นแนวกำหนดรูปแบบของวิธีการ เขียนในหนังสือเรียนที่เห็นได้ชัด ก็คือเป้าหมายของวิชาที่ระบุไว้ในหลักสูตรซึ่งนักการศึกษาหลายท่านได้อาศัยเป็นแนวทางในการพิจารณาว่า เนื้อหาสาระ และวิธีการ เขียนในหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษามีลักษณะใดและเสนอ เป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์ และประเมินหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาดังต่อไปนี้

อาร์เชอร์ นิโคล และ แอนนา โอชีว (Nichol, Arthurs and Ochoa, Anna 1971: 290-294) ได้ให้หลักเกณฑ์การวิเคราะห์และประเมินหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา โดยอาศัยปรัชญาและเป้าหมายที่กำหนดให้ สำหรับโปรแกรมการสอนสังคมศึกษาไว้ 2 ด้านใหญ่ ๆ ดังนี้

1. สาระด้านความรู้ (Knowledge Component)

- 1.1 ความรู้ที่ปรากฏในหนังสือเรียนสนับสนุนความเข้าใจ เกี่ยวกับปัญหาสังคม (Social Issues) หรือไม่
- 1.2 เนื้อหาในหนังสือเรียนเน้นให้ได้ความคิด ในหลายสาขาวิชาหรือไม่
- 1.3 ทันต่อเหตุการณ์ กล่าวถึงความรู้และข้อค้นพบใหม่ ๆ หรือไม่
- 1.4 การสอน เนื้อหาถูกต้องตามความเป็นจริงเพียงใด ผู้แต่งแสดงทัศนที่เป็นกลางหรือไม่

2. สาระด้านสติปัญญา (Intellectual Component)

- 2.1 ส่งเสริมให้เกิดการตั้งปัญหา (Inquiry) และค้นคว้าเพิ่มเติมหรือไม่
- 2.2 คำถามในหนังสือเรียนกระตุ้นให้ใช้ความคิดหรือไม่ หรือเป็นเพียงคำถามด้านข้อเท็จจริง ซึ่งอาศัยความจำเท่านั้น
- 2.3 เนื้อหาช่วยพัฒนาความสามารถในการตัดสินใจอย่างใช้วิจารณญาณหรือไม่
- 2.4 เนื้อหามีความสัมพันธ์กับประสบการณ์ของผู้เรียนหรือไม่

ลาวัญย์ วิทยาทิฏกุล และปราณี โพธิสุข (2516: 194-196) ได้เสนอเกณฑ์ในการวิเคราะห์และประเมินหนังสือเรียนและคู่มือครูสังคัมศึกษาในด้านสาระ ด้านความรู้ และสติปัญญา ในหนังสือเรียนไว้ว่า

1. เนื้อหาต้องสัมพันธ์กับจุดมุ่งหมายของหลักสูตร สัมพันธ์กับจุดมุ่งหมายของการสอน วิชาสังคม ตลอดจนเป้าหมายของชาติ ส่งเสริมค่านิยมทางศีลธรรมและแนวคิดทางสังคัมศึกษา เช่น ความรับผิดชอบ ความเป็นพลเมืองดี ฯลฯ
2. เนื้อหาควรให้ความคิดหลายสาขาวิชา ช่วยพัฒนาความสามารถในการตัดสินใจอย่างใช้วิจารณญาณ เพื่อให้นักเรียนคิดแก้ปัญหาและสนับสนุนความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาทางสังคม
3. เนื้อหาส่งเสริมทักษะทางสังคม
4. เนื้อหาถูกต้องตามความเป็นจริง สัมพันธ์กับความรู้เดิมของนักเรียน
5. เนื้อหาที่มีความยากง่าย เหมาะกับระดับสติปัญญาปานกลางของนักเรียนในแต่ละระดับชั้น
6. เนื้อหาให้รายละเอียดที่ทันสมัย ทันต่อเหตุการณ์ปัจจุบัน ทำให้นักเรียนสามารถนำความรู้ที่ได้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม
7. เนื้อหาภาษาที่ใช้เหมาะสม มีความถูกต้องในด้านการใช้สำนวน และคำสะกด ใช้รูปประโยคสั้น ๆ และเข้าใจง่าย ๆ ใช้ศัพท์เฉพาะซึ่งเป็นที่ยอมรับ ตลอดจนมีการอธิบายศัพท์เฉพาะเหล่านั้น ในหนังสือเรียนด้วย
8. เนื้อหาความส่งเสริมให้เกิดความคิดและค้นคว้าต่อไป
9. การเสนอเนื้อหาควรเป็นไปตามลำดับ มีหลักเกณฑ์และต่อเนื่องกันอย่างมีเหตุผล
10. การวางเค้าโครงเรื่องไม่ซับซ้อน เรียงลำดับจากง่ายไปหายาก
11. การตั้งชื่อเรื่องแต่ละบทแต่ละตอน ควรมีความหมายครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมด
12. เนื้อหาไม่ควรใช้พรรณนาโวหารมากเกินไป

ส่วนศักดิ์ศรี ปาณะกุล (2517: 174-176) ได้ให้หลักเกณฑ์ประเมินคุณภาพแบบเรียนประวัติศาสตร์ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ในด้านสาระ ด้านความรู้ และสติปัญญาไว้ดังนี้

1. สาระด้านความรู้ (Knowledge Component)

1.1 ควรมีเนื้อหาครบตามหลักสูตร วิชาประวัติศาสตร์ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 คือ ประกอบด้วยเรื่อง อาณาจักรน่านเจ้า การตั้งกรุงสุโขทัย การตั้งกรุงศรีอยุธยา ประวัติศาสตร์ชาติมอญ พม่า ญวน เขมร ลาว และมลายา

1.2 เนื้อหาควรสอดคล้องกับความมุ่งหมายของการสอนสังคมศึกษา คือ มุ่งหมายให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจ ทักษะ ทักษะ การรู้จักวิเคราะห์และนำไปใช้ปฏิบัติได้ และสอดคล้องกับความมุ่งหมายของการสอนวิชาประวัติศาสตร์ซึ่งกล่าวได้ว่าให้มีความรู้ความเข้าใจในความเป็นมาในอดีตทางวัฒนธรรม และสภาพปัจจุบันทางการเมือง ซึ่งชนแต่ละชาติได้สร้างสมกันมาตามประวัติศาสตร์ของชาตินั้น ๆ

1.3 เนื้อหาในแบบเรียนควรให้ความรู้ในหลายสาขาวิชา (Multidisciplinary) เช่น ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาในอดีตทางวัฒนธรรม การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ฯลฯ

1.4 เนื้อหาในแบบเรียนควรทันสมัย สอดคล้องกับหลักฐาน ข้อเท็จจริงและข้อค้นพบใหม่ ๆ ความรู้ในแบบเรียนควรเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้เรียน เนื้อหาในแบบเรียนควรสอดแทรกปัญหาสังคม ประเด็นโต้แย้งต่าง ๆ และเหตุการณ์ปัจจุบัน

1.5 ผู้แต่งควรมีแบบของการเขียนที่น่าสนใจ ให้ความรู้และข้อเท็จจริงที่ถูกต้องเที่ยงตรง แสดงทักษะเป็นกลาง

2. สารระด้านสติปัญญา (Intellectual Component)

2.1 เนื้อหาในแบบเรียนควรสอดคล้องกับหลักการ เรียนการสอนและหลักจิตวิทยา การเรียนรู้ เหมาะสมกับวัย วุฒิภาวะ ระดับความคิด ความสามารถ ความสนใจและสัมพันธ์กับประสบการณ์ของผู้เรียน มีการยกตัวอย่างหรือกล่าวถึงสิ่งแวดล้อมที่ผู้เรียนรู้จัก เรียงลำดับเนื้อหาจากเรื่องที่ย่ายไปหายาก จากสิ่งที่ใกล้ตัวไปหาสิ่งที่ไกลตัว

2.2 เนื้อหาควรมุ่งส่งเสริมพัฒนาการในด้านความคิด เช่น ทำให้ผู้เรียนอยากค้นคว้า หาความรู้เพิ่มเติม มีการตั้งคำถามประเภทใช้ความคิดตัดสินใจ และแก้ปัญหาอย่างมีวิจารณญาณ

2.3 เนื้อหาในแบบเรียนควรส่งเสริมค่านิยม ทักษะที่ดีและทักษะทางสังคม เช่น ความมีมิตรจิตและให้ความ เป็นธรรมแก่เพื่อนมนุษย์ ความนิยมในพฤติกรรมอันดี และผลงาน เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของบุคคลสำคัญในอดีต การรู้จักคุณค่าความงามของศิลปะ วัฒนธรรม ปุชนิยมสถาน และวัตถุสำคัญของชาติ ความมีใจกว้างขวางและยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การรู้จักเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี ฯลฯ

กล่าวโดยสรุป สารระด้านความรู้และด้านสติปัญญาที่ปรากฏในเนื้อหาของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ตามทัศนะของนักการศึกษาทั้งของไทยและต่างประเทศ จะต้องสัมพันธ์กับจุดมุ่งหมายของหลักสูตร จุดมุ่งหมายของการสอน เป้าหมายของชาติ ค่านิยมในสังคมตลอดจนแนวทิศทางการศึกษา ซึ่งเป็นผลให้ขอมข่ายของเนื้อหาสาระ ครบถ้วนตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรและรายวิชานั้น ๆ มีเนื้อหาสาระที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ความเข้าใจ ทักษะและทักษะทางสังคม ให้รายละเอียดที่ทันสมัย มีความยากง่าย เหมาะสมกับวัย วุฒิภาวะระดับความคิด ความสามารถ

ความสนใจ และสัมพันธ์กับประสบการณ์ของผู้เรียน กล่าวคือ สอดคล้องกับหลักการ เรียน การสอนและหลักจิตวิทยาในการ เรียนรู้ ดังจะเห็นได้จากเกณฑ์การวิเคราะห์หนังสือ เรียนวิชา ภูมิศาสตร์ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นของ อรุณี ลพพิการณ์ (2514: 405) ที่กล่าวถึงคุณภาพของ หนังสือ เรียนตามหลักจิตวิทยาในการ เรียนรู้ไว้ว่า

การจัดแบบเรียนให้เด็กในระดับใดเรียนก็ควรคำนึงถึงความจริงและหลักการทางด้าน จิตวิทยาการเรียนรู้อย่างไร เช่น คำนึงถึงระดับวัย ระดับความคิด ความสามารถและความสนใจ ของผู้เรียน ตัวอย่างเช่น นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 จะมีเกณฑ์อายุเฉลี่ยประมาณ 14-17 ปี เมื่อทราบอายุแล้วพอจะทราบได้ว่า เด็กวัยนั้นมีระดับความคิด และความสามารถขนาดไหน มีความสนใจในเรื่องใดบ้าง เมื่อจะจัดแบบเรียนให้เขาเรียนควรจะมี สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้สนองตอบตามความต้องการและมีการฝึกฝนเพื่อให้บังเกิดผลสมความ มุ่งหมายที่วางไว้ ในการจัดทำแบบเรียนตามหลักจิตวิทยาในการ เรียนรู้ ผู้เรียบเรียง ควรทราบถึงฐานะทางจิตวิทยาว่า การ เรียนภูมิศาสตร์หรือวิชาอื่นใด โดยวิธีให้ท่องจำศัพท์ และกฎเกณฑ์ ตลอดจนข้อความต่าง ๆ ย่อมทำให้เด็กเบื่อหน่าย ขาดความสนใจ เด็กจะเบื่อ เรียนวิชานั้น ทำให้ทัศนคติในการ เรียนเสีย ไป ฉะนั้นการสอนวิชาภูมิศาสตร์จึงควรจัดเนื้อหาให้เหมาะสม มีเนื้อหาที่เข้าใจง่าย จดจำได้ง่าย เด็กจะเห็นคุณค่าของการ เรียน ภูมิศาสตร์ และเกิดความสนใจ

ดังนั้น วิชาการ เขียนในหนังสือแบบ เรียนจึงต้องง่ายต่อการ เรียนรู้ โดยคำนึงถึง ซึ่งตามหลักจิตวิทยาการศึกษาที่มีทฤษฎีการ เรียนรู้ซึ่งนำมาประยุกต์ใช้กับผู้เรียนแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก คือ กลุ่ม Associationist มีหลักการว่า การ เรียนรู้เกิดขึ้นเนื่องจากการ เชื่อมโยงระหว่างสิ่ง เร้าและการตอบสนอง โดยเน้นเกี่ยวกับสิ่งที่สังเกตได้เท่านั้น กลุ่มนี้มอง ธรรมชาติของมนุษย์ว่าเป็น Neutral Passive การ เรียนรู้เกิดจากสิ่งแวดลอมมิใช่เกิดจากตัวนักเรียน เอง นักเรียนเป็นเพียงฝ่ายรับ และเป็นหน้าที่ของครูที่จะจัดประสบการณ์ให้ ดังนั้นในกลุ่มนี้จึงเน้น บทบาทของครูในการจัดประสบการณ์เรียนรู้ให้นัก เรียนครู เป็นผู้กำหนดความยากง่ายของ เนื้อหาที่จะ เรียบเรียงไปตามลำดับ การ เรียนรู้มีลักษณะเป็น Extrinsic Interest คือต้องอาศัย เครื่อง ล่อใจหรือแรงจูงใจต่าง ๆ จากภายนอกมิใช่เกิดจากตัวเด็กเอง

ส่วนอีกกลุ่มคือ กลุ่ม Cognitive Field Theorists กลุ่มนี้เห็นว่าการ เรียนรู้ เป็นการ จัดรวบรวมการรับรู้ของบุคคลเสียใหม่ มิใช่อยู่ที่การสังเกตได้ แต่อยู่ที่กระบวนการคิด ซึ่งเกิดขึ้นในตัวบุคคลในช่วงของการ เรียนรู้ ซึ่งอยู่ระหว่างสิ่ง เร้าและการตอบสนอง กลุ่มนี้ มองธรรมชาติของมนุษย์ว่าเป็น Neutral Interactive ดังนั้นการจัดการเรียนการสอนจึงเน้น

ทั้งความต้องการของแต่ละบุคคล และการช่วยจัดสิ่งแวดล้อมให้ครูและนักเรียนร่วมกัน
วางแผนการเรียน นักเรียนเป็นผู้ศึกษาค้นคว้าหาความรู้ตามความสนใจ โดยมีครูคอยให้ความ
ช่วยเหลือ

ดังนั้นในการเรียบเรียงหนังสือเรียนโดยทั่วไป จึงอาศัยทฤษฎีทั้ง 2 เป็นหลัก
นอกจากนี้จะต้องคำนึงถึงความพร้อม ในการเรียนรู้หรือระดับของการพัฒนาที่บุคคลสามารถ
ยอมรับการเรียนรู้ในเนื้อหาใด เนื้อหาหนึ่ง ซึ่งขึ้นอยู่กับวุฒิภาวะ การได้รับการฝึกฝน การ
เตรียมตัว ความสนใจหรือแรงจูงใจของเด็กแต่ละวัยนั่นเอง อาทิเช่น เสนอหัวข้อเรื่องราว
ที่ช่วยให้ผู้เรียนเกิดความสนใจในวิชา เสนอแนะให้เห็นคุณค่าในทางปฏิบัติว่า การเรียนรู้ในปี
จะนำไปใช้ประโยชน์อะไรได้บ้าง รวมทั้งประยุกต์ใช้กับวิชาอื่น ๆ ตลอดจนปัญหาในชีวิต
ประจำวัน นอกจากนี้อาจมีวิธีเขียนที่มีชีวิตชีวา สนุกสนาน มีการนำปัญหา และแบบฝึกหัด
มาใช้กระตุ้น และรักษาความสนใจในวิชาสังคมศึกษา โดยใช้อย่างสม่ำเสมอและสลับระหว่าง
การทำกิจกรรม เพื่อมิให้เกิดความเบื่อหน่าย กิจกรรมที่เสนอแนะไว้ควรจะเหมาะสมและ
ตอบสนองความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้เรียน เช่น มีการปรับปรุงแบบฝึกหัด และการจัด
จำแนกแบบฝึกหัดออกเป็นระดับ ๆ เป็นต้น

ฮาร์วิกเฮิร์ท (Havighurst อ้างถึงใน ปราณี โพธิ์สุ 2525: 70) ได้เสนอ
งานพัฒนาการของเด็กแต่ละวัย โดยอาศัยพื้นฐานทางสรีระวิทยา วัฒนธรรม และจิตวิทยา
ซึ่งสามารถใช้เป็นแนวทางในการคัดเลือกเนื้อหาให้เหมาะสมกับวัยผู้เรียน สำหรับวัยรุ่นตอนต้น
และตอนปลาย ดังนี้

งานพัฒนาการในวัยรุ่นตอนต้นและตอนปลาย (12-18 ปี)

- สามารถสร้างความสัมพันธ์อันดีและเหมาะสมกับเพื่อนรุ่นราวคราวเดียวกันได้
ทั้งที่เป็นเพศเดียวกันและต่างเพศ
- สามารถแสดงบทบาททางสังคมได้ เหมาะสมกับเพศของตน
- ยอมรับสภาพร่างกายของตนเอง สามารถปรับตัวให้เข้ากับ ความเปลี่ยนแปลง
ทั้งหลายได้ เป็นอย่างดี ตลอดจนรู้จักระวังรักษาสุขภาพของตนได้
- รู้จักควบคุมอารมณ์ของตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งผู้ใหญ่

- มีความมั่นใจเกี่ยวกับเรื่องการใช้จ่าย รู้จักรับผิดชอบต่อการเงินและการใช้จ่ายของตนเองได้เป็นอย่างดี
- มีการเลือกและเตรียมตัวเพื่ออาชีพ
- เริ่มเตรียมตัวที่จะเป็นพลเมืองดี โดยการหาทักษะในการใช้ภาษา การสื่อความหมาย การหาความรู้ความเข้าใจและเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ เช่น กฎหมาย รัฐบาล เศรษฐกิจ และสังคม
- มีความต้องการและรู้จักพัฒนาตนเองให้มีความรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและต่อสังคมโดยส่วนรวม
- มีความรู้สึกและความเข้าใจในเรื่องค่านิยม ตลอดจนรู้จักตัดสินใจ เลือกค่านิยมและมาตรฐานที่ตนควรยึดถือเป็นหลัก เป็นแนวทางในชีวิต

ตามหลักการพัฒนาการดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่า นักเรียนระดับมัธยมศึกษาเป็นวัยที่ย่างเข้าสู่วัยรุ่น เริ่มเตรียมตัวที่จะเป็นพลเมืองดี มีความต้องการและรู้จักพัฒนาความรู้ความเข้าใจในเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยตนเอง มีความรู้สึกและความเข้าใจในเรื่องค่านิยมสามารถตัดสินใจเลือกค่านิยมและมาตรฐานที่ตนควรยึดถือเป็นหลักได้ ซึ่งแสดงให้เห็นความสามารถในการคิดหาเหตุผลนอกเหนือไปจากข้อมูลที่มืออยู่ ดังนั้นวิธีการเสนอเนื้อหาใหม่ให้แก่ผู้เรียนในวัยนี้จึงต้องส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาความคิด ความรู้สึก และการตัดสินใจด้วยตนเอง และสัมพันธ์กับความต้องการ วุฒิภาวะและวัยที่แตกต่างกันของผู้เรียน

ในการฝึกนิสัยในการคิดอย่างมีระเบียบให้แก่ผู้เรียนจึงต้องมีการเรียบเรียงและจัดลำดับเนื้อหาอย่างเหมาะสม ซึ่ง Singha (1971 อ้างถึงในปราณี โภธิสุข 2527: 73) ได้เสนอแนะหลักเกณฑ์ที่จะช่วยผู้เขียน เรียบเรียง เนื้อหาไว้ดังนี้

1. เนื้อหาควร เรียบเรียงในลักษณะที่เป็นการส่งเสริมโครงสร้างของวิชา
2. เนื้อหาควร เรียบเรียงในลักษณะที่เป็นไปตามลำดับธรรมชาติของวิชาและควรเตรียมการ เชื่อมโยงระหว่างหัวข้อแต่ละหัวข้อไว้อย่างเหมาะสม
3. เนื้อหาควร เรียบเรียงโดยคำนึงทั้งทางด้านจิตวิทยาและทางครุวิทยา
4. เนื้อหาควร เรียบเรียงในลักษณะ ที่เป็นการช่วยครูในเรื่องวิธีสอน

นอกจากนี้ Loverridge และคณะ (1970 อ้างถึงในปราณี โพธิสุข 2527: 76-78) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ลักษณะของการเรียบเรียง เนื้อหานั้นจะช่วยให้นักเรียน เข้าใจจุดมุ่งหมายของเนื้อหาใหม่ เช่น แบ่งเนื้อหาวิชาออกเป็นตอน ๆ ตามหลักสูตร หัวข้อ แต่ละหัวข้อ ในหลักสูตรแยกออกมาเป็นบทในหนังสือ แต่ถ้าหากหัวข้อในหลักสูตรนั้นไม่ได้ เรียบเรียงลำดับดีนัก หรือยังขาดหัวข้อสำคัญบางหัวข้อ ก็อาจจะทำการเรียบเรียงใหม่ได้ เพื่อให้แต่ละบทนั้น เป็นไปตามลำดับขั้นของการ เรียนรู้ที่นักเรียนจะต้องมี นอกจากนี้ลักษณะข้อความ หรือ เนื้อเรื่องในบทความมีลักษณะดังนี้

1. ความน่า ควรมีการกล่าวถึงประสบการณ์เดิมที่มีอยู่ หรือการจัดประสบการณ์ใหม่ใน ลักษณะที่เป็นจริงและยอมรับได้
2. ข้อความขยาย เป็นข้อความหรือ เนื้อ เรื่องที่มุ่งหมายสำหรับการ เรียนรู้และควรได้รับการ นำออกแสดง เช่น ถ้าหากเป็นข้อเท็จจริงสำคัญ ควรมีหลักฐาน ข้อพิสูจน์ บรรยาย ในรายละเอียดบางอย่างด้วย
3. บูรณาการ เป็นความรู้ใหม่ที่จะนำมาผสมผสานกับประสบการณ์เดิม
4. การท่องเที่ยวทวน เป็นการฝึกฝนเพื่อที่จะสร้างความรู้ใหม่ ๆ หรือย้ำเกี่ยวกับทักษะ ให้มั่นคงยิ่งขึ้น ในประสบการณ์ของผู้เรียน
5. การสรุปหลักการ เป็นการสรุปหลักการ เกี่ยวกับสิ่งที่เสนอไปแล้ว ซึ่งเป็นการช่วย ให้นักเรียนเข้าใจ เนื้อหาวิชาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และจดจำได้แม่นยำขึ้น โดยปกติแล้วการสรุป หลักการมักจะเขียนไว้ตอนท้ายบทเรียน โดยอาจมีบทสรุป ซึ่งครอบคลุมเรื่องทั้งหมดหรือ มีการสอดแทรกเกี่ยวกับการบูรณาการ เพื่อ เป็นการแสดงให้เห็นถึงการ เชื่อมโยงไปยังเนื้อหา ตอนใหม่ต่อไป
6. การประยุกต์ข้อมูลใหม่ เป็นการนำข้อมูลใหม่ไปใช้ หรือใช้ทักษะใหม่ในแบบฝึกหัด ในการกำหนดแบบฝึกหัด จะต้องคำนึงถึงทักษะที่สำคัญ ซึ่งผู้เขียนหนังสือเป็นผู้ที่อยู่ในฐานะ ที่ทราบว่า อะไรควรจะสอนและฝึกหัด แบบฝึกหัดควรมีทั้งการ เขียน การวาด การสังเกต การงาน หรือกิจกรรมในเชิงปฏิบัติ และการคิดใคร่ครวญ ฯลฯ แต่ในบางเรื่องก็เป็นไป ไม่ได้ที่จะมีครบทุกอย่าง แต่ผู้เขียนควรพยายามให้ครอบคลุมให้เต็มที่เท่าที่จะทำได้ นอกจากนี้แบบฝึกหัดควร เน้นการทบทวนถึงความรู้เดิม ตลอดจนสิ่งแวดล้อมโดยรอบด้วย

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า การ เรียงลำดับเนื้อหาในแต่ละบทให้ เป็นไปตามลำดับขั้นของ การเรียนรู้เป็นลักษณะของการ เขียนหนังสือ เรียบ ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนลำดับความคิด เกิดความ เข้าใจได้ง่ายขึ้น ซึ่งการ เสนอข้อความในแต่ละบทจะต้องเชื่อมโยงประสบการณ์เดิมของผู้เรียน เข้ากับประสบการณ์ใหม่

ปราณี โทธิสุข (2527: 82) ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการเสนอแนะเนื้อหาไว้ว่าเป็นการสื่อแนวความคิดทางสังคมศึกษาให้แก่ผู้เรียน ซึ่งทำได้โดยการอธิบาย ประกอบการใช้รูปภาพ แผนภูมิ ฯลฯ และยกตัวอย่างประกอบ ดังนั้นคำอธิบายซึ่งเป็นภาษาเขียนนี้จะต้องทำให้ผู้อ่านเข้าใจรวดเร็วและถูกต้องตามที่ต้องการให้มากที่สุด โดยการใช้ภาษาที่ง่าย ชัดเจน กระชับ มีชีวิตชีวา และเป็นไปตามธรรมชาติ สัญลักษณ์และตัวบ่งที่ปรากฏในหนังสือ ควรเป็นที่ยอมรับเป็นสากล และควรใช้คำศัพท์ที่ถูกต้องตามศัพท์บัญญัติ ในวิชานั้น ๆ การแนะนำคำใหม่ให้กับนักเรียน ควรยกตัวอย่างที่เหมาะสมประกอบหรือมีภาพประกอบด้วย ซึ่งการให้ความหมายของคำควรเป็นการเขียนอยู่ในเนื้อนั้นมากกว่าแยกไปไว้ในเชิงอรรถ หรือภาคผนวก และคำใหม่ที่ให้กับนักเรียนควรเป็นคำที่มีประโยชน์ต่อกระบวนการเรียนรู้ของนักเรียน มิใช่เพื่อว่าเป็นการทำให้อ่านยาก ใช้คำศัพท์กว้างขวางขึ้น

ส่วนภาพประกอบในหนังสือจะช่วยเสริมเพื่อให้เกิดความเข้าใจดียิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น การอธิบายลักษณะทางกายภาพของประเทศไทย สามารถทำได้ดีและรวดเร็ว โดยการใช้แผนที่มากกว่าการใช้คำอธิบาย ส่วนเหตุผล การโต้แย้ง หรือความคิดรวบยอดที่มีลักษณะเป็นนามธรรม เช่น การปกครองแบบประชาธิปไตยนั้นไม่อาจทำได้ง่ายนักโดยใช้ภาพประกอบแต่อาจพัฒนาให้เกิดขึ้นได้โดยการใช้คำอธิบาย และใช้ภาพประกอบ ช่วยเสริมเพื่อให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้น และการที่ภาพประกอบเป็นส่วนสำคัญช่วยเสริมให้เกิดความเข้าใจในเนื้อหาที่เองภาพประกอบจึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างประสบการณ์ใหม่ที่มีคุณค่ามากในวิชาประวัติศาสตร์ ซึ่งมีลักษณะเนื้อหาเกี่ยวกับประสบการณ์ซึ่งหาไม่ได้ในชีวิตประจำวัน

Nolen และ Goetz (อ้างถึงในปราณี โทธิสุข 2527: 86) ได้แบ่งหน้าที่ของภาพประกอบว่ามี 3 ประการ คือ ตกแต่งหนังสือ แปลหรืออธิบายหนังสือเรียนและเสริมเพิ่มเติมหนังสือเรียน ในลักษณะของการเสริมหนังสือเรียนนั้น วิชาประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับภูมิภาคต่าง ๆ ที่ไม่เป็นที่คุ้นเคยของนักเรียน ภาพประกอบและการบรรยายจึงมีประโยชน์ในการขยายประสบการณ์ของนักเรียนในทุกระดับอายุ เนื่องจากภาพประกอบสามารถนำสิ่งที่ไม่คุ้นเคยหรือสัตว์ที่ไม่คุ้นเคย เข้ามายังห้องเรียนได้ นอกจากนี้ยังเพิ่มสาระและความน่าสนใจ สำหรับเด็กนักเรียนที่มีระดับความเข้าใจและการพูดคำศัพท์ต่าง ๆ สูงกว่าความสามารถในการอ่าน คือนักเรียนดูรูปเข้าใจและเรียกชื่อได้ถูกต้องแต่อ่านตัวหนังสือไม่ออก

ดังนั้นสำหรับหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ภาพประกอบทั้งหมดจึงเป็นส่วนประกอบที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับหนังสือมิใช่ส่วนพิเศษแยกต่างหากออกไป การตัดสินใจใช้ภาพประกอบแบบใดในเนื้อหาตอนใด จึงต้องคำนึงถึงความสามารถในการอ่านและแปลความหมายของภาพประกอบของผู้เรียนด้วย ซึ่งมีหลักในการพิจารณาดังนี้

1. ภาพประกอบที่มีประสิทธิภาพจะต้องอธิบายสิ่งที่เนื้อหาต้องการได้อย่างถูกต้องแน่นอน
2. ภาพประกอบควรอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสมและสัมพันธ์กับเนื้อหา คืออยู่ในที่ ๆ ช่วยทำให้การอธิบายกระจ่างชัดขึ้น
3. การใช้คำอธิบายภาพควรหลีกเลี่ยงการอธิบายที่ซับซ้อนเกินไปกับข้อความเนื้อหาที่เขียนและไม่ควรอ้างอิงไปถึงข้อมูล หรือรายละเอียดที่ไม่ปรากฏอยู่ในภาพ เช่น เขียนในลักษณะสรุปหลักการ ความสัมพันธ์ การขยายความหมาย แบบเล่าเรื่อง แบบคำถาเป็นต้น
4. ภาพประกอบควรให้ความคิดรวบยอดที่ถูกต้อง เช่น ถ้าเป็นภาพถ่าย ควรเป็นภาพถ่ายที่เป็นจริง ถ้าเป็นภาพวาด ควรเป็นภาพที่สอดคล้องกับความเป็นจริง รวมทั้งมีส่วนที่ถูกต้องด้วย
5. ภาพประกอบควรมีขนาดเหมาะสม ใหญ่พอที่จะแสดงรายละเอียด และเล็กพอที่จะใช้ได้สะดวก ควรเป็นภาพขนาดเต็มหน้าหรือครึ่งหน้า
6. ภาพประกอบควรมีความชัดเจน ง่าย เข้าใจง่าย ไม่ว่าจะ เป็นภาพวาดลายเส้น ภาพถ่ายขาวดำ หรือภาพสี สำหรับเด็กภาพควรสร้างง่าย ๆ ชัดเจน อาจเขียนเป็นลายเส้นเฉพาะแต่ที่ลักษณะเด่น ๆ ของภาพนั้นจริง ๆ ส่วนรายละเอียดต่าง ๆ ควรเพิ่มความร้ายของนักเรียน

7. การใช้สีในภาพประกอบ เป็นสิ่งจำเป็นที่จะช่วยดึงดูดความสนใจสำหรับเด็ก ควรใช้สีที่สดใสและแม่สี ส่วนเด็กโตควรใช้สีผสมโดยพยายามให้คล้ายคลึงกับธรรมชาติให้มากที่สุด Katheryne Whittemore ผู้แต่งหนังสือเรียนภูมิศาสตร์ในระดับ 6 ได้แนะนำว่าควรใช้ภาพสีในสถานการณ์ที่ภาพถ่ายขาวดำ หรือภาพวาดไม่สามารถให้ข้อเท็จจริงที่ถูกต้องได้ และให้ความเห็นว่า ภาพถ่ายสีมีประโยชน์ในการศึกษาลักษณะภูมิประเทศ ใช้แสดงสีของต้นไม้ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงฤดู

8. ภาพประกอบจะต้องวางแผนควบคู่กันไปกับหนังสือเรียนโดยที่ผู้เขียนต้องระบุให้ชัดเจนว่าส่วนใดที่ต้องการภาพประกอบ จุดมุ่งหมายของภาพประกอบนั้นคืออะไร จะต้องแสดงอะไรบ้าง และลักษณะภาพประกอบนั้นควรเป็นภาพประกอบชนิดใด เพื่อให้ผู้เขียนภาพประกอบได้ทราบจุดประสงค์ตรงกับที่ผู้เขียนต้องการซึ่งในขั้นนี้จะต้องคำนึงวิธีการพิมพ์ คุณภาพของกระดาษที่ใช้ ราคา ฯลฯ

9. ในหนังสือที่เกี่ยวกับการให้ข้อมูล เช่น คู่มือบรรยาย หรือคู่มือสุขภาพ รวมทั้งวิชาภูมิศาสตร์และวิทยาศาสตร์ บางครั้งผู้เขียนภาพประกอบเพิ่มเติมบางสิ่งบางอย่างที่หนังสือไม่ได้กล่าวถึงเข้าไป หรือเพื่อดึงดูดความสนใจของเด็ก เช่น อาจใช้การ์ตูนประกอบภาพ วาดภาพนักเรียนประถมไว้ เป็นต้น

10. เนื้อที่สำหรับภาพประกอบ โดยทั่วไปไม่มีเกณฑ์ที่แน่นอนตามตัว อาจพิจารณาจากอายุของผู้เรียน เช่น สำหรับผู้ที่เริ่มอ่าน ควรมีเนื้อที่สำหรับรูปภาพมากกว่าผู้ที่อ่านมามากกว่า ในหนังสือขั้นต้น ควรมีภาพ 3 ใน 4 ของหน้า อลละพิจารณาจากลักษณะธรรมชาติของเนื้อหา สารว่าถ้าเนื้อหาสาระเป็นเรื่องเกี่ยวกับข้อเท็จจริง ควรให้ เนื้อที่ 1 ใน 3 ถึง 1 ใน 2 ของเนื้อที่ทั้งหมดสำหรับภาพประกอบ

แต่อย่างไรก็ตามภาพประกอบหนังสือเรียนควรนำมาใช้เพื่อมุ่งให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายและรวดเร็วมากกว่าการเร้าความสนใจ หรือส่งเสริมความรู้สึกสุนทรีย์ในทางศิลปะหรือยึดมึงข้อบกพร่องอื่น ๆ ในหนังสือ ทั้งนี้ เพราะภาพประกอบมีคุณค่าในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการสื่อสารความคิด ช่วยให้นักเรียนมองเห็นภาพพจน์ของสิ่งเป็นนามธรรมได้ชัดเจนขึ้น ภาพประกอบยังช่วยเสริมการอธิบายให้นักเรียนมีความเข้าใจง่ายและรวดเร็วขึ้น ช่วยให้ได้ข้อมูลและข้อเท็จจริงเพิ่มขึ้น ซึ่งอาจนำมาใช้ในการสรุปหลักการ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจบทเรียนและ

จดจำได้ง่ายนอกเหนือจากคุณค่าในการกระตุ้นให้เกิดความสนใจที่จะศึกษาเนื้อหา

นอกจากนี้ ลักษณะของภาพประกอบที่ติดตามหลักเกณฑ์ดังกล่าวข้างต้น ยังมีความเห็นของ เอ็ดการ์ เดล (Edgar Dale 1969: 54) ที่ว่า

1. ภาพนั้นเหมาะกับจุดประสงค์ของการเรียนรู้
2. ภาพนั้นจะต้องถ่ายทอดลักษณะตรงกับสภาพความเป็นจริง
3. ภาพนั้นจะต้องถูกต้องในเรื่องของขนาด สัดส่วน เป็นต้น
4. ภาพนั้นจะต้องก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ เพิ่มความสนุกสนานให้กับเนื้อหาในบทเรียน
5. ภาพนั้นจะต้องกระตุ้นให้เกิดการสร้างจินตนาการต่อเนื่องขึ้นในใจของผู้ดู
6. ภาพนั้นจะต้องมีคุณภาพด้านศิลปะและเทคนิคการสร้างที่ดี มีส่วนประกอบภาพดี
7. เนื้อเรื่องภายในภาพจะต้องมุ่งหมายถึงจุดสำคัญเพียงอันเดียว
8. ภาพนั้นจะต้องมีรายละเอียดไว้อย่างเพียงพอ

กล่าวโดยสรุป เมื่อพิจารณาถึงข้อข่ายเนื้อหาสาระความมุ่งหมายและลักษณะธรรมชาติของวิชาสังคมศึกษาประกอบกับการพิจารณาหลักเกณฑ์การเขียนหนังสือเรียนในด้านการคัดเลือกเนื้อหา การเรียบเรียงจัดลำดับเนื้อหา และวิชาการเรียนในทัศนคติต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น จะพบว่าคุณลักษณะของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาจะต้องสัมพันธ์กับความมุ่งหมายของการสอนสังคมศึกษา คือมุ่งหมายให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจ ทัศนคติ และทักษะที่จำเป็นทางสังคม อาทิเช่น การวิเคราะห์ตีความหมายจากข้อมูล การแสวงหาข้อมูล การแก้ไขปัญหาการทำงานเป็นกลุ่ม เป็นต้น เพื่อให้ผู้เรียนนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ ดังนั้นเนื้อหาสาระของหนังสือเรียนจำต้องให้ความรู้ และข้อเท็จจริงที่ถูกต้อง มีลักษณะของการบูรณาการและสัมพันธ์กับเนื้อหาอื่น ๆ เนื่องจากลักษณะของธรรมชาติของวิชามีข้อข่ายเนื้อหาสาระที่กว้างขวางมาก นอกจากนี้จะต้องทันสมัย สอดคล้องกับข้อค้นพบใหม่ ๆ จากงานวิจัยหรือการพัฒนาครั้งล่าสุดในสาขาวิชาสอดคล้องกับเป้าหมายทางการศึกษาและหลักสูตร ตลอดจนสนองความต้องการของผู้เรียน กล่าวคือมีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้เรียนในการประยุกต์ข้อมูลใหม่ไปใช้ ซึ่งลักษณะของเนื้อหาดังกล่าวจะต้องเหมาะสมกับวัยและความสนใจของผู้เรียนตามหลักจิตวิทยาการเรียนการสอน และตรรกวิทยาอีกด้วย เพราะจะต้องทำให้เนื้อหาสาระไม่ง่ายหรือยากเกินไปสำหรับผู้เรียน

ส่วนลักษณะของการเขียนหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ไม่ว่าจะออกมาในรูปใด อาทิเช่น ในรูปของคำถาม การบูรณาการ เนื้อหาสาระ การเรียงลำดับหัวข้อในแต่ละบท การสรุปหลักการ การกำหนดแบบฝึกหัด การใช้รูปภาพ แผนภูมิ แผนที่ คำอธิบาย ฯลฯ มีเป้าหมายเพื่อช่วยให้ง่ายต่อการเรียนรู้ และดึงดูดความสนใจแก่ผู้เรียน ดังนั้นจึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญควบคู่ไปกับ เนื้อหาสาระ และนับว่าเป็นอุปกรณ์ช่วยการเรียนการสอนที่ช่วยพัฒนาทักษะ ค่านิยมให้แก่ผู้เรียนได้ดียิ่ง ทั้งนี้ เพราะหนังสือเรียนที่ดีควรจะแสดงข้อความในรูปแบบที่อ่านง่าย สบายตาและมี เนื้อ เรื่องที่เหมาะสม ดังนั้นนอกจากจะมีบทสรุป กิจกรรม เสนอแนะ คำถามและแบบฝึกหัดท้ายบท แผนที่ และแผนภูมิ คู่มือครู ภาพประกอบที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ง่ายขึ้นแล้ว รูปเล่มของหนังสือเรียน ซึ่งเป็นส่วนประกอบภายนอกนับตั้งแต่ขนาดรูปเล่ม การเย็บเล่ม ปก ขนาดตัวอักษร คุณภาพในการพิมพ์ ตลอดจนกระดาษที่ใช้พิมพ์ เป็นต้น จะช่วยเสริมให้หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาน่าอ่าน น่าสนใจ สำหรับผู้เรียนได้อีกทางหนึ่ง

2. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา

2.1 งานวิจัยภายในประเทศ

สำหรับงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ปรากฏว่ามีขึ้นตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลายในปี พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา ได้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับหลักสูตรและการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาเป็นจำนวนมาก และพบประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ดังต่อไปนี้

ศิริณี ปาเทอเรีย (2504: อัดสำเนา) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การใช้อุปกรณ์การสอนวิชาประวัติศาสตร์ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1" ผลการวิจัยพบว่า การสอนวิชาประวัติศาสตร์ของครูนั้นครูมุ่งที่เนื้อหาวิชามากกว่าตัวเด็ก ครูใช้วิธีบรรยายหน้าชั้นเรียน บางครั้งให้นักเรียนอ่านจากหนังสือแบบเรียน ครูไม่เห็นความสำคัญของอุปกรณ์การสอนเท่าใดนัก ส่วนหนังสือแบบเรียนนั้นปรากฏว่าทั้ง 4 โรงเรียนใช้แบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการซึ่งมีเนื้อหาวิชาส่วนวนภาษา ขนาดตัวอักษรมีความเหมาะสมกับนักเรียน ภาพประกอบมีความสอดคล้องกับเนื้อเรื่องดี แต่ภาพประกอบไม่ชัดเจนและเป็นภาพขาวดำ ผู้วิจัยได้ให้ข้อเสนอแนะว่า ครูควรมีทักษะในการใช้อุปกรณ์การสอนโดยการฝึกตนเองหรือเข้ารับการอบรมเสมอ ๆ และครูควรมีทักษะในการเลือกและประเมินค่าของแบบเรียนและอุปกรณ์การสอนที่นำมาใช้ด้วย

เจมส์ แพตเตอร์สัน (James Patterson 2508: 61-64) ได้ทำการวิจัย เรื่อง "Problems in Social Studies in Thai High Schools" ผลการวิจัยปรากฏว่า ปัญหาในการสอนวิชาสังคมศึกษารูปที่สำคัญได้ 9 ปัญหาคือ ปัญหาเกี่ยวกับการสอนปัญหาเกี่ยวกับ ตัวครู ปัญหาการขาดแรงจูงใจ ปัญหาเกี่ยวกับแบบเรียน ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหาวิชา ปัญหาการมีหลักสูตร เพียงหลักสูตร เดียวซึ่งมีลักษณะกว้างเกินไป การขาดแคลนแหล่ง ค้นคว้า การขาดเสรีภาพทางด้านวิชาการ และการขาดแหล่งค้นคว้าหาข้อเท็จจริงในการวิจัย ในจำนวนปัญหาทั้งหมดนี้ ปัญหาเกี่ยวกับแบบเรียน เป็นปัญหาที่น่าหนักใจที่สุด เพราะมีการเขียน หนังสือแบบเรียนน้อยมาก และมีความต้องการหนังสือแบบเรียนวิชาสังคมศึกษาที่เป็นภาษาไทย เป็นจำนวนมาก

จิตรบุญรวม เฝ้าวัฒนา (2508: บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การสำรวจ ปัญหา และอุปสรรคในการสอนวิชาสังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น" ผลการวิจัยสอดคล้อง กันว่า แบบเรียน เป็นปัญหาและอุปสรรคสำคัญประการหนึ่งในการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษา เพราะเนื้อเรื่องไม่ตรงตามข้อเท็จจริง ปี พ.ศ. หรือ ค.ศ. ที่อ้างในแบบเรียนแต่จะเล่มไม่ตรง กัน ไม่มีภาพประกอบและแบบฝึกหัดท้ายบท หรือมีน้อยเกินไปผู้วิจัยได้ให้ข้อเสนอแนะว่า แบบเรียน เป็นสิ่งสำคัญต่อการ เรียนการสอนวิชาสังคมศึกษา เพราะบางโรงเรียนบังคับให้ใช้แบบเรียน นักเรียนจะเรียนวิชาสังคมศึกษาได้ดี มีความรู้กว้างขวางก็ต้องอ่านหนังสืออ่านประกอบอื่น ๆ ร่วมกับแบบเรียนด้วย กรมวิชาการและผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาควรปรับปรุงแบบเรียนให้ สอดคล้องกับหลักสูตรและประมวลการสอนให้มี เนื้อเรื่องตรงตามข้อเท็จจริง ตัวสะกดถูกต้อง ส่วนวนภาษาเข้าใจง่าย ภาพประกอบชัดเจน สวยงามทันสมัย และมีจำนวนมากพอสมควร ตัวอักษรชัดเจนและมีแบบฝึกหัดท้ายบททุกบท นอกจากนี้ครูควรศึกษาค้นคว้าจากแบบเรียนหลาย ๆ เล่ม เพื่อสำรวจความถูกต้องและข้อเท็จจริงที่แน่นอนของเนื้อหาวิชา โรงเรียนควรจัดหนังสือ ประเภทต่าง ๆ ให้ครูและนักเรียนใช้ ศึกษาค้นคว้าอย่างพอเพียง

หาดี แสงกิจ (2509: อัดสำเนา) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "แนวคิดเกี่ยวกับการปรับปรุงการสอนวิชาสังคมศึกษา ในชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย" ผลการวิจัยส่วนหนึ่ง ในด้านที่ เกี่ยวข้องกับแบบเรียน สังคมศึกษาก็คือ ครูมีความเห็นว่าแบบเรียนมีความสำคัญต่อกระบวนการเรียนการสอน เพราะเป็นแหล่งวิชาแห่งแรกและแม้ว่าโรงเรียนส่วนมากมีห้องสมุด แต่ก็ขาดหนังสือสำหรับค้นคว้าเพิ่มเติม อย่างไรก็ตามแบบเรียนยังมีข้อบกพร่องซึ่งได้แก่เนื้อหาสั้นเกินไปจนไม่เข้าใจ ใช้ภาษา

ไม่รัดกุมทำให้ เข้าใจความหมายได้หลายอย่าง เนื้อหาบางตอนยังไม่ถูกต้องตามข้อเท็จจริง และไม่มีคำถามและแบบฝึกหัดท้ายบท ผู้วิจัยได้ให้ข้อ เสนอแนะว่ากระทรวงศึกษาธิการควร ปรับปรุงหลักสูตร ประมวลการสอน และแบบเรียนให้ เหมาะสมกับความสนใจและความสามารถ ของนักเรียน อาจารย์ใหญ่และหัวหน้าสายวิชาควรร่วมกันพิจารณา และเลือกแบบ เรียนที่คิดว่า มีคุณภาพและเหมาะสมกับ เด็กในแต่ละระดับชั้นทั้ง ในด้าน เนื้อหาและกระดาษที่ใช้พิมพ์ ส่วนว : ภาษา ภาพ แผนภูมิประกอบ และแบบฝึกหัดท้ายบท

สุภาณี โคตรจรัส (2510: อัดสำเนา) ได้ทำการวิจัยเรื่องเดียวกันในระดับ มัธยมศึกษาตอนต้น ผลการวิจัยพบว่า ทั้งครูและนักเรียนส่วนใหญ่มีทัศนคติที่ดีต่อวิชาสังคมศึกษา วิชา ในหมวดสังคมศึกษา ที่นักเรียนส่วนใหญ่ชอบมากที่สุดคือวิชาประวัติศาสตร์ แต่การสอนของครู ยังมีประสิทธิภาพต่ำ เพราะความไม่สมดุลระหว่าง เนื้อหาของหลักสูตร ครูประสบปัญหาในเรื่อง การ ใช้อุปกรณ์การสอน และโรงเรียนยังขาดอุปกรณ์การสอนที่ทันสมัย รวมทั้งหนังสืออ่านประกอบ สำหรับครูและนักเรียนในห้องสมุดมีน้อย นอกจากนี้สาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้นักเรียนไม่ค่อยสนใจ และอยากเรียนวิชาสังคมศึกษา เพราะแบบ เรียนยังไม่ เหมาะสมทั้งในด้าน เนื้อหาวิชาและการ จัดทำรูปเล่ม ครูสังคมศึกษามักประสบปัญหา เกี่ยวกับแบบ เรียนในเรื่องภาษาที่ใช้ในแบบเรียน ไม่รัดกุมทำให้สื่อความหมายได้หลายอย่าง เนื้อหาบางตอนไม่ถูกต้องตามข้อเท็จจริง เนื้อหา บางตอนยากและสั้นเกินไปทำให้ไม่ เข้าใจ ผู้วิจัยได้ เสนอแนะว่า กระทรวงศึกษาธิการควร ปรับปรุงแบบ เรียนให้ เหมาะสมกับความสนใจและความสามารถของนักเรียนเรียน และให้ทันต่อ เหตุการณ์ปัจจุบันด้วย หัวหน้าสายวิชาสังคมศึกษาและครูควรจะเป็นผู้พิจารณา เลือกว่าแบบ เรียน เล่มใด เหมาะสมที่จะ ใช้เป็นแบบ เรียนและ เล่มใดควรจะเป็นหนังสืออ่านประกอบ

ผลการวิจัยข้างต้นแสดงให้เห็นว่า แบบเรียนมีความไม่เหมาะสมทั้งในด้าน เนื้อหาวิชา การใช้ภาษา รวมทั้งการจัดรูปเล่ม ครูมีปัญหาลงในเรื่องการสอน เพราะความ ไม่สมดุลระหว่าง เนื้อหาของหลักสูตรและการขาดแคลนหนังสือสำหรับค้นคว้า เพิ่ม เติม

จากผลการสำรวจของ USOM โดย Alice H. Palmer ในปี ค.ศ. 1965 เรื่อง Textbook Needs in Thailand 1965-1980 (อ้างถึงใน หน้าอ้อย อุนะวิชนี 2521: 5) พบว่า ปัญหาความขาดแคลนหนังสือแบบเรียน เป็นปัญหาที่สำคัญยิ่ง ทั้งนี้สืบเนื่อง มาจากประเทศไทยมีการแต่งแบบเรียนน้อยมาก จึงไม่เพียงพอต่อความต้องการของนักเรียนที่เพิ่ม

จำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว ในช่วงเวลานั้น คาดว่าจำนวนนักเรียนระดับประถมศึกษาและ
อุดมศึกษาจะเพิ่มเป็น 2 เท่า ระดับมัธยมศึกษาจะเพิ่มเป็น 4 เท่า จึงต้องจัดทำแบบเรียนให้
พอเพียงทุกระดับชั้นและสาขาวิชา

สแตนลีย์ เอ.บาร์เนตต์ และคนอื่น ๆ (Barnette Stanley A. et al. 1967 : 160) ได้ทำการวิจัยเรื่อง Development Book Activities and Need in Thailand ; ระหว่างวันที่ 29 มกราคม ถึง 19 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1967 ผลการวิจัยแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการการผลิตหนังสือตำราของไทยทั้งระดับประถม มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา รวมทั้งหนังสืออื่น ๆ นอกโรงเรียน และพบว่าตลาดหนังสือของเมืองไทยยังอยู่ในวงแคบ

ดังนั้น กระทรวงศึกษาธิการจึงได้พยายามแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยการจัด
โครงการผลิตและส่งเสริมการผลิตแบบเรียนขึ้น โดยเริ่มพิมพ์แบบเรียนระดับมัธยมศึกษาในปี
พ.ศ. 2516 จนถึงปี พ.ศ. 2518 จึงจะครบ 5 ชั้นเรียน ซึ่งตามโครงการดังกล่าวรัฐต้อง
จ่ายเงินถึง 50,816,000 บาท (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ 2515 : 259)

แต่อย่างไรก็ตาม การผลิตหนังสือเรียนอย่างรีบเร่ง เพื่อให้ทันต่อความต้องการ
ของผู้เรียนส่งผลให้หนังสือเรียนด้อยคุณภาพ ดังจะเห็นได้จาก ผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหนังสือ
แบบเรียนวิชาสังคมศึกษาในช่วงเวลาต่อมาปรากฏว่ายังมีข้อบกพร่อง ดังนั้น ในช่วงเวลาดังแต่
พ.ศ. 2513-2518 จะพบว่า ได้มีผู้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับลักษณะและคุณภาพของหนังสือเรียน เช่น
งานวิจัยต่อไปนี้

หิรณัฐ ภาสุรภัทร (2513 : บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "หลักเกณฑ์
ในการสร้างภาพประกอบหนังสือแบบเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย" ซึ่งผลการวิจัยพบว่า

1. ความสนใจเกี่ยวกับลักษณะของภาพปรากฏผลจากการเลือกว่านักเรียน
ชอบภาพเหมือนของจริง (True-to-life Drawing) มากกว่าภาพถ่าย (Photograph)
เพราะภาพวาด เน้นรายละเอียดชัดเจน ได้ดีกว่าภาพถ่าย

2. ความสนใจเกี่ยวกับสีที่ใช้ประกอบภาพปรากฏผลว่านักเรียนชอบภาพหลาย
หลายสีตามธรรมชาติมากกว่าสีขาวดำ เพราะสีช่วยทำให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้น

3. ความสนใจเกี่ยวกับสีที่สัมพันธ์กับลักษณะภาพ ปรากฏว่านักเรียนชอบภาพวาดเหมือนของจริงที่มีสีตามธรรมชาติมากที่สุด

และในด้านการวิเคราะห์เปรียบเทียบผลจากการเลือกภาพจากหนังสือแบบเรียนกับภาพที่สร้างขึ้นตามหลักเกณฑ์ ปรากฏว่านักเรียนชอบภาพที่สร้างขึ้นตามหลักเกณฑ์มากกว่าภาพที่อยู่ในหนังสือแบบเรียน ภาพถ่ายสีได้รับความสนใจเป็นอันดับรอง ภาพวาดและภาพถ่ายขาวดำได้รับความสนใจน้อยที่สุด

ธีรศักดิ์ อัครบวร (2514 : บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "ขนาดและตัวพิมพ์ไทยที่เหมาะสมกับแบบเรียนระดับมัธยมศึกษา" ผลการวิจัยพบว่า การเลือกใช้แบบตัวพิมพ์ ขนาดตัวพิมพ์ ความยาวของบรรทัด และการเว้นขอบกระดาษ มีผลต่อประสิทธิภาพในการอ่านของผู้เรียนตัวพิมพ์แบบตัวฝรั่งเศส ขนาด 12 ปอยท์ มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด ในบรรดาตัวพิมพ์ขนาดเดียวกันตัวพิมพ์ขนาด 24 ปอยท์ แบบตัวธรรมดามีคะแนนสูงที่สุด ในทุกแบบและทุกขนาดที่ใช้ในการวิจัยนี้ เพราะไม่ทึบหรือโปร่งเกินไป ขนาดความสูงและช่องว่าง ภายในตัวอักษรมีมากกว่าแบบและขนาดอื่น จึงทำให้ตัวอักษรมีความเหมาะสมในการอ่านดีกว่าแบบอื่น ผู้วิจัยเสนอแนะว่า ในการผลิตตำราเรียนระดับมัธยมศึกษา หากจะเลือกใช้ตัวพิมพ์ขนาด 12 ปอยท์ ตัวพิมพ์แบบตัวฝรั่งเศสจะดีที่สุด แต่ถ้าเลือกแบบตัวธรรมดาขนาด 24 ปอยท์จะดีที่สุด

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยเกี่ยวกับส่วนประกอบต่าง ๆ ของหนังสือเรียน เช่น งานวิจัยเรื่องบทเรียนแบบโปรแกรมสำหรับระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เรื่องประเภทและส่วนต่าง ๆ ของหนังสือของ เจิมพันธ์ กอวัฒนากุล(2516) ภาพประกอบหนังสือภาษาไทยสำหรับเด็กของ วีระ อ่ำพันสูง (2518)

ผลงานวิจัยเกี่ยวกับหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ได้แก่ การวิเคราะห์แบบเรียนวิชาภูมิศาสตร์ ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นของอรุณี ลพพิจารณ์ (2514) การศึกษาลักษณะและคุณภาพของแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นของดุชนิ ยันต์เจริญ (2514) การวิเคราะห์หนังสืออ่านประกอบวิชาหน้าที่พลเมือง ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายของ ลัดดา อมรพันธ์ (2515) ความคิดเห็นเกี่ยวกับแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายของหอมหวล มีเกิด (2517) ความคิดเห็นเกี่ยวกับแบบเรียนวิชาประวัติศาสตร์ไทยในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นของ สุรพันธ์ เกียนวัฒนา (2517) ความคิดเห็นของครูสังคมศึกษาเกี่ยวกับแบบเรียน

ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ในจังหวัดพระนครและธนบุรีของ วรณา วงษ์วานิช (2514) การประเมินแบบเรียนวิชาประวัติศาสตร์ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ของศักดิ์ศรี ปาณะกุล (2516) การวิเคราะห์เนื้อหาและประเมินผลแบบเรียนสังคมศึกษาสำหรับนักเรียนชาวเขาของ เนาวรัตน์ แดงยิ้ม (2521) และความคิดเห็นเกี่ยวกับแบบเรียนวิชาประวัติศาสตร์ไทยระดับมัธยมศึกษาตอนปลายของ น้ำอ้อย อุระวิชนี (2521) เป็นต้น ซึ่งผลการวิจัยที่ได้ส่วนใหญ่มีประเด็นที่สำคัญเกี่ยวกับหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ดังต่อไปนี้

1. โรงเรียนส่วนใหญ่ใช้แบบเรียนของกรมวิชาการ
2. หนังสือเรียนส่วนใหญ่มีข้อบกพร่องเรื่องคุณภาพในการจัดรูปเล่ม สภาพหนังสือและเครื่องช่วยประกอบการสอน
3. เนื้อหาในแบบเรียนที่ใช้อยู่ยังไม่เหมาะสม เช่น ยากแก่การเข้าใจ ไม่ถูกต้องตามข้อเท็จจริง เนื้อหามากและกว้างเกินไป ไม่ทันสมัย
4. เนื้อหาในแบบเรียนไม่สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้
5. เนื้อหาวิชายังไม่สนองความต้องการและความสนใจของผู้เรียน

นอกจากนี้ยังมีผลการวิจัยเกี่ยวกับปัญหาการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษา ได้แก่ การศึกษาปัญหาการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นในภาคการศึกษาที่ 2 ของ อมรา มณีวานิช (2521) ปัญหาการเรียนสังคมศึกษาในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นของ โรงเรียนมัธยมแบบประสมของวิฑรา คลายนาท (2514) ปัญหาการเรียนวิชาประวัติศาสตร์ในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นในกรุงเทพมหานคร ของ สิวิวรรณ สุวรรณภา (2516) ปัญหาการเรียนวิชาภูมิศาสตร์ในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น เขตการศึกษา 4 ของ สวาท ยกสำน (2518) และความคิดเห็นเกี่ยวกับวิชาสังคมศึกษาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ในภาคการศึกษาที่ 9 ของจรัส น้อยแสงศรี (2518) เป็นต้น ซึ่งผลการวิจัยส่วนใหญ่คล้ายคลึงกัน คือ ครูผู้สอนยังคงยึดการสอนแบบบรรยายมากกว่าวิธีการสอนแบบอื่น ๆ รวมทั้งการใช้อุปกรณ์การสอนก็ยังไม่พอเพียง ทำให้ผู้เรียนขาดความสนใจเท่าที่ควร ดังจะเห็นได้จากงานวิจัยของ จรัส น้อยแสงศรี (2518 : บทคัดย่อ) นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่สาม ในภาคการศึกษา 9 ชอบวิธีที่ครูขยายความรู้เพิ่มเติม เนื้อหาในแบบเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนำเอาเหตุการณ์ปัจจุบันมาเกี่ยวข้องกับแบบเรียน เช่น การเพิ่มเติมเรื่องการเมือง การปกครอง , ปัญหาบ้านเมือง ปัญหาสังคมจิตวิทยา ปัญหาระหว่างประเทศ และบทบาทของนักเรียนเกี่ยวกับการเมืองลงไปด้วย

นักเรียนไม่ชอบวิธีการสอนที่ครูอธิบายและแสดงความคิดเห็นแก่ผู้เดียว ครูบรรยายตามบทเรียน และอ่านบทเรียนแล้วให้นักเรียนดูตาม และได้ให้ข้อ เสนอแนะว่าการสอนของครูควรให้มีอุปกรณ์ ประกอบการสอนทุกครั้ง ควรปรับปรุงการสอนให้ใหม่อยู่เสมอ และครูควรมีวุฒิและประสบการณ์ ทางการสอน เพื่อสามารถฝึกฝนนักเรียนให้มีทักษะทุก ๆ ด้านอย่างมีประสิทธิภาพ สำหรับวิชา ที่นักเรียนเห็นว่าควรเอาไปใช้ในชีวิตประจำวันได้มากที่สุด คือ วิชาหน้าที่พลเมือง

ในระหว่างนี้ก็ได้มีการวิจัย เกี่ยวกับการสร้างบทเรียนแบบโปรแกรมขึ้น เพื่อ ทดลองประสิทธิภาพและเปรียบเทียบผลการสอนโดยใช้แบบเรียนแบบโปรแกรมกับวิธีสอนแบบ บรรยายในวิชาสังคมศึกษา ได้แก่ งานวิจัยของปราณี หัตถ์ฉลาด (2515) เรื่องโปรแกรม การเรียนการสอนในวิชาสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มาลี ไคสกุล (2519) เรื่อง การสร้างบทเรียนแบบโปรแกรมเรื่อง การเลิกทาสในสมัยรัชการที่ห้า สำหรับชั้นมัธยมศึกษา ตอนปลายและงานวิจัยของ อรทัย เดิมบุญเกียรติ (2519) เรื่องการสร้างแบบเรียนแบบ โปรแกรม เรื่องลมรสุม สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 เป็นต้น

ขณะเดียวกันก็มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความสอดคล้องระหว่างเนื้อหาวิชา กับ หลักสูตร เช่น งานวิจัยของภิญโญ บัวทอง (Buathong, 1972) ในปี พ.ศ. 2515 ซึ่งพบว่า เนื้อหาวิชาของหลักสูตรสังคมศึกษามีมากเกินไป เนื้อหาซ้ำไปซ้ำมาในทุกระดับชั้น การจัดลำดับ เนื้อหาวิชายังไม่ดีพอ และที่สำคัญ ๆ คือหลักสูตรยังไม่เน้นเนื้อหาวิชาที่เกี่ยวข้อง กับ เหตุการณ์ของโลกปัจจุบัน ปัญหาและประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย และเนื้อหาวิชาที่ เกี่ยวข้องกับการปกครองและเศรษฐศาสตร์เท่าที่ควร ภิญโญ บัวทอง ให้ความเห็นว่า ลักษณะ ของการจัดหลักสูตรในวิชาสังคมศึกษาดังกล่าว ทำให้ไม่สนองความต้องการของผู้เรียนที่สนใจ เกี่ยวกับเนื้อหาสาระของเหตุการณ์ปัจจุบัน วิถีชีวิตของคนในซีกโลกอื่น ๆ นอกเหนือจากประเทศ ของตน รวมทั้งต้องการนำความรู้จากเนื้อหาวิชาไปใช้ประโยชน์ได้ แต่หลักสูตรสังคมศึกษา ฉบับมีพุทธศักราช 2503 นั้น ไม่ได้เน้นในสิ่งที่นักเรียนต้องการนี้เลย

และระจิต ชัยสุข (2516 : 134-152) ที่ทำการวิจัยเรื่อง "ความสอดคล้อง ระหว่างความมุ่งหมายกับเนื้อหาวิชาในหมวดวิชาสังคมศึกษา ของหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนมัธยมศึกษาแบบประสม" ซึ่งพบว่าหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาทั้ง .9 เล่มที่ใช้ใน การวิจัยดังกล่าวเสนอ เนื้อหาสอดคล้องกับความมุ่งหมายน้อยมากและปรากฏว่า ไม่มีหนังสือ เล่มใด

เลยที่ เสนออันดับความสำคัญของเนื้อหาสอดคล้องกับอันดับความสำคัญของความมุ่งหมาย ซึ่งประมาณค่าโดยผู้ทรงคุณวุฒิโดยมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับความเชื่อมั่น 95 เปอร์เซ็นต์ แต่ในจำนวนนี้ยังมีอยู่เป็นจำนวน 15 เล่ม ที่เสนออันดับของเนื้อหาสัมพันธ์กับอันดับความมุ่งหมาย บางข้อ เนื้อหาที่ได้รับความสำคัญเป็นอันดับที่ 1 คือ เนื้อหาที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์คิดเป็นเนื้อหาร้อยละ 45.51 แต่เมื่อพิจารณาเนื้อหาสาระโดยละเอียดตามเกณฑ์ทั้ง 36 ข้อพบว่า หนังสือเหล่านี้ได้เน้นเนื้อหาสาระเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ต่างประเทศเป็นอันดับ 1 โดยเสนอเนื้อหาเรื่องนี้ไว้ถึงร้อยละ 16.32 ของเนื้อหาวิชาสังคมศึกษาทั้งหมด

จากผลการวิจัยที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด อาจเป็นข้อสรุปได้ว่าการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาฯ ยังไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควรจะเป็น เพราะการเรียนการสอนในกลุ่มวิชานี้ ควรจะเน้นให้ผู้เรียนเป็นผู้คิด เป็น ทำ เป็น แก้ปัญหา เช่น มีความคิดสร้างสรรค์ ฯลฯ แต่วิธีการสอนของครูยังคงเป็นศูนย์กลางของห้องเรียน และไม่เปิดโอกาสให้นักเรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมมากนัก อาจเป็นอุปสรรคที่จะทำให้เป้าหมายของสังคมศึกษาไม่บรรลุผล

นันทวล ทศวัฒน์ (2522 : 1-4) ได้สรุปข้อบกพร่องของวิชาสังคมศึกษาตามหลักสูตร พ.ศ. 2503 ไว้ว่า

1. หลักสูตรได้แยกเนื้อหาของวิชาต่าง ๆ ในหมวดสังคมศึกษาออกจากกัน เป็นหลักสูตรวิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมือง และศีลธรรม ทั้งยังได้แบ่งย่อยออกไปตามระดับชั้นอีก จึงทำให้หลักสูตรมีสภาพเป็น Isolated Syllabus
2. เป็นหลักสูตรที่เน้นหนักในด้านเนื้อหาวิชา (Subject Organization) จะเห็นได้จากข้อความในจุดมุ่งหมายของหลักสูตร ทั้งในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลาย ซึ่งจะต้องมีคำว่า "ให้มีความรู้ความเข้าใจ" "ให้เข้าใจซาบซึ้ง" "ให้รู้จักเคารพ" ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าจุดประสงค์สุดท้ายของการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาในประเทศไทย นั้น ต้องการแต่เพียงความสามารถในการท่องจำ ข้อเท็จจริงหรือต้องการเพียงให้เด็กได้มีความรู้เท่านั้น จึงได้กำหนดเนื้อหาเป็นเรื่อง ๆ ส่วนการที่จะให้ผู้เรียนได้รู้จักเอาไปใช้ประโยชน์และฝึกนักเรียนให้มีความคิดเชิงสร้างสรรค์ (Creativity) และเชิงวิพากษ์วิจารณ์ (Critical Judgement) ไม่ค่อยได้คำนึงถึง

3. ความมุ่งหมายของหลักสูตรกว้างเกินไป เมื่อเทียบดูเวลาที่กำหนดให้ แต่ละวิชาต่อสัปดาห์แล้วจะเห็นว่าเป็นการยากแก่การที่จะทำได้ผลตามความมุ่งหมาย

5. หลักสูตรมีเนื้อหาซ้ำกัน เช่น ในวิชาหน้าที่พลเมืองของชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นจะคล้ายกับวิชาประวัติศาสตร์ ในชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายคือ เรียนเรื่องเกี่ยวกับองค์การสหประชาชาติ

การจัดการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาที่ผ่านมา มีทั้งข้อบกพร่องและปัญหาหลายประการ ซึ่งพอจะสรุปประเด็นสำคัญได้ดังต่อไปนี้

1. เนื้อหาในหลักสูตรสังคมศึกษาไม่ทันสมัย ควรปรับปรุงให้เป็นปัจจุบัน
2. หลักสูตรมีเนื้อหาที่กำหนดให้สอนมากเกินไป จนไม่สอดคล้องกับอัตราเวลาเรียนซึ่งกำหนดไว้สัปดาห์ละ 4 คาบ
3. หัวข้อหรือบทเรียนแยกกันเป็นส่วน เป็นตอน ทำให้ผู้เรียนมองไม่เห็นความสัมพันธ์ของเนื้อหาวิชาที่เรียน เช่น วิชาภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ ไม่สอดคล้องกัน
4. ด้านวิธีสอน ส่วนใหญ่ครูเป็นผู้อธิบายหรือบอกให้นักเรียนฟัง และจดตาม จึงทำให้นักเรียนเกิดการเบื่อหน่ายในการเรียน
5. นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ยังมีข้อบกพร่องเกี่ยวกับแบบเรียน อุปกรณ์ และการประเมินผล

จากผลของการศึกษาและการวิจัยดังกล่าวทำให้มีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรในเวลาต่อมาคือ หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น ฉบับปีพุทธศักราช 2521 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย ฉบับปีพุทธศักราช 2524 ซึ่งจัดให้มีรายวิชามังคัมและวิชาเลือกต่าง ๆ ตามความสนใจของผู้เรียนและความสามารถของโรงเรียนที่จะจัดได้ ทั้งนี้เนื้อหาวิชาได้รับการปรับปรุงให้สัมพันธ์กับชีวิตจริงของผู้เรียน คือเรียนจากสิ่งที่ใกล้ตัวออกไปหาไกลตัวตามลำดับ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาในช่วงเวลานี้เป็นต้นไป จึงได้แก่เรื่องการศึกษาสภาพที่นำไปสู่ปัญหาการใช้แบบเรียนสังคมศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ในเขต 1, 2, 4, 6, 7, 8, 12 และ 13 ในปี พ.ศ. 2522-2523 ของศิริลักษณ์ พัฒนเจริญ, วิจิตร วรภัทมศรี, บรรณเจิด ภิรมย์, สมศักดิ์ กสินเจริญ, สิริยา สิริยานนท์, พัฒนา โมทนา, ประสาน เสริฐปัญญา และวมิดา เสวกคุณพร ซึ่งผลการวิจัยส่วนใหญ่จะคล้ายคลึงกัน ดังเช่นผลการวิจัยที่ยกมาเป็นตัวอย่างคือ

บรรเจิด ภิรมย์ (2522 : 72-82) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การสำรวจสภาพที่นำไปสู่ปัญหาการใช้แบบเรียนสังคมศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 (ม.1) เขตการศึกษา 4" ผลการวิจัยพบว่า สภาพที่จัดว่าทำให้เกิดปัญหาในการใช้แบบเรียนมากที่สุดสำหรับครูผู้สอน ได้แก่ สภาพที่เกี่ยวกับการได้รับเอกสารประกอบหลักสูตรซ้ำ แบบเรียนพิมพ์ออกช้า จึงไม่มีแบบเรียนให้ศึกษาล่วงหน้า มีเวลาจัดทำโครงการสอนน้อย เพราะแบบเรียนสังคมศึกษาพิมพ์ออกช้า ไม่สามารถจัดกิจกรรมให้สอดคล้องกับเป้าหมายของหลักสูตรได้ เนื้อหาบางตอนในแบบเรียนสังคมศึกษาเล่ม 1 ยากเกินไปสำหรับนักเรียน ใช้ภาษาวิชาการที่เข้าใจยากและไม่มีคำอธิบายความหมายของศัพท์วิชาการที่เข้าใจยากนั้น เนื้อหาบางตอนไม่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ของนักเรียน และขาดแหล่งข้อมูลแหล่งค้นคว้า

วิเชียร ทัพประเสริฐ (2522 : 70-78) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "ความคิดเห็นของครูและนักเรียนเกี่ยวกับหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษามัธยมศึกษาปีที่ปี่นึ่ง" ผลการวิจัย ปรากฏว่าครูส่วนใหญ่ใช้แบบเรียนเป็นหลักในการสอน เป็นบางชั่วโมงเท่านั้น โดยค้นคว้าเรื่องราวจากหนังสือเรียนเฉพาะหัวข้อในหนังสือเรียน และอธิบายประกอบการซักถามของนักเรียน ครูมีความเห็นว่า เนื้อหาในหนังสือเรียนมีไม่ครบตามหลักสูตร บางเรื่องขาดรายละเอียดที่จำเป็น นอกจากนั้นยังขาดส่วนประกอบที่สำคัญ คือ หนังสือเรียนไม่มีกิจกรรมเสนอแนะท้ายบท ไม่มีบทสรุป การพิมพ์ไม่ชัดเจนนัก ภาพประกอบสีไม่สวยงาม ไม่มีภาคผนวก ไม่มีดรรชนี และหนังสืออ้างอิง นักเรียนส่วนใหญ่พอใจหนังสือเรียนที่ใช้อุปกรณ์สมควรร เรื่องที่นักเรียนสนใจมากคือ เรื่องศาสนาและการดำเนินชีวิต นักเรียนต้องการให้ครูใช้หนังสือเรียนเป็นหลักในการสอน และค้นคว้าเพิ่มเติมจากหนังสืออื่นประกอบ นอกจากนั้นนักเรียนมีความเห็นว่า เนื้อหาในหนังสือเรียนบางส่วนย่อเกินไป ทำให้เข้าใจยาก และต้องการให้หนังสือเรียนเพิ่มเติมส่วนประกอบที่สำคัญ คือ มีตัวพิมพ์ชัดเจน บทสรุป แบบฝึกหัด หนังสืออ้างอิง และมีภาพประกอบที่มีสีเพิ่มมากขึ้น ผู้วิจัยได้เสนอแนะกระทรวงศึกษาธิการซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบในเรื่องหนังสือเรียนว่ากระทรวงศึกษาธิการควรส่งเสริมให้เอกชนได้เขียนหนังสือเรียนให้มากขึ้น เพื่อแข่งขันกันในด้านคุณภาพ ควรจัดให้มีการประกวดหนังสือเรียนร่วมกันทั้งเอกชนและกรมวิชาการ ควรมีการปรับปรุงหลักสูตรและหนังสือเรียนให้ทันสมัยอยู่เสมอ เพื่อให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในสังคมและที่สำคัญคือควรเอาผลการวิจัยที่มีผู้ทำเอาไว้แล้วจากสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ไปปรับปรุงหนังสือเรียนให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น

อุไรวรรณ เขี่ยมประภัสสร (2523 : 90-107) และสุวิชา พูลเกษ (2523 : 144-163) ได้ทำการวิจัยเรื่องเดียวกันนี้กับหนังสือเรียนสังคมศึกษาของกรมวิชาการ ในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 และ 3 ตามลำดับ ปัญหาที่พบ คือ หนังสือเรียนมีเนื้อหาเกินกว่าที่หลักสูตรกำหนด โดยเฉพาะหนังสือเรียนสังคมศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 มีเนื้อหา มากและกว้างเกินไป เวลาเรียนมีน้อย ไม่ได้สัดส่วนกัน และขาดส่วนประกอบที่สำคัญ คือ ไม่มีบทสรุป กิจกรรมเสนอแนะ แบบฝึกหัด คณิต อภิธานศัพท์ และหนังสืออ้างอิง นอกจากนี้ เนื้อหาบางส่วนอธิบายไม่ชัดเจนพอ บางส่วนย่อเกินไปทำให้เข้าใจยาก

ซึ่งผลวิจัยดังกล่าวสอดคล้องกับ ยุวดี เนียมสกุล, ศรีโอภาส พูลบุญญ, เรวดี กาวีตะ, สนิท เนียมสา และประภาสี กัลลดี ที่ศึกษาวิจัยเรื่องการใช้หนังสือแบบเรียนสังคมศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ของครูสังคมศึกษาในเขตการศึกษา 1,2,8,9 และ 10 (2524 : 73-79) ผลการวิจัยพบว่า แหล่งความรู้ที่ครูสังคมศึกษาใช้ในการเรียนการสอนมากที่สุด คือ หนังสือแบบเรียนสังคมศึกษาของกรมวิชาการ รองลงมาใช้คู่มือวิชาสังคมศึกษาของกรมวิชาการ โดยครูใช้วิธีสอนแบบบรรยายประกอบการซักถามมากที่สุด รองลงมาเป็นการให้นักเรียนค้นคว้าด้วยตนเอง สำหรับการวัดผลประเมินการเรียนการสอนนั้น ครูส่วนใหญ่ใช้วิธีทดสอบมากที่สุด รองลงมายื่นการตอบคำถาม

การปฏิบัติกิจกรรมการเรียนการสอนและการใช้หนังสือแบบเรียนสังคมศึกษาของกรมวิชาการในกิจกรรมการเรียนการสอนนั้นพบว่า ครูสังคมศึกษาส่วนใหญ่เตรียมการเรียนการสอนในระดับปานกลางโดยใช้หนังสือแบบเรียนสังคมศึกษาเกือบทั้งหมดในการเตรียมการเรียนการสอน แต่ในชั้นดำเนินการเรียนการสอนและขั้นวัดผลประเมินผลการเรียนการสอนนั้น ครูสังคมศึกษาส่วนใหญ่จะปฏิบัติกิจกรรมและใช้หนังสือแบบเรียนสังคมศึกษาในทั้งสองขั้นนี้ในระดับปานกลาง

การทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างประสมการณ์ในการสอนกับการใช้หนังสือแบบเรียนสังคมศึกษาพบว่า ครูสังคมศึกษาในเขตการศึกษา 10 เท่านั้น ที่พบว่าประสมการณ์ในการสอนมีความสัมพันธ์กับการใช้หนังสือแบบเรียนสังคมศึกษา ในชั้นดำเนินการเรียนการสอนและขั้นวัดผล ประเมินผลการเรียนการสอน ที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติ .05 สำหรับการยอมรับการใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 พบว่ามีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ระดับ .05 กับการใช้หนังสือแบบเรียนสังคมศึกษา โดยพบความสัมพันธ์กับการใช้หนังสือแบบเรียนของครูสังคมศึกษาเขตการศึกษา 1 ในกิจกรรมชั้นเตรียมการเรียนการสอน พบความสัมพันธ์กับการใช้หนังสือแบบเรียนของครูสังคมศึกษาเขตการศึกษา 2 และ 8 ในกิจกรรมชั้นดำเนินการเรียนการสอน และพบความสัมพันธ์กับการใช้หนังสือแบบเรียนของครูสังคมศึกษาเขตการศึกษา 9 ในกิจกรรมชั้นวัดผลประเมินผลการเรียนการสอน ส่วนในเขตการศึกษา 10 นั้น พบว่า การอบรมการใช้หลักสูตรมีความสัมพันธ์กับการใช้หนังสือแบบเรียนของครูสังคมศึกษาอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ทั้งในกิจกรรมการเรียนการสอนชั้นเตรียมการเรียนการสอน และชั้นดำเนินการเรียนการสอน

กรมวิชาการ ได้จัดให้มีการติดตามผลการใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาเพื่อรวบรวมปัญหาและอุปสรรคในการใช้หลักสูตร และนำข้อมูลมาเป็นแนวทางในการปรับปรุงและพัฒนาหลักสูตรให้ได้ผลอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งได้ข้อคิดเห็นจากการติดตามผลและแนะนำการใช้หลักสูตรมัธยมศึกษา ระหว่างวันที่ 9-20 กุมภาพันธ์ 2524 และ 3-21 สิงหาคม 2524 ใน 16 จังหวัดด้วยกัน ในด้านสื่อการเรียนการสอนนั้น พบว่า โรงเรียนต่าง ๆ ได้รับเอกสารหลักสูตรจากกรมวิชาการแต่ไม่เพียงพอกับครู ได้รับเอกสารซ้ำ หนังสือคู่มือไม่ได้รับ เป็นต้น ส่วนใหญ่โรงเรียนให้ข้อมูลเกี่ยวกับหนังสือเรียนที่ควรแก้ไข เช่น หนังสือสังคมศึกษา ส. 305-306 โลกของเรา มีเนื้อหามากเกินไป มีเนื้อหาไม่สัมพันธ์กัน เข้าใจยาก เนื้อหาบางตอนสูงเกินระดับสติปัญญาของเด็กระดับมัธยมศึกษาต้น เน้นเรื่องการจำมากกว่าการนำไปใช้ ของชั้น ม.2 เนื้อหาส่วนใหญ่ไม่เป็นที่สนใจของผู้เรียน ไม่ชัดเจนในบางตอน เด็กดูแล้วไม่เข้าใจ บางครั้งครูเองดูแล้วก็ไม่เข้าใจ (กาญจนา ทัศนะโชติ เสาวคนธ์ อรุณรัตน์ 2524 : 67-68)

นอกจากนี้ยังมีผลการวิจัยเรื่อง "ปัญหาเกี่ยวกับการปฏิบัติงานของครูสังคมศึกษาในระดับมัธยมศึกษา" ของวิชัย จันทร์เทพา (2524) ซึ่งผลการวิจัยพบว่า ครูสังคมศึกษามีปัญหาเกี่ยวกับการสอนตามหลักสูตรใหม่ เนื้อหาบางเรื่องยากเกินไป ปริมาณเนื้อหามีมาก ไม่สมดุลกับ เวลาและหน่วยการเรียน ผู้บริหารไม่เห็นความสำคัญของวิชาสังคมศึกษา นักเรียนไม่เห็นความสำคัญของวิชาสังคมศึกษา ไม่สนใจและไม่ตั้งใจเรียน ขาดทักษะการใช้แหล่งวิทยาการและการแสดงความคิดเห็นวิเคราะห์วิจารณ์ในการเรียนสังคมศึกษา โรงเรียนขาดแคลนงบประมาณ คู่มือครู สื่อการสอน ตำราและเอกสารต่าง ๆ ครูสังคมศึกษาขาดความรู้และ

ทักษะในการใช้เทคนิคการสอนใหม่ ๆ และครูสังคมศึกษาไม่มีเสรีภาพทางวิชาการเท่าที่ควร ปัญหาที่ครูสังคมศึกษาในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคประสบอยู่โดยส่วนใหญ่ไม่แตกต่างกัน แต่ประเด็นที่แตกต่างกันและเป็นประเด็นที่ครูสังคมศึกษาในส่วนกลางประสบอยู่ในระดับมากกว่าครูสังคมศึกษาในส่วนภูมิภาค คือ ความไม่สะดวกในการเดินทางไปปฏิบัติงาน ปัญหาเรื่องเวลาที่ให้เตรียมการสอน และสภาพแวดล้อมของโรงเรียนไม่ดี สำหรับประเด็นที่สำคัญของครูสังคมในส่วนภูมิภาคคือปัญหาด้านการเงิน นักเรียนขาดทักษะในการใช้แหล่งวิทยากร ขาดแคลนหนังสือเรียนและหนังสืออ่านประกอบ ปัญหาที่ครูสังคมศึกษายายและหญิงประสบอยู่ไม่แตกต่างกัน ส่วนประสบการณ์ด้านการทำงานของครูสังคมศึกษาต่อปัญหาที่ประสบอยู่ไม่ได้แตกต่างกัน ข้อเสนอแนะของผู้วิจัยต่อศึกษานิเทศก์ คือ ศึกษานิเทศก์ควรเพิ่มบทบาทการช่วยเหลือด้านวิชาการ เทคนิคการสอน และการสร้างสื่อการสอนแก่ครูสังคมศึกษาให้มากขึ้น โดยจัดหรือร่วมมือกับหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องจัดประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการหรือจัดโครงการช่วยเหลือต่าง ๆ ทางสื่อมวลชนให้แก่ครูสังคมศึกษา

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าในช่วงระยะแรก ๆ ที่มีการประกาศใช้หลักสูตรใหม่นี้ หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาคตามหลักสูตรใหม่ที่ครูใช้เป็นหลัก คือหนังสือเรียนและคู่มือของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งผลการวิจัยพบว่า ส่วนใหญ่มีคุณภาพดี อด้อย่างไรก็ตามยังมีปัญหาด้านวิธีใช้ ซึ่งครูมักใช้การบรรยายประกอบการซักถาม จากหนังสือเรียน เป็นส่วนใหญ่ ทำให้การจัดกิจกรรมประกอบการเรียนการสอนด้วยวิธีอื่นมีไม่มากเท่าที่ควร นอกจากนี้หนังสือเรียนยังบกพร่องในด้านการใช้ภาษา ทำให้เข้าใจยาก เนื้อหามีมากและกว้างเกินไป รวมทั้งขาดส่วนประกอบสำคัญที่เอื้อต่อการพัฒนาทักษะที่จำเป็นให้แก่ผู้เรียน เช่น กิจกรรมเสนอแนะแบบฝึกหัด บทสรุป ภาคผนวก หนังสืออ้างอิง ดัชนี อภิธานศัพท์ บรรณานุกรม เป็นต้น รวมทั้งขาดภาพประกอบที่มีสี ทำให้ไม่มีลักษณะดึงดูดความสนใจของผู้เรียน

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ เขาวนันท์ เชษฐรัตน์ (2523 : 47, 65) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การศึกษาพัฒนาการของแบบเรียนประกอบภาพของไทย" ด้วยการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแบบเรียนประกอบภาพของไทย ตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงปัจจุบันและวิธีการจัดทำหนังสือภาพที่ถูกต้อง โดยใช้วิธีการศึกษา 3 วิธีด้วยกัน คือ ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง จากแหล่งต่าง ๆ สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชานี้ และออกแบบสำรวจความต้องการ และความคิดเห็นของผู้ใช้แบบเรียนซึ่งผลที่ได้จากแบบสำรวจความคิดเห็นและความต้องการของครูและนักเรียน

ระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ส่วนใหญ่มีความเห็นว่าแบบเรียนของกรมวิชาการจำเป็นต้องปรับปรุงด้านรูปแบบโดยเพิ่มจำนวนของภาพประกอบ สร้างความน่าสนใจของภาพประกอบ และเลือกใช้ภาพประกอบที่ทันสมัย นอกจากนี้ยังมีข้อเสนอแนะว่า กรมวิชาการควรจัดพิมพ์เล่มหนังสือแบบเรียนให้แข็งแรงกว่าที่เป็นอยู่ และบริษัทเอกชนควรลดราคาหนังสือให้ต่ำลง ส่วนผลที่ได้จากการสัมภาษณ์พบว่า หนังสือเรียนระดับมัธยมศึกษาหมวดสังคมศึกษา มีภาพประกอบมากที่สุด ส่วนใหญ่เป็นภาพขาวดำ และจากการศึกษาความเป็นมาของแบบเรียนไทย พบว่าแบบเรียนตามหลักสูตร พ.ศ. 2621 มีความเปลี่ยนแปลงในด้านเนื้อหาวิชาต่างเห็นได้ชัด จากที่เคยแยกแต่ละวิชาจากกันเด็ดขาด มาเป็นเนื้อหาแบบบูรณาการ แต่ในด้านรูปแบบของหนังสือแบบเรียนนั้น นอกจากจะไม่พัฒนาขึ้นแล้ว แบบเรียนในสาขาวิชาต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแบบเรียนของกรมวิชาการ ได้ละทิ้งรูปแบบของหนังสือแบบเรียนไปโดยสิ้นเชิง

นอกจากนี้ ชัยรัตน์ ชลวิที (2524 : 204-210) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การศึกษาเปรียบเทียบการออกแบบกราฟิกหนังสือแบบเรียนไทย ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ระหว่างสำนักพิมพ์รัฐบาลและเอกชน" ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีความเห็นว่างานด้านการออกแบบกราฟิกมีความจำเป็นมากในการพิมพ์หนังสือแบบเรียน และเห็นว่าหนังสือแบบเรียนที่ใช้อุปกรณ์ใช้ศิลปะทางการออกแบบกราฟิกอยู่ในเกณฑ์ปานกลาง ซึ่งควรจะได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น ขนาดรูปเล่มแบบเรียนที่นักเรียนชอบ คือรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แบบขนาด 8 หน้ายก และควรมีภาพประกอบเท่าที่จำเป็น ภาพประกอบเป็นภาพวาดและภาพถ่าย โดยมีขนาดครึ่งหน้ากระดาษ การเข้าเล่มของหนังสือแบบเรียนในปัจจุบันพบว่า มีคุณภาพทงทนน้อยควรได้รับการปรับปรุง สำหรับปกหนังสือเรียน นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นมีความเห็นว่า ควรออกแบบให้สวยงามและคงทนด้วย เกี่ยวกับคุณภาพการพิมพ์ นักเรียนส่วนใหญ่เห็นว่ามีความอยู่ในเกณฑ์พอใช้ การใช้สีพิมพ์เฉพาะภาพที่เป็นส่วนสำคัญ สีของตัวอักษรควรใช้สีดำ คุณภาพของกระดาษอยู่ในเกณฑ์พอใช้ เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณภาพการออกแบบกราฟิก สำหรับสิ่งพิมพ์ประเภทหนังสือแบบเรียนไทยของสำนักพิมพ์เอกชนมีคุณภาพดีกว่าของรัฐบาลอย่างมีนัยทางสถิติที่ระดับ .01 ถึง 22 ประการ

จากการศึกษาพัฒนาการในด้านการจัดรูปเล่ม ภาพประกอบในหนังสือแบบเรียน

ดังกล่าวข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าในปัจจุบัณ ได้มีหนังสือเรียนของสำนักพิมพ์เอกชน เกิดขึ้นมาก และมีการแข่งขันในด้านตลาด ด้วยการผลิตหนังสือเรียนที่ได้รับการจัดรูปเล่ม การออกแบบ กราฟฟิคภาพประกอบต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการของผู้เรียน แต่อย่างไรก็ตามปัญหา ที่เกิดขึ้นคือด้านการควบคุมคุณภาพและด้านราคา ซึ่งชัยรัตน์ ชลวิธิ ได้ให้ข้อเสนอแนะไว้ ดังนี้

1. เกี่ยวกับการผลิตหนังสือแบบเรียนควรจัดให้มีเจ้าหน้าที่ที่ชำนาญ หรือ คณะกรรมการควบคุมพิจารณา ด้านการออกแบบกราฟฟิค เนื้อหา จิตวิทยาการเรียนรู้เกี่ยวกับการ มองภาพของเด็กในวัยต่าง ๆ ด้วย
2. รัฐบาลควรสนับสนุนในด้านการพิมพ์ทั้งทางภาครัฐบาลและเอกชน กล่าว คือทางสำนักพิมพ์รัฐบาลควรสนับสนุน ส่งเสริมทางด้านงบประมาณให้มากขึ้น ส่วนในทาง เอกชนควรลดหย่อนภาษี การสั่งซื้อ กระดาษ หมึกพิมพ์ และอุปกรณ์ต่าง ๆ บ้าง เพื่อช่วยลด ต้นทุนในการผลิต ซึ่งจะได้หนังสือที่มีคุณภาพที่ดีได้มาตรฐาน และราคาไม่สูงนัก
3. ควรจะได้มีการวิจัยถึง เรื่องราคาของหนังสือแบบเรียน คุณภาพการพิมพ์ กระดาษ สี การออกแบบกราฟฟิคหนังสือแบบเรียนไทยกับหนังสือแบบเรียนต่างประเทศ ขอบเขตความสามารถในด้านการพิมพ์หนังสือแบบเรียนในประเทศไทย ซึ่งจะช่วยให้เป็นผลดี อย่างยิ่งในการปรับปรุงคุณภาพของหนังสือแบบเรียนให้มีคุณค่ามากขึ้น

ปัญหาเรื่องการผลิตหนังสือแบบเรียนนั้น ได้มีการศึกษาวิจัยมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 คืองานวิจัยของสแตนลีย์ เอ.บารเน็ตต์ ดังกล่าวข้างต้น นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยต่อมา ของกำธร สติรกุล (Kamthon Sathirakul 1972 : 91-96) เรื่อง "Evaluation of Book Development Activities : Thailand" ซึ่งกล่าวถึงการผลิตตำราต่าง ๆ ซึ่งสำนักพิมพ์ต่าง ๆ ผลิตขึ้นในปี พ.ศ. 2514 จำนวน 1,500 เรื่อง ส่วนมากเป็นหนังสือ ที่พิมพ์ซ้ำจำนวนหนังสือที่ผลิตทั้งหมด 30 ล้านเล่ม ซึ่งเท่ากับประมาณ 4 เล่มต่อนักเรียน 1 คน นอกจากนี้กล่าวว่า ความสะดวกในการพิมพ์ยังไม่เพียงพอ ปัญหากระดาษต้องสั่งจาก ต่างประเทศอุตสาหกรรมการพิมพ์ไม่ได้รับการส่งเสริม ขาดผู้พิมพ์ที่ชำนาญ มีการส่งเสริม ผู้แต่งโดยมีรางวัลสำหรับหนังสือที่แต่งดี นอกจากนี้การจัดจำหน่ายหนังสือมีปัญหามาก

และในปีเดียวกันนั้น อ่ำไพ จันทร์จิระ (2515 : 263) ได้ทำการวิจัยเรื่อง

"ประวัติและวิวัฒนาการการพิมพ์หนังสือในประเทศไทย" ผลจากการวิจัยปรากฏว่า ประเทศไทยเริ่มมีการพิมพ์หนังสือตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยมีขงจื๊อนาวิชาชาวฝรั่งเศสเป็นผู้นำเข้ามาเผยแพร่ แต่เป็นการพิมพ์โดยใช้ตัวอักษรโรมัน การพิมพ์ตัวอักษรไทยเริ่มมีใช้ในรัชกาลที่ 3 การพิมพ์หนังสือในสมัยแรก ๆ พระเจ้าแผ่นดินทรงใช้เป็นเครื่องมือในการจะทรงติดต่อกับราษฎร กิจการการพิมพ์หนังสือเจริญสูงสุดในสมัยรัชกาลที่ 6 แห่งราชวงศ์จักรี มีการผลิตหนังสือที่ดีมีคุณค่าทั้งในด้านคุณภาพและการทำรูปเล่มที่ดีขึ้นกว่าเดิม สำหรับปัญหาการผลิตหนังสือของไทย คือ ไม่ได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาลอย่างเพียงพอ ขาดความร่วมมือระหว่างโรงพิมพ์ด้วยกันและคนไม่ชอบอ่านหนังสือ เพื่อที่จะแก้ปัญหาดังกล่าว รัฐบาลควรส่งเสริมกิจการพิมพ์หนังสือ เช่นเดียวกับอุตสาหกรรมประเภทอื่น ๆ ซึ่งจะ เป็นผลดีในการทำให้การผลิตหนังสือมีคุณภาพสูงและราคาการผลิตต่ำลง

ดังนั้น การผลิตหนังสือที่ดีมีคุณค่าทั้งในด้านคุณภาพของ เนื้อหาและการนำเสนอ เนื้อหา รวมทั้งการจัดรูปเล่มจึงต้องอาศัยการส่งเสริมและสนับสนุนจากรัฐบาลอีกด้วย เช่น มีการส่งเสริมให้มีผู้แต่งหนังสือมากขึ้น โดยมีรางวัลสำหรับหนังสือที่แต่งดี นอกจากนี้รัฐบาลจะต้องส่งเสริมอุตสาหกรรมการพิมพ์ เพื่อลดต้นทุนการผลิตอันจะส่งผลไปยังราคาของหนังสือแบบเรียนนั่นเอง ซึ่งจากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับปัญหาการผลิตหนังสือตำราในประเทศไทย เท่าที่ผ่านมาพบว่า อุตสาหกรรมการพิมพ์ไม่ได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาลอย่างเพียงพอ และขาดความร่วมมือระหว่างโรงพิมพ์ด้วยกัน และคนไม่ชอบอ่านหนังสือ

แต่อย่างไรก็ตามหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาคามหลักสูตรใหม่ที่ใช้อยู่ในปัจจุบันได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ซึ่งมีรายวิชาเลือกเพิ่มมากขึ้น และสำนักพิมพ์เอกชนเป็นผู้จัดทำ วิชาต่าง ๆ ที่เพิ่มขึ้นมาใหม่ เช่น เหตุการณ์ปัจจุบันกฎหมาย เศรษฐศาสตร์ สิ่งแวดล้อม ประชากรศึกษา ก็มีผู้ศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาการเรียนการสอนวิชาเหล่านั้น และพบว่าส่วนหนึ่งของปัญหาก็คือหนังสือเรียน

ในช่วงเวลาดังแต่ประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2525 เป็นต้นไป เป็นช่วงเวลาที่มีการปรับปรุงวิชาพระพุทธศาสนา เสียใหม่ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมและความต้องการของผู้เรียน ในระหว่างนี้การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับคุณธรรม ความเป็นพลเมืองดี ดูเหมือนจะปรากฏขึ้นมากที่สุด และรวมไปถึงแนวโน้มของการจัดหลักสูตรวิชาสังคมศึกษาใน

อนาคต ดังนั้นงานวิจัย เกี่ยวข้องกับหนังสือ เรียนวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาของไทย
จึงได้แก่งานวิจัยต่อไปนี้

กองวิจัยทางการศึกษา กรมวิชาการ (2526 : 12-21) ได้ทำการวิจัยเรื่อง
"การวิเคราะห์คุณภาพในด้านส่งเสริมความรักชาติในเนื้อหาหนังสือ เรียนวิชาสังคมศึกษา
"ประเทศของเรา" ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 (ม.1) เล่ม 1" ผลการวิเคราะห์พบว่า เกณฑ์ที่
กล่าวถึงความเจริญรุ่งเรืองในด้านเศรษฐกิจและการเมืองมีความถี่มากที่สุด รองลงมาได้
แก่ เกณฑ์ที่กล่าวถึงขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่ดั่งงาม อันดับสาม คือ เกณฑ์
กล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของประเทศ นอกนั้นมีความถี่อยู่ในระดับต่ำ และเมื่อวิเคราะห์
น้ำหนักความสำคัญเนื้อหาในแต่ละย่อหน้าสอดคล้องกับ เกณฑ์ตามวิธี ฟูซัน(Puissance Measure)
พบว่า เนื้อหาส่วนใหญ่อยู่ในชั้นสอนให้เกิดความรวบรวมมากที่สุด รองลงมาคือ ด้านความรู้
ความจำ การจัดทบทวนเปรียบเทียบและการแก้ปัญหาตามลำดับ เมื่อคำนวณค่าความสำคัญแล้ว
ได้ค่าเฉลี่ย 7.32 สรุปได้ว่า หนังสือ เรียนสังคมศึกษา "ประเทศของเรา" ชั้นมัธยมศึกษา
ปีที่ 1 (ม.1) เล่ม 1 ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความรักชาติในระดับปานกลาง

ประเสริฐ กิติรัตนตระกูล (2526 : 53-88) ได้ทำการวิจัยเรื่อง
"การวิเคราะห์เนื้อหาหลักสูตรวิชาสังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521
เกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองที่ดี" วัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อวิเคราะห์เนื้อหาหลักสูตร
วิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ผลการวิจัยปรากฏว่ามีลักษณะความเป็นพลเมือง
ดีในหนังสือ เรียนสังคมศึกษาทุกรายการ โดยพบในหนังสือ เรียนชั้น ม.1 มากที่สุด รองลงมา
คือ ชั้นม.3 และน้อยที่สุดในชั้น ม.2 ลักษณะของความเป็นพลเมืองดีที่พบมากที่สุด คือ มีความ
รับผิดชอบประเพณีของเนื้อหาของลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่พบมากที่สุดคือ เนื้อหาประเภท
ข้อเท็จจริงหรือความรู้ธรรมดาเห็นร้อยละ 57.71

สุปราณี ไกรวัตนุสสรณ์ (2527 : 66-109) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การ
วิเคราะห์คุณธรรมที่ปรากฏในหนังสือ เรียนวิชาสังคมศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น" ผลการวิจัย
พบว่าคุณธรรมที่ปรากฏในหนังสือ เรียนวิชาสังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 มีครบทั้ง 27
ประการและสอดคล้องกับจุดประสงค์ของวิชาสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ทั้งในด้าน
ปริมาณและจำนวนข้อคุณธรรม

ประจักษ์ อินจันทร์ ((2527 : 71-73) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "ความสอดคล้องระหว่างจุดประสงค์ทั่วไป จุดประสงค์รายวิชา และเนื้อหาในหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาวิชามัธยมศึกษาตอนต้น หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นพุทธศักราช 2521 กับค่านิยมพื้นฐาน 5 ประการ ผลการวิจัยพบว่า จุดประสงค์ทั่วไป วิชาสังคมศึกษาหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น เน้นค่านิยมพื้นฐานข้อที่ 1 เรื่องการพึ่งตนเอง ความขยันหมั่นเพียร และความรับผิดชอบมากที่สุด ส่วนจุดประสงค์รายวิชาและเนื้อหาในหนังสือเรียน เน้นค่านิยมพื้นฐานข้อที่ 5 เรื่องความรักชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์มากที่สุด ซึ่งไม่ได้เป็นไปตามระดับความสำคัญที่จัดไว้ในค่านิยมพื้นฐาน 5 ประการ ของคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ส่วนเนื้อหาในหนังสือเรียน 6 ฉบับคือ ส 101, ส 102, ส 203, ส 204, ส 305 และ ส 306 เน้นค่านิยมพื้นฐานข้อที่ 5 เป็นอันดับ 1 เหมือนกับจุดประสงค์รายวิชาทั้ง 3 ฉบับมี 2 ฉบับคือ ส 203 กับ ส 306 ที่มีการจัดลำดับที่ของค่านิยมพื้นฐาน 5 ประการสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05 กับจุดประสงค์รายวิชา ส 203 กับ ส 204 และ ส305 กับ ส 306 ตามลำดับ

พรทิพย์ สิงห์โตทอง (2528 : บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การวิเคราะห์และประเมินหนังสือเรียนสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น เรื่อง พระพุทธศาสนา ที่กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการได้จัดทำขึ้นจำนวน 3 เล่ม ผลการวิจัยพบว่า การจัดทำรูปเล่มของหนังสือเรียนทั้ง 3 เล่ม มีคุณภาพอยู่ในระดับปานกลาง อุปกรณ์ ช่วยการเรียนการสอนในหนังสือเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 มีคุณภาพอยู่ในระดับควรปรับปรุงและชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 อยู่ในระดับควรปรับปรุงอย่างยิ่ง การเขียนและการใช้ภาษาในหนังสือเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 มีคุณภาพอยู่ในระดับดี ส่วนเล่มที่ 1 และ 3 อยู่ในระดับปานกลาง ส่วนเนื้อหาของหนังสือเรียนสังคมศึกษา "เรื่องพระพุทธศาสนา" ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 มีความสอดคล้องกับจุดประสงค์วิชาสังคมระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ข้อที่ 3 คือ "เพื่อเสริมสร้างให้มีคุณภาพในการดำรงชีวิต มีศีลธรรมและคุณธรรมประจำใจ และมีคุณสมบัติต่าง ๆ อันพึงประสงค์ของสังคมไทย" มากที่สุดสำหรับหนังสือเรียนสังคมศึกษา "เรื่องพระพุทธศาสนา" ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 นั้น พบว่าเนื้อหาสอดคล้องกับจุดประสงค์ข้อที่ 2 คือ "เพื่อให้มีความรักชาติ มีความสามัคคีในชาติมีความเสียสละเพื่อส่วนรวม มีความซื่อสัตย์ซื่อสัตย์ในผลงานอันดีเด่นของไทย รู้จักธำรงรักษาไว้ซึ่งเอกราช และรู้จักรักษาตนเป็นอย่างดี

วัฒนธรรมประเพณีอันเป็นเอกลักษณ์ที่ดั่งามของชาติ" มากที่สุด คุณภาพของเนื้อหาในหนังสือเรียนสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น "เรื่องพระพุทธศาสนา" ทั้ง 3 เล่ม โดยเฉลี่ยแล้วคุณภาพอยู่ในระดับใกล้เคียงกัน คือมีคุณภาพของเนื้อหาวิชาตรงตามที่ผู้วิเคราะห์กำหนดคิดเป็นร้อยละ 49.88, 53.26 และ 55.01 ตามลำดับ

เมื่อพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับคุณภาพของเนื้อหาวิชา พบว่า หนังสือเรียนสังคมศึกษา "เรื่องพระพุทธศาสนา" ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 มีคุณภาพของเนื้อหาวิชาช่วยส่งเสริมให้นักเรียนเกิดมโนทัศน์ในวิชาพระพุทธศาสนามากที่สุด หนังสือเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 มีคุณภาพของเนื้อหาวิชาเหมาะสมกับวุฒิภาวะและระดับชั้นของผู้เรียนมากที่สุด

จากงานวิจัยที่น่าสนใจต่อมาคือ งานวิจัยของ ธนสิทธิ์ ศิริวรรณธรรม (2529 : 159-160) เรื่อง "แนวโน้มนโยบายการจัดหลักสูตรวิชาสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายในทศวรรษหน้าเพื่อช่วยแก้ปัญหาการว่างงาน" ผลการวิจัยในหลักสูตรสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายในทศวรรษหน้า เพื่อช่วยแก้ปัญหาการว่างงานมีลักษณะดังนี้

1. เป้าหมายของสังคมศึกษา คือ เพื่อฝึกฝนให้ผู้เรียนมีทักษะทางความคิดทางสังคม มีความสามารถในการแก้ปัญหาอย่างมีเหตุผล มีความรู้ ความเข้าใจลักษณะและโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองของไทย มีค่านิยม ความเชื่อ ทักษะชีวิตที่ถูกต้อง คอสมานีฟ เข้าใจบทบาทหน้าที่ของคนที่มีต่อสังคม มีความมั่นใจ เตรียมตัวพร้อมที่จะออกไปเผชิญกับสังคมอนาคตที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มีคุณธรรม มีความกล้าทางจริยธรรม ทั้งในระดับส่วนตัว ครอบครัว ท้องถิ่น และประเทศชาติ มีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาวิชาความคิดรวบยอด หลักการและทฤษฎี สามารถนำไปใช้ประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพได้

2. เนื้อหาของวิชาสังคมศึกษา มีลักษณะดังนี้คือ มีส่วนกระตุ้นให้นักเรียนมีความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม มีคุณธรรมและจริยธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำงานและอาชีพ เนื้อหาเป็นจริงทันเหตุการณ์ กระจ่างชัด มีความต่อเนื่องในเนื้อหาและเหตุการณ์ ช่วยพัฒนาผู้เรียนให้รู้จักตนเอง เนื้อหาทางเศรษฐศาสตร์ จะมีบทบาทและสำคัญมากกว่าวิชาอื่น ๆ มีการบูรณาการเนื้อหาวิชายึดหยุ่นกับสภาพการณ์ต่าง ๆ โดยมีสภาพ เศรษฐกิจ

สังคม การเมือง ประชากร และทรัพยากรธรรมชาติเป็นตัวอย่าง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาวิชา

3. เนื้อหาวิชาที่จะเพิ่มเติม ได้แก่ เนื้อหาสาระทางเศรษฐศาสตร์ บัญชีทวิภาค และปัญหาการใช้ทรัพยากร เนื้อหาสาระเกี่ยวกับโลกของงานทั้งในภาครัฐบาลและเอกชน คุณธรรม และจริยธรรมในการทำงาน การศึกษากับการพัฒนามนุษย์ ตรีภพวิทยา เรื่องราวของบุคคลที่ประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพ เนื้อหาสาระหรือวิธีการแนะแนวอาชีพ เนื้อหาสาระเกี่ยวกับการคาดคะเนสังคมอนาคต

4. เนื้อหาวิชาที่จะเปลี่ยนแปลงในหลักสูตรสังคมศึกษา ได้แก่ สอดแทรกเนื้อหาและการฝึกปฏิบัติทางด้านระเบียบวินัยให้กับผู้เรียนมากขึ้น เน้นเนื้อหาประชากรกับการพัฒนาเศรษฐกิจผสมผสานเนื้อหาเรื่องการศึกษากับการมีงานทำไว้ในรายวิชาต่าง ๆ ในหลักสูตรสังคมศึกษา ลดเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์

5. ที่มาของเนื้อหาวิชาสังคมศึกษา นอกเหนือจากสาขาสังคมศาสตร์แล้วยังได้มาจากสภาพของสังคมหรือท้องถิ่นที่เป็นจริงในปัจจุบัน เทคโนโลยี ผลงานการวิจัยของไทย ข่าว และเหตุการณ์ประจำวัน วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม สาขามนุษยศาสตร์และวิทยาศาสตร์กายภาพ

6. การใช้รายวิชาเป็นหลักหรือเป็นแกนเพื่อการบูรณาการ เนื้อหาวิชาในหลักสูตรสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายในทศวรรษหน้า เพื่อช่วยแก้ปัญหาการว่างงาน จะใช้รายวิชาเศรษฐศาสตร์เป็นแกนมีความเป็นไปได้สูงสุด และวิชาสังคมวิทยารองลงมา แล้วจัดเนื้อหาวิชาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องมาบูรณาการ

ซึ่งผลการวิจัยดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของวิชาสังคมศึกษาที่มีต่อการช่วยแก้ปัญหาการว่างงาน กล่าวคือ เน้นบทบาทของความเป็นพลเมืองดี ที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมต่อโลกของงานที่เขาจะต้องเติบโตต่อไปในอนาคต นอกจากนี้ผลการวิจัยยังสอดคล้องกับงานวิจัยของปฎิมา ชุนทรัพย์ (2528) เรื่อง "แนวโน้มของความเป็นพลเมืองดีในหลักสูตรสังคมศึกษาในทศวรรษหน้า" และ สุนิสา เบ็งย่อง (2528) เรื่อง "แนวโน้มหลักสูตรและการสอนสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในปี 10 ปีข้างหน้า" ในส่วนของเนื้อหาสาระวิชาว่าจะเกี่ยวข้องกับสภาพทาง

ภูมิศาสตร์ การเมือง ระบบเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ค่านิยมในสังคมและเทคโนโลยีในปัจจุบัน การจัดเนื้อหาสาระในระดับประถมศึกษาเน้นเนื้อหาที่สร้างลักษณะนิสัยอันเป็นพื้นฐานปัญหาที่ใกล้ตัวในลักษณะรูปธรรมมากกว่าจะให้รู้เฉพาะศัพท์เทคนิค และคำจำกัดความ ในระดับมัธยมศึกษาจะขยายออกไปสู่สังคมและชาติ ตลอดจนถึงโลกที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น โดยเน้นให้รู้จักคิด ใช้วิจารณ์พิจารณา ในการตัดสินใจ และนำไปประยุกต์ใช้ในสังคมได้อย่างมีระเบียบ ระบบ ซึ่งการจัดลำดับเนื้อหาจะลึกซึ้งขึ้นตามอายุ วุฒิภาวะ มีความเหมาะสมกับระดับชั้น มีความต่อเนื่องในแต่ละระดับ จะต้องโยงสัมพันธ์จากตัวเอง ไปสู่สังคมภายนอก

ผลการวิจัยดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าช่วงเวลาเริ่มจะมีผู้แสวงหาคำตอบให้กับตนเองว่าอะไรคือเป้าหมายที่แท้จริงของวิชาสังคมศึกษา ความเป็นพลเมืองดีที่สังคมต้องการควรจะเป็นอย่างไร เนื้อหาในหนังสือเรียนได้ตอบสนองแล้วหรือไม่เพียงใด ซึ่งผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหนังสือเรียนนั้น จะเกี่ยวพันไปยังแนวโน้มของหลักสูตรที่จะเปลี่ยนแปลงไปในทศวรรษหน้า

ดังนั้น ในระหว่างนี้จึงได้มีงานวิจัยเชิงพัฒนาการเกิดขึ้นมาก เพื่อสรุปหาสาเหตุพื้นฐานของข้อบกพร่องในการจัดการเรียนการสอน เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาการเรียนการสอนต่อไป ได้แก่ งานวิจัยดังต่อไปนี้

วนิดา วุฒิสถียร (2526 : บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "พัฒนาการของหลักสูตรวิชาประวัติศาสตร์ในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา" ผลการวิจัยพบว่า

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประวัติศาสตร์เป็นเพียงวิชาที่มีเนื้อหาสอดแทรกอยู่ในวิชาภาษาไทย และจาก พ.ศ. 2454 ในรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา จึงได้มีการบรรจุวิชาประวัติศาสตร์ไว้ในหลักสูตรของโรงเรียนทุกระดับชั้น แสดงว่า นักการศึกษาและผู้บริหารการศึกษาของไทย ได้ยอมรับในคุณค่าและความสำคัญของประวัติศาสตร์ตลอดมา แต่ประวัติศาสตร์จะมีส่วนแบ่งอยู่ในหลักสูตรของโรงเรียนมากน้อยแค่ไหน และมีวิธีการจัดอย่างไรขึ้นอยู่กับทัศนะความคิดเห็นของผู้มีส่วนร่วมในการจัดทำหลักสูตรในแต่ละยุค แต่ละสมัย

การจัดวิชาประวัติศาสตร์ในหลักสูตรของโรงเรียน ส่วนใหญ่จะจัดแยกเป็นวิชาเอกเทศ ควบคู่กับวิชาภูมิศาสตร์ แต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้เริ่มมีการจัดวิชาภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์รวมกลุ่มอย่างกว้าง ๆ กับวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม เป็นหมวดวิชาสังคมศึกษา

ในระดับชั้นเตรียมอุดมศึกษาก่อน แล้วจึงขยายจนครบทุกระดับการศึกษาในหลักสูตร พ.ศ.2503 โดย
 นิยมจัด เนื้อหา เป็นแบบวงกลมหลายวงที่มีศูนย์กลางร่วมกันอยู่ และจัด เป็นหัวข้อสำคัญ ๆ เรียงตาม
 ลำดับ เวลา ก่อนหลัง ต่อมาได้ เริ่มการจัดแบบบูรณาการ เนื้อหาจากหลาย ๆ สาขาวิชาอย่างกว้าง ๆ
 โดยมีตัวผู้เรียน เป็นศูนย์กลางในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2498 และ 2503 ก่อน แล้วจึงจัดแบบ
 บูรณาการทั้งระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น ในหลักสูตร พ.ศ. 2521

การกำหนดจุดมุ่งหมายของวิชาประวัติศาสตร์ แต่เดิม เป็นจุดมุ่งหมายแคบ ๆ ที่มุ่ง
 เพียงเพื่อให้ผู้เรียนมีความรักชาติ ภูมิใจในชาติและผลงานของบรรพบุรุษกับให้รู้เรื่องโลกและชาติ
 ต่าง ๆ เพื่อขยายความรู้ ความคิดให้กว้างขวางขึ้น จนกระทั่งเมื่อไม่นานมานี้ จึงได้เปลี่ยนแปลง
 มาเป็นจุดมุ่งหมายที่มีขอบ เขตกว้างขวางขึ้นทั้งในด้านการปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมต่าง ๆ อันพึงปรารถนา
 ของสังคมไทย เพื่อความเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติและของโลกให้มีความเข้าใจอันดีระหว่าง
 ชาติ และมุ่งพัฒนาสติปัญญาของผู้เรียนให้รู้จัก ใฝ่ใคร่ครอง และตัดสินใจได้อย่างมีเหตุผลเข้าใจปัญหา
 ของบ้านเมือง มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคม ในปัจจุบัน
 การกำหนดจุดประสงค์รายวิชาในระดับชั้นมัธยมศึกษาและจุดประสงค์ของหน่วย เนื้อหาในระดับชั้น
 ประถมศึกษา มีแนวโน้ม เป็นจุดมุ่งหมายเชิงพฤติกรรมมากขึ้น

ในด้านการจัดและกำหนด เนื้อหาของหลักสูตร เนื้อหาของประวัติศาสตร์ไทยมีลักษณะ
 คงที่ ไม่เปลี่ยนแปลงจากเดิมมากนักในระยะหลายสิบปีที่ผ่านมา เนื่องจากวิชาการประวัติศาสตร์ไทย
 มิได้มีการ เปลี่ยนแปลงก้าวหน้าไปจาก เดิม เท่าไรจนกระทั่งถึงหลักสูตรประถมและมัธยมศึกษาตอนต้น
 พ.ศ.2521 กับหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2524 เนื้อหาของประวัติศาสตร์ไทยในหลักสูตร
 ของโรงเรียนจึงขยายกว้าง ไปถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กับเรื่องราวทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ
 มากขึ้น ส่วนประวัติศาสตร์ต่างประเทศก็ขยายขอบวงออกไป มีความหลากหลายและ เน้นเนื้อหาที่
 ประวัติศาสตร์ร่วมสมัยกับ เหตุการณ์ปัจจุบัน ซึ่งสัมพันธ์ถึงการดำเนินชีวิตของคนไทยมากขึ้น

ตรงค์ คงกิจ (2527 : บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัย เรื่อง "พัฒนาการของหลักสูตร
 มัธยมศึกษาในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ.2518 ถึง 2527" ผลการวิจัยปรากฏว่า หลักสูตรประโยค
 มัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2518 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 และ
 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 เป็นหลักสูตรที่พัฒนาขึ้นอย่างค่อย ๆ เนื่องโดยมีมูลเหตุ

และปัจจัยมาจากปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ปัญหาความบกพร่องของระบบการศึกษา และปัญหาอันเกิดจากความก้าวหน้าอย่างรวดเร็วของศิลปวิทยาการ ผลการวิเคราะห์หลักสูตร มัธยมศึกษาทั้ง 3 ฉบับนี้ ปรากฏว่า องค์ประกอบทั้ง 4 ด้าน มีพัฒนาการไปในแนวเดียวกัน คือ จุดมุ่งหมายของหลักสูตรมุ่งพัฒนาทั้งบุคคลและสังคม ขณะเดียวกันรูปแบบของการกำหนดจุดมุ่งหมาย มีความชัดเจนขึ้นตามลำดับ เนื้อหาสาระและอัตราเวลาเรียนพัฒนาไปสู่การหลอมรวม เนื้อหาที่สัมพันธ์กันแบบบูรณาการ มีการจัดเนื้อหาวิชาที่มีลักษณะใกล้เคียงกันไว้เป็นกลุ่มวิชากว้าง ๆ พัฒนารายวิชาใหม่ ๆ และสอดแทรกวิชาอันเป็นพื้นฐานในการดำรงชีพ และวิชาชีพให้แก่ผู้เรียนทุกคน

ในด้านกระบวนการเรียนการสอนตามหลักสูตรนั้น มีพัฒนาการจากการบอกเนื้อหาวิชาไปสู่การจัดประสบการณ์ให้ผู้เรียนคิดเป็น ทำเป็น รู้จักแก้ปัญหา และวิธีการเรียน การวัดผล และประเมินผลการเรียนมีการกระจายอำนาจการประเมินผลไปสู่กลุ่มโรงเรียน และโรงเรียน ตามลำดับ มีแนวโน้มที่จะใช้ผลการประเมินเพื่อปรับปรุงการเรียนการสอนยิ่งขึ้น และการวัดประเมินผลมีความถูกต้องตามทฤษฎี แต่ก็ เป็นปัญหาในการนำไปปฏิบัติ

ในปีเดียวกัน คลฤดี สุจิตตานนท์รัตน์ (2527 : บทคัดย่อ) ก็ได้ทำการวิจัย เรื่อง "พัฒนาการการสอนสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาในประเทศไทย" ผลการวิจัยปรากฏว่า การเรียนการสอนสังคมศึกษา ปรากฏครั้งแรกในหลักสูตรการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2438 และได้มีการปรับปรุงเรื่อยมา ทั้งในด้านหลักสูตร หนังสือเรียน กระบวนการเรียนการสอน และการประเมินผล การเรียนการสอนระยะเวลาที่ใช้หลักสูตรแต่ละหลักสูตรแตกต่างกันไป ไม่นั่นอน

ในระยะแรกการเรียนการสอนจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการศึกษาพงศาวดารภูมิศาสตร์ กายภาพและภูมิศาสตร์ภูมิภาค ต่อมาได้มีการเพิ่มวิชาบรรยายซึ่งในภายหลังขยายเป็นวิชาหน้าที่พลเมือง และศีลธรรม วิธีการสอนใช้วิธีบรรยายครูเป็นศูนย์กลางการเรียน วัดผลการเรียนโดยการสอบปากเปล่า และการสอบข้อเขียนอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองปากเปล่าและสอบข้อเขียนด้วย การสอบข้อเขียน เป็นการทำข้อสอบแบบที่เรียกในัจจุบันว่า ข้อสอบแบบอัตนัย

การเรียนการสอนสังคมศึกษาของไทยในระดับมัธยมศึกษาที่นับได้ว่าการพัฒนามากที่สุดคือ หลักสูตรที่ใช้อยู่ในัจจุบัน (ฉบับ พ.ศ.2524) ซึ่งได้มีการปรับปรุงเป็นโครงการใหญ่ทั้งในด้านวัตถุประสงค์ เนื้อหาสาระหนังสือเรียน สื่อการเรียนการสอน กระบวนการเรียนการสอน และการประเมินผลการเรียนการสอน

จากการศึกษาพัฒนาการการสอนสังคมศึกษานี้พบว่า จุดมุ่งหมายสังคมศึกษานั้นมุ่งพัฒนา
 ความเป็นพลเมืองดีของนักเรียนตลอดมา นับตั้งแต่สมัยการศึกษาอย่างไม่เป็นแบบแผนจนถึงสมัย
 ปัจจุบัน หากแต่ขยายขอบเขตของความเป็นพลเมืองดีของชุมชน ไปสู่การเป็นพลเมืองดีของชาติ
 และโลก เกี่ยวกับหนังสือเรียนซึ่งมีเพิ่มขึ้นมาทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ เพื่อให้สอดคล้องกับการขยาย
 เนื้อหาสาระในหลักสูตรที่มีการเพิ่มเติมรายวิชาและมีการบูรณาการแนวคิดของวิชาในหมวดวิชาใน
 หมวดสังคมศาสตร์มากขึ้น เพื่อขยายโลกทัศน์เกี่ยวกับชุมชนไปสู่โลกกว้าง ดังนั้นกระบวนการเรียน
 การสอนจึงได้พัฒนาจากการที่ครูเป็นศูนย์กลาง เป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้เป็นการสอนให้ผู้เรียนรู้
 วิชาการ ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง เพื่อค้นพบคำตอบเกี่ยวกับเรื่องราวใหม่ ๆ และให้ทันกับความเจริญ
 ก้าวหน้าของโลกทางวิทยาการและเทคโนโลยีและฝึกให้นักเรียนคิด เป็น ทำเป็น แก้ปัญหาได้ จึงมี
 การใช้สื่อการสอนชนิดต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง อาจกล่าวได้ว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏในชีวิตประจำวัน
 อาจนำมาดัดแปลงใช้เป็นสื่อการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาได้เกือบทั้งสิ้น การวัดและประเมินผล
 การเรียนการสอนสังคมศึกษา ได้ขยายจากการวัดความรู้ความจำ เป็นการประเมินผลพัฒนาการของ
 ผู้เรียนให้ครบถ้วนทั้งด้านพุทธิพิสัย ทักษะพิสัยและเจตพิสัย

จากผลการวิจัยในเชิงประวัติศาสตร์ข้างต้น แสดงให้เห็นว่าเมื่อหลักสูตรเปลี่ยนแปลง
 ไปในแนวใด หนังสือเรียนก็จำเป็นต้องปรับ เปลี่ยน เพื่อตอบสนองจุดมุ่งหมายของการใช้หลักสูตรด้วย
 โดยเฉพาะเนื้อหาวิชาสังคมศึกษาได้พัฒนาจากรายวิชาเอกเทศ ไปสู่กลุ่มวิชาอย่างกว้าง ๆ โดยยึดตัว
 ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางในหลักสูตร พ.ศ.2521 ซึ่งความนี้ดังกล่าว จุดมุ่งหมายของการพัฒนาความ
 เป็นพลเมืองดีนั้นได้ขยายขอบเขตกว้างขวางออกไปอีก ดังนั้นหนังสือเรียนจึงเพิ่มขึ้นมากทั้งด้าน
 ปริมาณและคุณภาพ มีการเพิ่มเติมรายวิชาต่าง ๆ และมีการบูรณาการเนื้อหาในหนังสือเรียน เกิดขึ้น

ดังนั้น ประเด็นที่น่าจะศึกษาต่อไปจึงควรจะเป็นการศึกษาพัฒนาการของหนังสือเรียนวิชา
 สังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาในประเทศไทย นับตั้งแต่มีหลักสูตรขึ้นใช้ครั้งแรก จนถึงหลักสูตรที่ใช้อยู่
 ในปัจจุบันว่า ได้มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระและแนวการเขียนมาอย่างไรและเพราะเหตุใด ทั้งนี้
 เพราะหนังสือเรียนได้กลายเป็นหัวใจของการพัฒนาการเรียนการสอนเสียแล้ว เมื่อหนังสือเรียนไม่
 เอื้ออำนวยต่อการเรียนการสอน ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนที่ผ่านมาจึงไม่เป็นไปตามเป้าหมายของหลักสูตร
 (มาลี ไตสกุล, สัมภาษณ์)

2.2 งานวิจัยในต่างประเทศ

งานวิจัยในต่างประเทศในเชิงพัฒนาการที่เกี่ยวข้องกับหนังสือเรียนวิชา
สังคมศึกษา ได้แก่ งานวิจัยดังต่อไปนี้

เคนเนซ รูเบน เดอรัม (Kenneth Reuben Durham 1980 : 4753-A)

ได้ทำการวิจัยเรื่อง "A Survey of All American History Textbooks Adopted for the Public High Schools of Texas From 1919-to 1970" ผู้วิจัยทำการศึกษาโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการของแบบเรียนประวัติศาสตร์อเมริกันระดับมัธยมศึกษาของโรงเรียนรัฐบาลในสหรัฐอเมริกาที่พิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. 1919-1970 ในด้านการใช้คำบรรยายการใช้ภาพประกอบ เนื้อหาวิธีการเขียน และคำนำ เป็นจำนวนทั้งหมด 20 เล่ม ผลการวิจัยปรากฏว่าการใช้คำบรรยาย เนื้อหาวิชามีแนวโน้มที่จะแสดงหลักฐานที่เป็นแหล่งปฐมภูมิมากขึ้น แบบเรียนที่พิมพ์ในระยะหลัง ๆ มีจำนวนภาพประกอบโดยเฉลี่ยลดลง แต่มีการใช้ภาพสีมากขึ้น เนื้อหาในแบบเรียนบางเรื่องเพิ่มขึ้นใหม่ และมีบางเรื่องตัดออกแบบเรียนที่พิมพ์ระยะตั้งแต่ ค.ศ. 1967 เป็นต้นมา มีการปรับปรุงแก้ไขให้ทันสมัยยิ่งขึ้น โดยมีเนื้อหาใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น และเน้นให้ผู้เรียนใช้ความคิดมากกว่าการท่องจำ แบบเรียน 6 เล่มที่พิมพ์ครั้งใหม่ที่สุดไม่มีคำนำ ผู้วิจัยได้ให้ข้อเสนอแนะว่า แบบเรียนประวัติศาสตร์อเมริกันในระดับมัธยมศึกษาควรมีการเรียนเรียงเนื้อหาที่ถูกต้อง มีหลักฐานที่เป็นแหล่งปฐมภูมิ ประกอบการเรียน มีแผนที่และภาพประกอบต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสีและภาพขาวดำ พร้อมทั้งมีคำอธิบายภาพที่ถูกต้อง

กามาร์ วาฮิด บาล็อกซ์ (Qamar Wahid Balock 1981 : 5079-A) ได้ทำ

การวิจัยเรื่อง "An Analysis of the Portrayal of American Indians in United States History Textbooks 1960-1980" มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการบรรยายลักษณะของอเมริกันอินเดียนในหนังสือเรียนวิชาประวัติศาสตร์อเมริกัน ซึ่งพิมพ์และใช้เรียนระหว่างปี ค.ศ. 1960-1980 ของโรงเรียนในเมืองฟิตส์เบิร์กและโรงเรียนประจำอำเภอแอลลีนิ (เพนซิลวาเนีย) ผลการวิจัยพบว่า เนื้อหาในหนังสือเรียนที่บรรยายลักษณะของชาวอเมริกันอินเดียน นั้นมีรายละเอียดที่เชื่อถือได้มากกว่า (More Reliable) และให้ข้อเท็จจริงมากกว่า (More Factual) และมีความสอดคล้องกับเนื้อหาในหนังสือเรียนที่พิมพ์ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1969 มากกว่า

เมื่อนำไป เปรียบ เทียบกับหนังสือที่พิมพ์ขึ้นก่อนหน้านั้น ถึงแม้ว่าภาพทจน์ของอินเดียแดง และหัวข้อ เรื่อง (Topics) จะไม่เปลี่ยนแปลงมากนักในระหว่างปี ค.ศ. 1960-1980 ผู้เขียนบางคนได้เพิ่มเนื้อหา ที่ครอบคลุมเกี่ยวกับหัวข้อเดิม เช่นเดียวกับรวมหัวข้อใหม่ที่กล่าวถึงสถานภาพด้านสังคมและเศรษฐกิจ ของอเมริกันอินเดียนระยะปลายปี ค.ศ. 1960 นอกจากนี้ผู้เขียนได้เพิ่มความคาดหวังของชาวอเมริกัน อินเดียในเรื่องของพลเมืองในยุคสมัยนั้นของอเมริกา นอกจากนี้การวิเคราะห์พบว่า ผู้เขียนหนังสือ เรียนได้ตอบสนองความสนใจและเกณฑ์ของสมาคมทางการศึกษาและตระหนักถึงปัญหาที่กล่าวในเรื่อง เชื้อชาติที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งได้สะท้อนออกมาเป็นกฎหมายที่เรียกว่า "The Fedral Ethics Heritage Studies Act of 1969" และการบรรยายลักษณะของชาวอเมริกันอินเดียนระหว่างปี ค.ศ. 1960-1980 ยังมีข้อบกพร่องหลายจุดด้วยกัน ข้อผิดพลาดมากที่สุดคือ การบรรยายเรื่องเกี่ยวกับ ชาวอเมริกันอินเดียนอย่างขาดความต่อเนื่องและไม่สมบูรณ์ ซึ่งเป็นข้อด้อยในการศึกษาประวัติศาสตร์ เพื่อความเข้าใจ ข้อบกพร่องอีกประการหนึ่ง คือวิธีการ (Approach) ที่ผู้เขียนใช้ในการบรรยาย การบรรยายซ้ำพัน สงครามและข้อขัดแย้งระหว่างอินเดียเผ่าต่าง ๆ และสภาวะภูมิศาสตร์การเมือง ของคนผิวขาวนั้นเป็นไปในแนววัฒนธรรมเชิงภูมิศาสตร์ (Geocultural) มากกว่า

ตาเซีย อับเดล-ฮามิด ดาวันด์ (Tahia Abdel-Hameed Dawound 1982:2953-A)

ได้ทำการวิจัยเรื่อง "How Egypt and the United States Portray Each Other : Changes in World History Textbooks 1960-1980" มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อ วิเคราะห์เนื้อหาของหนังสือเรียนประวัติศาสตร์โลกของประเทศทั้งสอง ได้สะท้อนให้เห็นภาพทาง ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของกันและกันอย่างไร กลุ่มตัวอย่างเป็นหนังสือเรียนประวัติศาสตร์โลก ระดับ 10 ของโรงเรียนมัธยมศึกษาในประเทศอียิปต์และประเทศสหรัฐอเมริกา การวิเคราะห์เน้น ประเด็นต่อไปนี้ ประเทศอียิปต์และประเทศสหรัฐอเมริกาสะท้อนภาพของกันและกันอย่างไร ลักษณะ ของภาพที่บรรยายได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาอย่างไร อคติในเรื่องที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และ วัฒนธรรมของแต่ละประเทศซึ่งนำเสนอในหนังสือเรียนประวัติศาสตร์โลกอย่างไร มีวิธีดำเนินการ วิจัยคือ ใช้การวิเคราะห์เนื้อหาในด้านปริมาณและคุณภาพ (Quantitative and Qualitative Content Analysis) เพื่อศึกษาหัวข้อเรื่อง (Topics) และหัวข้อย่อย (Subtopics) ที่ผู้เขียน เสนอไว้และลักษณะการดำเนินเรื่อง (Nature of Treatment) ประโยคในการอธิบาย (Context) ไม่ว่าจะเป็นประโยคบอกเล่าหรือประโยคคำถาม เปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงไป ตามเวลาในด้านที่เกี่ยวข้องกับการอธิบายการเมือง (Political Context) และความสัมพันธ์

ระหว่างสองประเทศในหนังสือเรียนที่พิมพ์ก่อนและหลังปี ค.ศ. 1970-1971 และหาจำนวนของอคติที่มีอยู่ในหนังสือประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของแต่ละชาติได้มีการวิเคราะห์ตามพื้นฐานของสิ่งต่อไปนี้ คือ สัดส่วนของประโยคที่ทำให้ผู้อ่านหรือผู้เรียนเข้าใจผิดและไม่ถูกต้อง สัดส่วนของการตัดสินใจเกี่ยวกับคุณค่าด้านลบ การเว้นหัวข้อเรื่องและหัวข้อย่อยบางหัวข้อ การคัดเลือกจำนวนและการนำเสนอด้านกราฟิก (Graphic) โดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปถ่าย (Photos) ผลการวิจัยพบว่า การให้ข้อมูลของหนังสือเรียนบางเล่มที่พิมพ์ใช้ในโรงเรียนของสหรัฐอเมริกา มีรายละเอียดบางตอนถูกต้อง แต่ทำให้ผู้อ่านหรือนักเรียนเข้าใจผิดได้ มีประโยคที่เป็นการตัดสินใจซึ่งให้คุณค่าทางด้านลบ (Negative Value Judgment Statement) มีหลายประโยคที่ไม่ถูกต้องเกี่ยวกับหัวข้อเรื่องและข้อย่อยบางข้อ นอกจากนี้ผู้เขียนหนังสือได้เว้นที่จะเสนอหัวข้อย่อยและมีขอบกรอบในการนำเสนอด้านกราฟิก โดยเฉพาะรูปถ่ายเหมาะสมกับเนื้อหา ในหนังสือเรียนของสหรัฐอเมริกา ประเทศอียิปต์ถูกวาดภาพว่าเป็นประเทศในแถบทะเลทรายที่ด้อยพัฒนายังล้าหลังและยากจนที่มีชาวนาและประชากรที่ไม่ได้รับการศึกษาจำนวนมาก สำหรับหนังสือเรียนที่ใช้ในประเทศอียิปต์ก็ได้รวบรวมภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมหรือประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของสหรัฐอเมริกา ประวัติศาสตร์ของสหรัฐอเมริกา ตามหัวข้อ เรื่องที่มีในหนังสือเรียนของนักเรียนระดับ 10 นั้น นักเรียนอียิปต์ไม่สามารถเข้าใจได้เลย เพราะมีข้อย่อยที่มีได้มีความต่อเนื่องกันอย่างสมบูรณ์ (Fragmentation) และยังเป็นเพราะว่าหนังสือเรียนดังกล่าวครอบคลุมเนื้อหาทางด้านประวัติศาสตร์เพียงแต่ปี ค.ศ. 1880 เท่านั้น เนื้อหาในหนังสือเรียนที่พิมพ์ในประเทศอียิปต์วิชาประวัติศาสตร์โลก ได้มีการเปลี่ยนแปลงน้อยมากจากปี ค.ศ. 1965 ถึงปี ค.ศ. 1980

กล่าวโดยสรุป จากการศึกษางานวิจัยในประเทศที่เกี่ยวข้องกับหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาของไทย จะพบว่างานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับหนังสือเรียนนั้น ไม่มีผู้ใดศึกษาในเชิงพัฒนาการมาก่อน และเนื่องจากปัจจุบันมีแนวโน้มที่จะปรับเปลี่ยนหลักสูตรวิชาสังคมศึกษาเสียใหม่ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 ดังจะเห็นได้จากมีการจัดสัมมนาหลักสูตรสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาขึ้นระหว่างวันที่ 17-20 สิงหาคม 2530 ณ โรงแรมซีวีวีรีสอร์ทส เมืองพัทยา (กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ 2531 : 2,8) ซึ่งสรุปผลการสัมมนาเกี่ยวกับปัญหาหนังสือเรียนไว้ว่า วิธีเสนอเนื้อหาของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาแม้ว่าจะจะเป็นของใหม่ แต่ระบบการพิมพ์ เช่น กระดาษขนาดตัวอักษร ภาพประกอบ ยังไม่เหมาะสมกับสายตาผู้เรียน น่าจะได้คำนึงถึงด้านจิตวิทยาของผู้เรียน เป็นสำคัญ จึงควรปรับปรุงรูปแบบ รูปภาพ

ข้อมูลให้น่าอ่าน น่าจับต้อง และง่ายต่อการที่จะศึกษาค้นคว้า ในเรื่องความซ้ำซ้อนของเนื้อหา ถ้ามีการซ้ำซ้อนเพื่อให้เกิดความลึกซึ้งและกระจ่างชัด ในแต่ละเรื่องก็ไม่เสียหาย แต่ถ้าซ้ำซ้อนแบบซ้ำ ๆ ซาก ๆ ก็ควรแก้ไขปรับปรุง

ด้วยเหตุนี้ จึงควรศึกษาพัฒนาการของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา ในประเทศเพื่อจะได้มองเห็นภาพรวมของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา เท่าที่ผ่านมา และจะเป็นไปในอนาคต ซึ่งการวิจัยครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ในการพัฒนาหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษา ให้มีคุณภาพดียิ่งขึ้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย